

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 17 * άνοιξη 2005

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ε. Κριαράς, Ο ενταφιασμός του Ψυχάρη στη Χίο (1932) [3] ~ **Peter Mackridge**, Ο βωμός της πατρίδας [8]. Και πάλι «A los canos contaremos» [59] ~ **Πέρσα Αποστολή**, Ο Πολυπαθής του Γρ. Παλαιολόγου ως υποτιθέμενη εθνική αλληγορία και το πικαρικό μυθιστόρημα [12] ~ **Λάμπρος Βαρελάς**, Νεότερα στοιχεία για τον Νικόλαο Β. Βωτυρά [15]. Οι αθηναϊκές καταβολές του όρου «κωμειδύλλιο» [25] ~ **Πέτρος Παπαπολυβίου**, *Αι Θερμοπύλαι*: Η άγνωστη πρώτη ποιητική συλλογή του Γεωργίου Ι. Κηπιάδη [20] ~ **Ελένα Κουτριάνου**, Ποήματα του Δ. Παπαρηγόπουλου στη δημοτική [23] ~ **Γεωργία Γκότση**, Νικόλαος Πολίτης και Edgar Allan Poe: Διασταυρώσεις [26] ~ **Λευτέρης Παπαλεοντίου**, Μικρές προσθήκες, διορθώσεις και απορίες (Γ. Μ. Βιζυηνός και Β. Μιχαηλίδης. Βιβλιογραφία λογοτεχνικών μεταφράσεων. L. Durrell και Ρ. Ρούφος. *Ο Αιώνας μας και ο Μ. Νικολαΐδης*. Για τον Κ. Χ. Σύρρο. Για τον Τεύχρο Ανθία) [29] ~ **Μαρία Μαθιουδάκη**, Ο περίφημος ποιητής Νικολός Παλαιοκρασάς [34] ~ **Χρήστος Παπάζογλου**, «Ιθάκες» και «Ιθάκη» του Κ. Π. Καβάφη [38] ~ **Θανάσης Παπαθανασόπουλος**, Αθησαύριστο κείμενο του Σικελιανού [41] ~ **Κωστής Κοκκινόφτας**, Γενεαλογικά του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη [42] ~ **Γιώργος Δ. Παναγιώτου**, Μια επιστολή της Γαλάτειας Καζαντζάκη [46] ~ **Σωτήρης Ραπτόπουλος**, Γ. Σκαρίμπας - Φοίβος Δέλφης: Μια επιστολή και ένα ποίημα [48] ~ **Γεωργία Πατερίδου**, Κώστας Ταχτσής, *Τα ρέστα*: «Μια διπλωματική ιστορία» ταυτοτήτων [50] ~ **Θεοδόσης Πυλαρινός**, Τρία ευχαριστήρια γράμματα στον Στέλιο Γεράνη [55] ~ **Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος**, «Είμαι εις την ακμήν να...» ή τα επείγοντα γλωσσικά περιστατικά [57] ~ **Γιώργος Κεχαγιόγλου**, «Είμαι εις την ακμήν να...» [58] Διόρθωση [59] ~ **Σάββας Παύλου**, Οι εξωγήνιοι ως λογοτεχνική προειδοποίηση [60] ~ **Λαόνικος Διονυσίου**, Επιλύχνια μετάληψη [62] ~ **Τάσος Α. Ανδρέου**, Άγνωστο ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη [64]

μικροφιλολογικά

περιοδική έκδοση * τεύχος 17 * άνοιξη 2005

Υπεύθυνοι έκδοσης:

Φοίβος Σταυρίδης, Τ. Θ. 40447, 6304 Λάρνακα (τηλ. 24652974,
e-mail: stavride@logosnet.cy.net)

Σάββας Παύλου, Χρυσάνθου Μυλωνά 5, Άγιοι Ομολογητές, 1085 Λευκωσία
(τηλ. 22316667)

Λευτέρης Παπαλεοντίου, Πανεπιστήμιο Κύπρου, Φιλοσοφική Σχολή, Τ.Θ. 20537,
1678 Λευκωσία (τηλ. 22892375, 22338827, e-mail: gpel@ucy.ac.cy, τηλεο-
μοιότυπο 22751383)

§

Εκτύπωση:

Τυπογραφεία Στέλιου Λειβαδιώτη Λτδ., Τ.Θ. 29128, 1621 Λευκωσία
(τηλ. 22347359, 22438968, τηλεομοιότυπο 22435698)

§

Κυκλοφορεί δυο φορές τον χρόνο (άνοιξη-φθινόπωρο)

Συνεργασίες, αλληλογραφία αποστέλλονται στους υπευθύνους της έκδοσης.

Προτεραιότητα δίνεται σε κείμενα περιορισμένης έκτασης. Επιλέγονται αυστηρώς «μικροφιλολογικά» κείμενα (με ελάχιστες υποσημειώσεις) και αποκλείονται δοκίμια ή ανακοινώσεις ευρύτερου φιλολογικού ενδιαφέροντος. Μικροφιλολογικές συνεργασίες που αναφέρονται σε επιστολικό υλικό δημοσιεύονται μόνον αν συνεισφέρουν στη φιλολογική έρευνα.

Τα δημοσιευόμενα κείμενα δεν εκφράζουν κατ' ανάγκην τις απόψεις των υπευθύνων έκδοσης. Ακολουθούνται το τονικό σύστημα και οι ορθογραφικές ιδιομορφίες του συγγραφέα. Δεχόμαστε δισκέτες κατά προτίμηση σε πρόγραμμα Word για Macintosh. Όσοι χρησιμοποιούν PC, τους παρακαλούμε να σώζουν τα κείμενά τους στη μορφή MS Word ή Rich Text Format.

Ευχαρίστως δεχόμαστε συμπληρώματα για τη Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας, που θα καταχωρηθούν απευθείας στην ηλεκτρονική της μορφή μόλις πάρει τη θέση της στο διαδίκτυο.

Διεθνής Βιβλιογραφικός Αριθμός Σειράς: ISSN 1450-0132

Η έκδοση επιχορηγείται από τις
ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ο ενταφιασμός του Ψυχάρη στη Χίο (1932)

Η σορός του Ψυχάρη (1854-1929) είχε διατηρηθεί βαλσαμωμένη στην ελληνική εκκλησία του Παρισιού. Με το ατμόπλοιο «Πατρίς Β'» μεταφέρθηκε στον Πειραιά στις 14 Σεπτεμβρίου 1932. Συνοδευόταν από τη χήρα του Ψυχάρη, την Irène Baume και τον εγγονό του, γιο της κόρης του Henriette, τον καθηγητή Olivier Renault d' Allones. Στον Πειραιά υποδέχτηκαν τη σορό εκπρόσωπος του υπουργού παιδείας (υπουργός τότε ο Γεώργιος Παπανδρέου) και ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Κωνστανταράκης. Στην υποδοχή της σορού παρευρέθηκε και πολυμελής επιτροπή λογίων με πρόεδρο τον Ευάγγελο Παπανούτσο. Η σορός μεταφέρθηκε στις 18.9.1932 στο ατμόπλοιο «Φρίντον» και συνοδεύτηκε από το γενικό γραμματέα Κωνστανταράκη, τον πρώην υπουργό Α. Παππά, τον Κώστα Δημητριάδη, διευθυντή της Σχολής Καλών Τεχνών, το Δήμο Πετροκόκκινο, το Γιώργο Θεοτοκά, αντιπρόσωπο τιμητικής επιτροπής ενταφιασμού, το Δημήτρη Γληνό, το Νικόλαο Ποριώτη, εκπρόσωπο της Ένωσης Λογοτεχνών, τον καθηγητή Γεώργιο Σωτηριάδη και το μαθητή του Ψυχάρη και διάδοχό του στην έδρα André Mirambel.

Καθώς μαθαίνουμε και από γράμμα σταλμένο από τη Χίο στις 11 Αυγούστου 1931 στους Α. Παππά, Αλ. Παχνό, Δ. Πικιώνη, Π. Παϊδούση, Μ. Κουντουρά, Μ. Παϊδούση, Γ. Θεοτοκά, Μ. Μουλάκη και Χρ. Γανιάρη, στις 27 Σεπτεμβρίου 1931, θα γίνει ενταφιασμός του Ψυχάρη στη Χίο. Σύμφωνα με το ίδιο γράμμα, στη Χίο έχει συγκροτηθεί επιτροπή από ανθρώπους των γραμμάτων για να φροντίσει για τον ενταφιασμό του Δασκάλου. Συνήλθε η επιτροπή στο δημαρχείο στις 9 Αυγούστου για να θέσει «τις πρώτες βάσεις για την προπαρασκευή της τελετής». Τα μέλη της επιτροπής ήταν ο Δημήτρης Χαρτουλάρης, ο Γιώργος Βενιάδης, μέλη και οι δύο της συντροφιάς δημοτικιστών και συνδρομητών του *Νουμά* (γύρω στα 1915 στη Χώρα της Χίου).¹ Με την άφιξη στη Χίο τα καταστήματα και τα πλοία στο λιμάνι ύψωσαν μεσίστια τη σημαία. Η μεταφορά της σορού στη μητρόπολη έγινε με τη συνοδεία του κλήρου. Τον επικήδειο στην εκκλησία εξεφώνησαν ο δήμαρχος Χίου Καλβοκορέσης, ο πρώην υπουργός Παππάς και ο γενικός γραμματέας του υπουργείου Κωνστανταράκης.²

Ήδη τον προηγούμενο χρόνο (1931) γίνεται στη Χίο προσπάθεια από το Γιώργο Θεοτοκά να εκδοθεί λεύκωμα από επιτροπή του Δήμου Χίου με πρόεδρο το Ν. Μελέκο και γραμματέα το Θεοτοκά. Αυτά μαθαίνουμε από γράμμα του Θεοτοκά στο Γιώργο Σεφέρη³ με ημερομηνία 5.9.1931. Κατά μαρτυρία του Παύλου Νιρβάνα⁴ στον τάφο του Ψυχάρη κατέθεσε στέφανο το υπουργείο παιδείας με την επιγραφή: «Στο μεγάλο Δάσκαλο Ψυχάρη το υπουργείο παιδείας». Τη στιγμή του ενταφιασμού ο Νικόλαος Ποριώτης απαγγέλλει επίγραμμα. Μίλησε και ο δήμαρχος Βροντάδου. Στη στήλη της προτομής, που φιλοτέχνησε ο Κώστας Δημητριάδης και που στήθηκε στον τάφο του Ψυχάρη, αναγράφεται: «Ψυχάρης. Γεννημένος στις 3/15 του Μάη 1854, πεθαμένος στις 29 του Σεφτέβρη 1929». Στην πλευρά που βλέπει προς την Πόλη διαβάζουμε: «Αντίχου μου κοιτάζω την Ασία ώσπου μια μέρα να πάμε και στην Πόλη». Δεξιά αναγράφονται:

«Εδώ μέσα ζη πάντα μαζί σας ο φίλος σας Ψυχάρης». Στην πλευρά του αντικρίζει κατεβαίνοντας προς τον τάφο διαβάζεται το γνωστό πεζογράφο του Ψυχάρη: «Μοιρολογίστρες Χιώτισσες...».

Μετά τον ενταφιασμό έγινε φιλολογικό μνημόσυνο (15.9).⁵ Μας πληροφορεί σχετικά η *Νέα Εστία* της 1 Οκτωβρίου 1932, σ. 1050. Δημοσιεύει (ό.π., σ. 1014-15) απόσπασμα από την ομιλία του Θεοτοκά στο φιλολογικό μνημόσυνο: «Γκρέμισε μια πνευματική απολυταρχία, που δέσποζε ολόκληρη τη ζωή της Ελλάδας, αναποδογύρισε τις πνευματικές αξίες του τόπου, καταλύοντας το κύρος ενός Κοραή και ενός Κόντου και υψώνοντας στη θέση τους, σα μεγάλους δασκάλους του Γένους, το χωριάτη, τον τσοπάνη, το βαρκάρι. Κουρέλιασε την αίγλη της καθαρεύουσας, του αττικισμού, του ψευδοκλασικισμού, έσπασε βωμούς, που τους θεωρούσαν οι πατέρες μας ιερούς και απαραβίαστους... Ελευθέρωσε δημιουργικές δυνάμεις φυλακισμένες, καταπιεσμένες, καταφρονεμένες, τις έβγαλε στο φως του ήλιου, τις έσπρωξε μπροστά μ' όλη τη βία της ορμητικής καρδιάς του... Μα φυσικά έκανε υπερβολές και λάθη και αδικίες... Μ' έναν τέτοιο άνθρωπο είναι ανόητο και άπρεπο να μικρολογούμε... Είχε το δικαίωμα να τσαλαπατά τα λεπτομερειακά ζητήματα για χάρη μεγάλων προβλημάτων... Τον σεβόμαστε, τον τιμούμε και τον ευγνωμονούμε...».⁶

«Την καλλιτεχνική και ανθρώπινη αξία» τη βλέπει ο Θεοτοκάς στην ομιλία του «μεγαλύτερη από ό,τι λένε συνήθως όσοι τον κρίνουν χωρίς να τον διαβάσουν». Κατά το Δημαρά «το όνομα του Ψυχάρη δεν ανήκει μονάχα στην ιστορία των γραμμάτων, αλλά στην καθαυτό ελληνική ιστορία και μπορεί να πάρει θέση ανάμεσα στα ονόματα των ελευθερωτών του Γένους». Ύστερα από το μάταιο αγώνα του ελεύθερου κράτους με την καθαρεύουσα, «ο Ψυχάρης κατάλαβε αμέσως την κατάσταση και ξεκίνησε μοναχός του να ξαναβάλει τα πράγματα στη θέση τους. Δεν έχασε καιρό με περιστές απόπειρες συμβιβασμού... άναψε τον αγώνα, απότομος και απροσδόκητος... Ποτέ δεν καταδέχτηκε να κάνει την παραμικρή υποχώρηση στην κοινή γνώμη, στους δυνατούς της ημέρας, στη σκοπιμότητα της στιγμής».

Ο ενταφιασμός του γλωσσικού ανακαινιστή έδωσε την ευκαιρία και σε άλλους λογίους να δημοσιεύσουν άρθρα και να διατυπώσουν τις γνώμες τους γι' αυτόν. Ο Παύλος Νιρβάνας γράφει στη *Νέα Εστία* 12 (1932) 1012-3 και υπογραμμίζει ότι ο Ψυχάρης «είχε την ικανοποίηση ν' αντικρίσει στα τελευταία χρόνια της ζωής του την πλούσια καρποφορία του κηρύγματός του». Στη λογοτεχνία έχει επικρατήσει η δημοτική γλώσσα. Ακόμη και την εφημερίδα τη βλέπει να γράφεται κατά τα δύο τρίτα σε δημοτική γλώσσα. «Και κανείς δεν πετά μακριά του την εφημερίδα, όπως πετούσαν πολλοί το *Νουμά* όταν πρωτοφανερώθηκε. Ακόμη και μέσα στη Βουλή ακούγονται φράσεις της δημοτικής και βιβλία επιστημονικά άρχισαν να γράφονται στη δημοτική. Όμως υπερβολικά αισιόδοξος είχε φανεί τότε υπογραμμίζοντας ότι «απάνω στον τάφο του το ελληνικό κράτος έδωσε το χέρι με την εθνική γλώσσα των Ελλήνων». Η ικανοποίηση του Νιρβάνα προέρχεται από συμπτωματικό γεγονός. Χρειάστηκε, όπως έδειξαν τα πράγματα, σαράντα πέντε ακόμη χρόνια για να συμφιλωθεί το κράτος με τη δημοτική. Ο Ρήγας Γκόλφης σε δικό του άρθρο στο ίδιο περιοδικό (τ.

12, 1932, 313-5) βλέπει στον Ψυχάρη «τον περίφημο στυλίστα, το γλυκό αφηγητή και πεζογράφο, το δυνατό μαχητή, τον καλλιτέχνη και τον ποιητή, το βαθύ μελετητή». Μέσα στο έργο του βλέπει ο Γκόλφης την κεντρική ιδέα της πνευματικής και γλωσσικής αναγέννησης της νέας Ελλάδας. Βλέπει ακόμη στο Ταξίδι «το πρώτο νεότερο βιβλίο σε πρόζα της ζωντανής γλώσσας». Έγραφα και εγώ την ίδια εποχή (1932) για τον Ψυχάρη σε αντίθεση με αυτά που υποστήριζε ο Ναπολέων Λαπαθιώτης: «Η παρέμβαση του Ψυχάρη δεν ήταν αντιεπιστημονική (!)», καθώς νόμιζε ο Λαπαθιώτης. «Στάθηκε, έλεγα, ευτύχημα για το γλωσσικό αγώνα που βρέθηκε ένας Ψυχάρης τόσο θαρραλέος ώστε να μπορέσει να βαστάξει το βάρος ενός αγώνα σκληρού ενάντια στη γλωσσική πρόληψη. Άνοιξε το δρόμο για τη διαμόρφωση της γραφτής μας γλώσσας, γιατί ήταν φωτισμένος με το φως της γλωσσικής επιστήμης κι είχε συνάμα ένα λογοτεχνικό τάλαντο όχι βέβαια μεγάλο ολκής. Ας είναι βέβαιος ο κ. Λαπαθιώτης πως, αν δε μεσολαβούσε το 'κίνημα' του Ψυχάρη, το τόσο ...'αψυχολόγητο και φανατικό', δε θα 'τανε καθόλου περίεργο την απάντησή του σ' εμένα να την έγραφε σε άδολη καθαρεύουσα κι όχι στο μιχτό γλωσσικό ιδίωμα που την έγραφε τώρα». Τελειώνω την απάντησή μου με τα ακόλουθα: «Τη γλώσσα την καθιερώνει η ζωντανία της, που είναι αναπόσπαστη από την κανονικότητα...Με τον καιρό θα 'ρθουν οι λογοτέχνες εκείνοι που καλλιεργώντας την θα την προικίσουν και με μουσικότητα. Κι ευτύχημα είναι που έχουμε κιόλας λογοτέχνες που βοηθάνε σε μια τέτοια προσπάθεια».⁷

Ο Παλαμάς με γράμμα του στο Γρηγόριο Ξενοπούλου⁸ σχολιάζει ομιλία του Θεοτοκά με αφορμή τον ενταφιασμό του Ψυχάρη. Έχοντας διαβάσει ο Παλαμάς τα δημοσιεύματα του Νιρβάνα και του Θεοτοκά με αφορμή τον ενταφιασμό παρατηρεί τα ακόλουθα: «Επί του παρόντος θα μπορούσε κανείς να τα κρίνει αρκετά [ενν. τα δημοσιεύματα Νιρβάνα - Θεοτοκά], με τη σκέψη πως, εκτός από εκείνα που μιλήθηκαν, θα μιληθούν με τον καιρό για κείνον πολύ περισσότερα και πολύ διαφορετικότερα, που θα συντελέσουν εις το ν' αναγνωρισθεί [υπογράμμιση από τον Παλαμά] καλύτερα και να ξεκαθαριστούν οπωσδήποτε τα θαμπά της φυσιογνωμίας του». Ο Παλαμάς συνεχίζοντας προσθέτει ότι ο Ψυχάρης δεν έδειξε ότι είχε «ντροπή για τους αντιπάλους του, και για τους δικούς του ακόμη». Εννοεί, φυσικά, ο Παλαμάς τον εαυτό του. Κάνει και μια γενικότερη παρατήρηση για τον Ψυχάρη: «Πίστευε πως είχε το δικαίωμα να τσαλαπατά τα μεγάλα προβλήματα για χάρη των λεπτομερειικών ζητημάτων». Έτσι απαντούσε στην παρατήρηση του Θεοτοκά που είχε γράψει ότι ο Ψυχάρης «είχε το δικαίωμα να τσαλαπατά τα λεπτομερειικά ζητήματα για χάρη των μεγάλων προβλημάτων». Καταλαβαίνοντας ο Παλαμάς ότι το γράμμα του στον Ξενοπούλο δε θα ήταν ευπρόσδεκτο από ορισμένους, κλείνει το γράμμα του, δίνοντας στον Ξενοπούλο το «δικαίωμα» να μην το δημοσιεύσει στη *Νέα Εστία*.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Η επιστολή βρίσκεται στο αρχείο Χρ. Γανιάρη, που σήμερα έχει δωρηθεί στο «Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο» (Ε.Λ.Ι.Α.). Απόσπασμα από το γράμμα δημοσιεύει η Αννίτα Π. Παναρέτου στο βιβλίο της: *Η ηδονή και η οδύνη των βιβλίων. Χρυσόστομου Γανιά-*

ρη, *Βίος και έργο*, Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο, Αθήνα 2002, σελ. 201. Γράμμα του Δημήτρη Χαρτουλάρη (Α. Παναρέτου, ό.π., σ. 36) μας πληροφορεί για κάποια δημοτική κίνηση στη Χίο. Αναφέρονται ως δημοτικιστές ο κατόπιν εκδότης Χρ. Γανιάρης, ο επιστολογράφος και συνάδελφοί του «μετρημένοι στα δάχτυλα», ο Γιάννης Χαρτουλάρης, ο Γιώργος Βενιάδης, ο Γιώργος Γαλάτουλας. Ήταν απόφοιτοι του διδασκαλείου της «Ευαγγελικής Σχολής» της Σμύρνης. Υπηρετούσαν ο Βενιάδης στο σχολείο Βουνακίου, ο Γ. Χαρτουλάρης στο Θολό Ποτάμι και ο Γ. Γαλάτουλας στο Νεχώρι της Χίου. Είχαν γίνει συνδρομητές στο *Νουμά* και αργότερα στο *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*. Προσθέτει γι' αυτούς ο επιστολογράφος ότι συγκρούονταν συχνά με τις επίσημες εκπαιδευτικές αρχές και με καθαρευουσιάνους επιθεωρητές.

2. Σώζεται επιστολή του Ψυχάρη στο Θεοτοκά με ημερομηνία 27 Σεπτεμβρίου 1927 («Ανέκδοτες επιστολές για το *Ελεύθερο Πνεύμα* του Γ. Θεοτοκά», *Νέα Εστία*, αρ. 1749, Οκτώβριος 2002), που δείχνει ότι ο Ψυχάρης ενδιαφέρεται να αγοράσει τάφο στη Χίο. Κατά τη *Νέα Εστία* ο χώρος του τάφου είχε δωρηθεί στην οικογένεια Ψυχάρη από την οικογένεια Παππαλιά.

3. Γιώργου Θεοτοκά & Γιώργου Σεφέρη, *Αλληλογραφία* (1930-1966), επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα, Ερμής, 1975, σ. 58-9.

4. *Νέα Εστία* 12 (1932) 10-2.

5 Κατά το μνημόσυνο που έγινε το απόγευμα της κηδείας μίλησαν για τον Ψυχάρη και το έργο του ο διάδοχός του στην έδρα André Mirambel, ο Γ. Σωτηριάδης, ο Δ. Γληνός, ο Γ. Θεοτοκάς, ο Χ. Παϊδούσης, ο Κ. Άμαντος. Ο Γ. Πράτσινας απάγγειλε «Ωδή στον Ψυχάρη» του Ρήγα Γκόλφη. Βλ. και *Νέα Εστία*, τ. 55, τχ. 644 (1.5.1954), 746-7. Στις 21.10.1932 και η Ένωση Λογοτεχνών στην Αθήνα οργανώνει μνημόσυνο για τον Ψυχάρη στο θέατρο «Διονύσια» με ομιλητές το Ρήγα Γκόλφη, τον Κ. Καρθαίο, το Δ. Γληνό και άλλους. Μνημόσυνο στον Ψυχάρη πρέπει να χαρακτηριστεί για τα είκοσι (τόρα) χρόνια από το θάνατό του (1929-1949) και το ότι στο «Αθήναιον», το ιδρυμένο μετά τον πόλεμο από τον Ε. Παπανούτσο, ακούστηκαν από το κοινόν δέκα ομιλίες - μαθήματα γύρω από το θέμα της διαμόρφωσης του Ψυχάρη και άλλα συναφή μ' αυτόν θέματα που έγιναν από το συγγραφέα του δημοσιεύματος τούτου.

6. Αυτά λέγονται στα 1932, όταν ο Θεοτοκάς είναι 27 χρόνων. Ιδού πώς αποφαινεται για τα χαρακτηριστικά του νέου Θεοτοκά ένας άλλος σημαντικός λόγιός μας, ο Κ. Θ. Δημαράς, προλογίζοντας πολλά χρόνια αργότερα τη δεύτερη έκδοση του νεανικού και ριζοσπαστικού συνάμα πνεύματος του Θεοτοκά, του *Ελεύθερου Πνεύματος*: Βλέπει στην ομιλία τα χαρακτηριστικά εκείνα που θα συνοδεύουν το λόγο σε όλη την πνευματική του πορεία: την αγωνιστική διάθεση, την κοινωνική απασχόληση, την τοποθέτηση της ζωής των γραμμάτων έξω και πέρα από τα λογοτεχνικά κριτήρια». Με θέμα τον ενταφιασμό του Ψυχάρη στη Χίο ο Θεοτοκάς δημοσιεύει άρθρο: «Ο ενταφιασμός του Ψυχάρη» στην εφ. *Ο Χιακός Λαός*, 30.4.1954, με την αφορμή που συμπληρώνονται εκατό χρόνια από τη γέννηση του Ψυχάρη.

7. Βλ. Ε. Κριαράς, *Γλωσσολογικά - Υστερο Βυζάντιο - Νέος Ελληνισμός*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 248-9.

8. Το σχόλιο - επιστολή του Παλαμά με αφορμή άρθρα του Π. Νιρβάνα και του Γ. Θεοτοκά για τον Ψυχάρη, όταν γίνεται ο ενταφιασμός του στη Χίο (1932), δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία*, 12 (1932) 1107 και αναδημοσιεύτηκε αργότερα στην *Αλληλογραφία* του ποιητή (*Αλληλογραφία Κ. Παλαμά*, επιμ. Κ. Γ. Κασίνη, Γ', 1981, σ. 117-8).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

α'

Σύμφωνα με την παραγγελία του Ψυχάρη χαραχτηκαν στο μνημείο τα ακόλουθα επιγράμματα: Στην πλευρά της κολόνας που αντικρίζει τη Μικρασία είναι σκαλισμένος ο μπούστος του Ψυχάρη από τον Κ. Δημητριάδη κι αποκάτω με κεφαλαία γράμματα:

«Ψυχάρης / Γεννημένος στις 3/15 του Μάη/ 1854 / Πεθαμένος στις 29 του Σεπτέβρη/ 1929».

Στην αριστερή, την πλευρά δηλαδή που βλέπει προς την Πόλη, πάλι με κεφαλαία: «Αντίκρι μου κοιτάζω την Ασία ώσπου να πάμε μια μέρα και στην Πόλη». Δεξιά: «Εδώ μέσα ζη πάντα μαζί σας ο φίλος σας Ψυχάρης». Και πίσω, στην πλευρά που αντικρίζεις κατεβαίνοντας διαβάζουμε:

Μοιρολογίστρες Χιώτισσες, πατριώτισσες μου, μαννάδες, αδερφάδες, θυγατέρες μου εσείς όλες, αν τύχη μια μέρα και κατεβήτε στ' ακρογιάλι, αν τύχη και περάσετε μπροστά στο άσπρο μου το μνήμα, σταθήτε μια στιγμή, τραγουδήστε μου ένα μοιρολόι από κείνα που σας άκουσα να τραγουδάτε σαν είμουνε παλληκάρι και πήγα στα χωριά της μαστίχας, να μάθω τη λαλιά σας. Τα ρωμαίικα, ποιος ξέρει; μπορεί να με

ξυπνήσουνε άξαφνα ως και στον τάφο, τόσο ταγάπησα, τόσο βαθιά τάβαλα μέσα για μέσα στην καρδιά μου, τη ρωμαίικη μου καρδιά. Δεν είνε ανάγκη νάχη το μοιρολόι σας λόγια πολλά, φτάνουνε δυο. Πήτε μονάχα πως γύρισα τον κόσμο πέρα πέρα, πως άφησα τη Γαλλία και πως ήρθα να ζεσταθώ, πως ήρθα να ξαποστάσω στου ήλιου μας το φως, στην καλοσύνη της Πατρίδας.

β'

Ο Ψυχάρης είναι ο άνθρωπος που ελευθέρωσε το ελληνικό πνεύμα και την ελληνική γλώσσα από τα τυραννικά δεσμά μιας μεσαιωνικής Σχολαστικής. [...] Σαν ιδρύθηκε το ανεξάρτητο Κράτος, το κακό έφτασε στον κολοφώνα του. Η Σχολαστική, στηριγμένη πια στην κρατική οργάνωση, οπλισμένη με όλες τις δυνάμεις κ' όλα τα μέσα της Πολιτείας, θέλησε να επιβάλει τον τόνο της σε κάθε εκδήλωση εθνικής ζωής, να καταργήσει ολότελα κάθε «χυδαία» πραγματικότητα, και πρώτα πρώτα τη «χυδαία», τη ζωντανή γλώσσα, το πιο απαραίτητο και το πιο σπουδαίο όργανο για την ανάπτυξη της ξαναγεννημένης Ελλάδας. Τα αποτελέσματα είναι πρόσφατα και γνωστά σε όλους: η άσκοπη σπατάλη από μεγάλες και πολύτιμες εθνικές δυνάμεις, η πλήρεια χρεωκοπία της ελληνικής εκπαίδευσης κ' η διατήρηση της αμάθειας του λαού, η γλωσσική αναρχία, η παράλυση κ' η αποστείρωση της πνευματικής ζωής μας. Κι αυτά, ενώ κάμποσοι νέοι φουντώνανε ολόγυρά μας, σ' αυτήν την ανήσυχη Ανατολική Μεσόγειο, και διεκδικούσανε ζωηρά μια θέση κάτω από τον ήλιο. Τότες ήρθε ξαφνικά ο Ψυχάρης και τα έσπασε όλα.

Ο Ψυχάρης, με μια ματιά, κατάλαβε αμέσως την κατάσταση και ξεκίνησε μοναχός του να ξαναβάλει τα πράματα στη θέση τους. Δεν έχασε καιρό με περιττές απόπειρες συμβιβασμού. Οπλίστηκε, έπιασε όλα τα πόστα, άναψε τον αγώνα, απότομος και απροσδόκητος, χωρίς να αφήσει στον εχθρό τον καιρό να πάρει την

ανάσα του, και χτύπησε προς όλες τις μεριές. Είχε εναντίον του το Κράτος, την Εκκλησία, την παιδεία, τα γράμματα, την κοινωνία, τον όχλο, μα δε δειλίασε ποτέ, μήτε κουράστηκε, μήτε βαρέθηκε, ως τα βαθιά γεράματα. Ίσια-ίσια, ο άνισος αυτός πόλεμος, η λύσσα των αντιπάλων του κ' η δική του μανία, είχαν η μεγάλη απόλαυση της ζωής του, το μεθύσι του, η ικανοποίηση της ψυχής του. Ποτέ δεν καταδέχτηκε να κάνει την παραμικρή υποχώρηση στην κοινή γνώμη, στους δυνατούς της ημέρας, στη σκοπιμότητα της στιγμής. Στάθηκε στη θέση που έταξε στον εαυτό του, αλύγιστος και αδιάλλαχτος ως την ώρα του θανάτου, αφοσιωμένος ολόψυχα στην Ιδέα, έτοιμος, σε κάθε στιγμή, να θυσιάσει γι' αυτήν τα πάντα. Σαράντα ολόκληρα χρόνια, δεν έπαψε ούτε μια μέρα να πιστεύει, να ενθουσιάζεται, να πολεμά μ' όλα τα δυνατά του, γκρεμίζοντας κάθε τόσο μια πλευρά των εχθρικών τειχών, κερδίζοντας έδαφος σε κάθε νέα μάχη. Η πίστη αυτού του ανθρώπου στην Ιδέα του, στο έθνος του και στον εαυτό του, ήταν αλήθεια μια μεγάλη φλόγα.

(Απόσπασμα από την ομιλία του Γιώργου Θεοδοκά στο φιλολογικό μνημόσυνο που έγινε στη Χίο στις 15.9.1932 μετά τον ενταφιασμό. Ολόκληρο το κείμενο της ομιλίας δημοσιεύτηκε στη *Νέα Εστία*, τ. 12, σ. 132 κ.ε.).

Ε. Κριαράς

§

Ο βωμός της πατρίδας

Τρέξατε, αδέρφια, τρέξατε,
ψυχαί θερμαί, γενναίαι·
εις τὸν βωμὸν τριγύρω
τῆς πατρίδος ἀστράπτοντα
τρέξατε πάντες.

Πόσοι από μας, διαβάζοντας το τελευταίο ποίημα του Κάλβου, διερωτήθηκαν τι πράγμα είναι «ο βωμός της πατρίδας»; Ο Κάλβος χρησιμοποίησε στο ποιητικό του έργο άλλες δυο φορές τη λέξη «βωμός» με έναρθη ονομαστική φράση σε γενική πτώση: «Ἐπάνω εἰς τὸν βωμὸν / τῆς ἀληθείας τὰ σφάγια / τώρα ἐγὼ ρίπτω» («Εἰς θάνατον», στρ. λδ', στ. 166-168), και «βωμὸς τῆς εὐτυχίας» (Απόσπασμα άτιτλου ποιήματος [*«Ὡδὴ εἰς τὸν Ναπολέοντα»*], στ. 80).¹ Η χρήση τέτοιων μεταφορῶν μάς είναι γνωστή από διάφορες σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες.²

Ο «βωμός της πατρίδος», ως στερεότυπη φράση της πατριωτικής ρητορικής, έχει μπει τόσο βαθιά στη συνείδησή μας ὡστε ίσως να ξεχνάμε ότι πρέπει να ξεκίνησε από κάπου.³ Τι ήταν λοιπόν αρχικά ο βωμός της πατρίδος; Την απάντηση τη βρήκα στο Μουσείο της Πόλεως του Παρισιού (γνωστό ως Musée Carnavalet) τον Σεπτέμβριο του 2004, κατά τη διάρκεια μιας ξενάγησης που μου έκανε ο φίλος ιστορικός της τέχνης Thierry Herselin.⁴

Ο «βωμός της πατρίδος» δεν ήταν απλῶς μεταφορά: ήταν και πραγματικότητα. Στις 14 Ιουλίου 1790, πρώτη επέτειο της Γαλλικής Επανά-

στασης, έγινε μεγάλη γιορτή στο Πεδίο του Άρεως (Champ de Mars) η οποία έγινε γνωστή ως «Fête de la Fédération». Εκεί, μπροστά σε 200.000 με 300.000 θεατές, ο βασιλιάς Λουδοβίκος ο ΙΣτ' και άλλοι επίσημοι, μαζί με 14.000 εκπροσώπους των διαφόρων επαρχιών της Γαλλίας, ορκίστηκαν να συμμορφωθούν στο νέο Σύνταγμα. Σημαντικό στοιχείο της γιορτής ήταν η λειτουργία που τελέστηκε στον Βωμό της Πατρίδας («Autel de la Patrie») με χοροστατούντα τον γνωστό επαναστάτη (και φερόμενο ως άθεο) επίσκοπο του Verdun, Talleyrand, ο οποίος, τον επόμενο χρόνο, παραιτήθηκε από την επισκοπεία του για να αφοσιωθεί (!) απρόσκοπτα στην πολιτική.

Όπως φαίνεται από δυο πίνακες που εκτίθενται στο Μουσείο Carnavalet,⁵ ο Βωμός της Πατρίδας στηριζόταν πάνω σε τεράστιων διαστάσεων βάθρο που χτίστηκε, είτε με ζωγραφισμένα κομμάτια ξύλο είτε με ανάγλυφες πέτρες, στο μέσον του Πεδίου του Άρεως. Αναρτημένο στο βάθρο ήταν το κείμενο της «Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη», την οποία είχε εισηγηθεί ο La Fayette και η οποία υιοθετήθηκε από την Εθνοσυνέλευση (Assemblée Nationale) στις 26 Αυγούστου 1789 και στη συνέχεια προτάχθηκε ως προοίμιο στο νέο Σύνταγμα του 1792. Οι επαναστατικές αρχές διέταξαν να ανεγερθούν παρόμοιοι «Βωμοί της Πατρίδας» και σε όλες τις πόλεις της Γαλλίας, πάλι με αναρτημένο το κείμενο της «Διακήρυξης» και με την εξής επιγραφή: «Le citoyen naît, vit et meurt pour la patrie.» Η Fête de la Fédération ήταν το πρώτο από τα μεγάλα συλλαλητήρια τα οποία σκηνοθετήθηκαν εντέχνως για την ανύψωση του επαναστατικού και πατριωτικού φρονήματος του γαλλικού λαού.

Ένα χρόνο μετά, το 1791, ο ζωγράφος Jacques-Louis David ανέλαβε να σκηνοθετήσει την ολόήμερη τελετή (εν είδει ρωμαϊκού θριάμβου) κατά την οποία το λείψανο του Βολταίρου μεταφέρθηκε με λαμπρή παρέλαση στο Πάνθεον – παρέλαση της οποίας, παρεμπιπτόντως, ήταν αυτόπτης μάρτυρας κι ο Κοραής.⁶ Η τελετή αυτή ήταν η πρώτη από μια σειρά τέτοιων θεαμάτων που σκηνοθέτησε ο David, ο οποίος σχεδίαζε τα κοστούμια και γενικά συντόνιζε τις κινήσεις, τη μουσική και τα τραγούδια. (Ο David ήταν, τηρουμένων των αναλογιών, ο Δημήτρης Παπαϊωάννου της εποχής του.) Στις 10 Αυγούστου 1793 έγινε η «Fête de l'unité et de l'indivisibilité de la République» (γνωστή και ως «Fête de la Réunion»), μπροστά σε εκατοντάδες χιλιάδες λαού. Στην εκδήλωση αυτή, την οποία σκηνοθέτησε ο David, γιορτάστηκε η θεσμοθέτηση του προαναφερθέντος συντάγματος της αβασίλευτης δημοκρατίας (ο Λουδοβίκος ΙΣτ' είχε θανατωθεί τον προηγούμενο χρόνο). Πήρε μορφή μεγάλης παρέλασης που ξεκίνησε από τη Βαστίλλη και κατέληξε στο Champ de Mars, όπου έγινε θρησκευτική τελετή στον Βωμό της Πατρίδας:⁷ στον Βωμό ο Héroult, πρόεδρος της Convention Nationale, εκφώνησε λόγο στον οποίο παρότρυνε τους πολίτες «να ορκιστούμε να προστατεύσουμε το σύνταγμα μέχρι θανάτου».⁸ Η τελευταία από τις γιορτές αυτές ήταν η γιορτή αφιερωμένη στο Υπέρτατο Ον («Fête à l'être Suprême»), την οποία σκηνοθέτησε ο David στις 8 Ιουνίου 1794, με εντολή της Convention Nationale με πρόεδρο τον Robespierre. Εκείνη τη φορά ο David διέταξε να ανεγερθεί, πάλι στο Champ de Mars, τεχνητό βουνό από χώματα και βράχια (για να φαίνεται

«φυσικό»), το οποίο ονόμασε πάλι «Autel de la patrie». Στην κορυφή του «βουνού» υψωνόταν το Δέντρο της Ελευθερίας, γύρω από το οποίο συγκεντρώνονταν εκπρόσωποι του λαού για να ψάλουν ένα «Ύμνο στο Υπέρτατο Ον» και να ορκιστούν «να μην καταθέσουν τα όπλα παρά μόνον αφού εκμηδενίσουν τους εχθρούς της Δημοκρατίας». Τη νέα πατριωτική λατρεία του «Υπέρτατου Όντος» την είχε εισηγηθεί ο Robespierre για να αντικατασταθεί ο Καθολικισμός.⁹

Ο Βωμός της Πατρίδας λοιπόν, όπως κι άλλα στοιχεία της καλβινικής εικονοποιίας, ήταν εφεύρεση της Γαλλικής Επανάστασης. Το ότι η φράση (αν όχι το πράγμα) εξακολούθησε να είναι επίκαιρη την εποχή που ο Κάλβος έγραφε τα πατριωτικά του ποιήματα –και είχε μάλιστα αρχίσει να συνδέεται με τους Έλληνες– μαρτυρείται από το γεγονός ότι ο γάλλος πρόξενος στα Γιάννενα Rouquerville γράφει το 1820 για τους Σουλιώτες ότι «παρά τα ελαττώματά τους, αγωνίστηκαν τόσο δοξασμένα για τον βωμό της πατρίδας».¹⁰

Η φράση χρησιμοποιείται και στο λιμπρέτο της ξεχασμένης σήμερα τρίπρακτης όπερας του Rossini με τίτλο «Le Siège de Corinthe», η οποία ανεβάστηκε για πρώτη φορά στο Théâtre de l'Académie Royale de la Musique στο Παρίσι, μεσούντος του Ελληνικού Αγώνα, στις 9 Οκτωβρίου 1826.¹¹ Η δράση της όπερας, που είναι τελείως άσχετη με την ιστορική πραγματικότητα, εκτυλίσσεται την εποχή της οθωμανικής κατάκτησης της Ελλάδας. Στην πρώτη πράξη, ο αρχηγός των Ελλήνων, ονόματι Κλεομένης, απευθυνόμενος στους συναγωνιστές του, λέει: «Ah! Sur l'autel de la patrie, / Jurons de vaincre ou mourir». Εδώ, όπως και το 1789, πρόκειται για όρκο, κι όχι για θυσία, στον βωμό της πατρίδας. Παρ' όλα αυτά έχουμε το δικαίωμα να διερωτηθούμε αν οι γνωστοί λιμπρετίστες του Rossini, ο Luigi Balocchi και ο Alexandre Soumet, είχαν διαβάσει τα Λυρικά του Κάλβου, τα οποία είχαν κυκλοφορήσει στο Παρίσι, σε διγλωσση έκδοση, λίγους μήνες πριν, στις αρχές του 1826. Μέχρι να γίνει η πρώτη παράσταση της όπερας, ο Κάλβος είχε ήδη φύγει, τέλη Ιουνίου του 1826, για το Ναύπλιο, «για να εκθέσει άλλη μια καρδιά στα πυρά των Μουσουλμάνων», όπως είχε γράψει στο γαλλόγλωσσο αφιέρωμα στον στρατηγό La Fayette το οποίο προέταξε στα Λυρικά του. Τα λόγια του Κλεομένη ακούγονται ως αποχαιρετιστήριοι φόρος τιμής προς τον ζακύνθιο ποιητή.

Το ότι η έννοια «Βωμός της Πατρίδας» είναι κατ' εξοχήν γαλλική αποδεικνύεται από το γεγονός ότι επαναλαμβάνεται συχνά σε γαλλικά κείμενα, αλλά χρησιμοποιείται πιο σπάνια σε άλλες γλώσσες. Ακόμα και στην ιταλική μετάφραση του λιμπρέτου του «Siège de Corinthe» η ακριβής φράση δεν εμφανίζεται· εκεί ο Κλεομένης λέει: «Tutti sul patrio altare, / Tutti giuram di vincere o morire». Η φράση «patrio altare» σημαίνει «πάτριος βωμός», έννοια η οποία δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον «Βωμό της Πατρίδας».¹²

Σε κάποιο στάδιο – όπως και στην περίπτωση του Κάλβου (βλ. και σημ. 2 και 3) – ο βωμός της πατρίδας από τόπος όρκου εξελίχθηκε σε τόπο θυσίας. Η φράση «βωμός της πατρίδας» κάνει άλλη μια σημαντική εμφάνιση στον εθνικό ύμνο της Ελβετίας. Χαρακτηριστικά, από τις πέντε

γλωσσικές εκδοχές του ύμνου, η φράση εμφανίζεται μόνο στη γαλλική, την οποία έγραψε ο Charles Chatelanat (1808-1854): «Sur l'autel de la patrie / Mets tes biens, ton coeur, ta vie!»

Όπως έχω αναφέρει, ο Κάλβος αφιέρωσε τα *Λυρικά* στον στρατηγό La Fayette. Ο ηλικιωμένος πλέον La Fayette (1757-1834) είχε πολεμήσει στην Αμερικανική Επανάσταση και στη συνέχεια είχε χρηματίσει αρχηγός της Εθνικής Φρουράς της επαναστατημένης Γαλλίας (1789-1792). Με την ιδιότητα αυτή ήταν κι αυτός ανάμεσα στους χιλιάδες Γάλλους που ορκίστηκαν στον Βωμό της Πατρίδας στις 14 Ιουλίου 1790. Άλλος πίνακας στο Μουσείο Carnavalet δείχνει τον La Fayette, ανεβασμένο στο βόθρο του βωμού, να δίνει τον όρκο.¹³ Εκείνη την ημέρα, ο La Fayette «βρίσκεται, σύμφωνα με τους βιογράφους του, “στο ζενίθ της δόξας του”».¹⁴

Ο δεύτερος λοιπόν τόμος των *Ωδών* του Κάλβου αρχίζει με το αφιέρωμα στον La Fayette και τελειώνει με το ποίημα με τίτλο «Ο Βωμός της Πατρίδος»: ο γάλλος στρατηγός, διαβάζοντας το ποίημα στη γαλλική μετάφραση του Routhier de Cesnay, θα αναγνώριζε τη σημασία του τίτλου από προσωπική πείρα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Α. Κάλβος, *Ωδαί*, επιμ. Γ. Δάλλας (Αθήνα 1997), Γλωσσάρι, σ. 200.
2. Το *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* του Γ. Μπαμπινιώτη ορίζει ως εξής τη μεταφορική σημασία της λέξης «βωμός»: «(μτφ.) οτιδήποτε (θεσμός ή σκοπός κυρ.) απαιτεί ή εξαναγκάζει σε θυσίες στο όνομά του ή για χάρη του», και παρέχει τα εξής παραδείγματα: «Δεν μπορεί να θυσιάζεται η παιδεία στον βωμό των πολιτικών σκοπιμοτήτων»· «Θυσίασε γενναία τη ζωή του στον βωμό της ελευθερίας». Και δύο αγγλόγλωσσα παραδείγματα, που εντάσσονται κι αυτά στην παραδοσιακή ρητορική: «We see it [evil] in high places where men are willing to sacrifice truth on the altars of their self-interest» (Martin Luther King, Jr., κήρυγμα στον καθεδρικό ναό του Αγ. Ιωάννη, Νέα Υόρκη, 17 Μαΐου 1956)· «Self-sacrifice at altar of unemployment» (τίτλος ειδησεογραφικού άρθρου στην εφ. της Καλκούτας *The Telegraph*, 19 Μαρτίου 2004, με θέμα ζευγάρι που αυτοκτόνησε λόγω ανεργίας).
3. Ένα πρόσφατο κυπριακό παράδειγμα, σταχυολογημένο από τον καθημερινό τύπο: «ο κάθε ένας, που θυσιάστηκε στο βωμό της πατρίδας το 1974» (ομιλία του Κυβερνητικού Εκπροσώπου Κύπρου Χρυσόστομίδη στο μνημόσυνο για τους πεσόντες της τουρκικής εισβολής, 20 Ιουλίου 2004).
4. Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου όχι μόνο στον Thierry Herselin για βιβλιογραφικές κι άλλες υποδείξεις, αλλά και στους κατασκευαστές της μηχανής αναζήτησης Google, η οποία διευκολύνει αφάνταστα τέτοιου είδους έρευνες.
5. Πρόκειται για τον πίνακα «La fête de la Fédération, au Champ de Mars, le 14 juillet 1790» του Charles Thévenin (1764-1838) και τον ομότιτλο πίνακα που αποδίδεται στο ατελιέ του Pierre-Antoine Demachy (1723-1807).
6. Για την παραστατική περιγραφή της παρέλασης αυτής (η οποία πέρασε «κατάνικρο των παραθύρων μου») βλ. την επιστολή του Κοραή προς τον Πρωτοφάλη Δημ. Λύτο, 15 Νοεμ. 1791 (Α. Κοραΐς, *Αλληλογραφία* (επιμ. Κ.Θ. Δημαράς κ.ά.), τόμ. Α' (Αθήνα 1964), σ. 196-199).
7. Aileen Ribeiro, *The Art of Dress. Fashion in England and France, 1750 to 1820* (New Haven και Λονδίνο 1995), σ. 145.
8. *Gazette nationale, ou le Moniteur universel*, αρ. 224 (12 Αυγούστου 1793), σ. 954.
9. Την περιγραφή της γιορτής αυτής την αντλώ από τρεις πηγές: το πρόγραμμα της τελετής που διάβασε ο David στην Convention Nationale την προηγούμενη μέρα και δημοσιεύτηκε στην *Gazette nationale*, αρ. 259, 19 prairial, l'an 2 (7 Ιουνίου 1794), σ. 1053-1054· το βιβλίο της Ribeiro, ό.π., σ. 145· και τον πίνακα του Demachy, «Fête de l'Être Suprême au Champs de Mars, le 20 prairial de l'an II», ο οποίος στεγάζεται κι αυτός στο Musée Carnavalet. Μπορεί κανείς να δει τον πίνακα του Demachy στην ιστοσελίδα <http://www.insecula.com/oeuvre/00019279.html>.

10. C.H.L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, τόμ. 2 (Παρίσι 1820), σ. 51 (οι υπογραμμίσεις είναι δικές του).
11. Εκτός από τον τίτλο, η όπερα δεν φαίνεται να έχει καμία σχέση με το ομότιτλο αφηγηματικό ποίημα του Μπάιρον («The Siege of Corinth», 1816), του οποίου η δράση εκτυλίσσεται το 1715.
12. Η ιταλική φράση «Altare della Patria» φαίνεται να είναι αρκετά μεταγενέστερη· έτσι ονομάζεται ένα ανάγλυφο στο Vittoriano, το τεράστιο μνημείο στον βασιλιά Βίκτορα-Εμμανουήλ Βα', το οποίο χτίστηκε το 1885-1911 στη Ρώμη. Φαίνεται ότι πραγματικός «Βωμός της Πατρίδας» υπάρχει στη Ρόδο (με ιταλική επίδραση άραγε;), όπου γίνεται κάθε χρόνο κατάθεση στεφάνων στην επέτειο της ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου με την Ελλάδα. Δεν έχω άλλες πληροφορίες για τον «Βωμό» αυτό.
13. Πίνακας ανώνυμου ζωγράφου με τίτλο «Le serment de La Fayette à la fête de la Fédération, le 14 juillet 1790». Ο πίνακας αυτός εμφανίζεται στην ιστοσελίδα <http://www.insecula.com/oeuvre/O0019233.html>.
14. F. Furet και M. Ozouf, *Dictionnaire critique de la Révolution française* (Παρίσι 1988), σ. 262.

Peter Mackridge

Ο Πολυπαθής του Γρ. Παλαιολόγου ως υποτιθέμενη εθνική αλληγορία και το πικαρικό μυθιστόρημα

Σε ανακοίνωσή του στην Ι' Επιστημονική Συνάντηση στη μνήμη του Άλκη Αγγέλου (Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2002) ο Δημ. Τζιόβας υποστήριξε πως στόχος του Γρ. Παλαιολόγου δεν ήταν «απλώς να εισαγάγει το πικαρικό είδος και να μιμηθεί τον Ζιλ Μπλάς» (σελ. 191),¹ αλλά να σχολιάσει, μέσα από την ιστορία του ήρωά του, τις ιστορικοπολιτικές εξελίξεις: πως ο Πολυπαθής (1839) λειτουργεί εντέλει ως εθνική αλληγορία «που διαγράφει τη μετάβαση από την Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω του κινήματος του Φιλελληνισμού στη δημιουργία του ελληνικού κράτους» (192).

Θα ήθελα καταρχάς να επισημάνω το εξής. Η ομολογία του Παλαιολόγου ότι μιμήθηκε τον *Gil Blas* δεν αποδεικνύει πως είχε σαφή συνείδηση ότι μεταφέρει το πικαρικό είδος στον ελληνικό χώρο, όπως έχει υποστηριχτεί και από τον Σαχίνη.² Κι αυτό για τους παρακάτω λόγους: 1. Τα ισπανικά πικαρικά μυθιστορήματα, που διαδόθηκαν στην Ευρώπη μέσω κυρίως των γαλλικών μεταφράσεων, δεν εκλαμβάνονταν εκείνη την εποχή εκτός Ισπανίας ως πικαρικά, αλλά μάλλον ως κωμικά ή σατιρικά.³ Εξάλλου, το πικαρέσκο ως λογοτεχνικός όρος παγιώνεται μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.⁴ 2. Ο ίδιος ο *Gil Blas* θεωρείτο από την τότε κριτική μάλλον ως πρόδρομος του roman de moeurs. Άρχισε δε να συσχετίζεται με τα ισπανικά πικαρικά κείμενα, αφού προέκυψε η συζήτηση για την κατηγορία της λογοκλοπής.⁵ 3. Μπορεί ο Lesage να οικειώθηκε αρκετά στοιχεία από την ισπανική πικαρική παράδοση (αλλά και από συγκεκριμένα λογοτεχνικά έργα), επέφερε εντούτοις σημαντικές αλλαγές στο είδος, παρεκκλίνοντας σε αρκετά σημεία από αυτό. Δεν είναι επομένως ακριβές να θεωρείται ο *Gil Blas* πρότυπο του πικαρικού μυθιστορήματος, αλλά ως ο κατεξοχήν εκπρόσωπος της μετέπειτα διαφοροποιημένης φάσης του

είδους, με έντονα χαρακτηριστικά του μυθιστορήματος ηθών. Αυτή η διαφοροποιημένη εκδοχή κυριάρχησε από τον 18^ο αιώνα στην Ευρώπη και αυτήν γνώρισε και υιοθέτησε ο Παλαιολόγος.⁶

Σχετικά με την ανάγνωση του Πολυπαθούς ως εθνικής αλληγορίας, υποστηρίζεται ότι η έμφαση που δίνεται «στην 'αναβάπτιση' του Φαβίνη και ιδιαίτερα στην ανάστασή του στο τέλος αποκτούν ίσως συμβολική διάσταση, υποδηλώνοντας την ηθική αναγέννησή του ως χαρακτήρα και κατ' επέκταση όλου του έθνους, ένα είδος δηλαδή νέας αρχής και για τους δύο» (193). Ωστόσο, ο Τζιόβας παραγνωρίζει το γεγονός ότι η «αναβάπτιση» του ήρωα, που υποτίθεται ότι σηματοδοτεί την έναρξη του αναμορφωμένου σταδίου της ζωής του, χρωματίζεται σατιρικά από τον αφηγητή. Ειδικότερα, ο ήρωας, αφού προηγουμένως είχε γίνει μουσουλμάνος και κατόπιν ασπάζεται τον καθολικισμό, δηλώνει αρχικά πως έχει τύψεις, επειδή για δεύτερη φορά απαρνείται την προγονική του θρησκεία. Στη συνέχεια, όμως, λέει με υπέρπουσα ειρωνεία πως δεν προτίθεται να στραφεί εναντίον του Πάπα και της δυτικής εκκλησίας, επειδή: «αρκετά έπαθα εις την ζωήν μου, και δεν έχω διάθεσιν να πάθω προς τούτοις την λέπραν του Ιεζή, και να μείνω μετά θάνατον άλυτος και τυμπανιαίος» (123).⁷ Και για να είναι εξασφαλισμένος από όλες τις πλευρές, διακηρύσσει ότι πιστεύει στα δόγματα και των δύο εκκλησιών και ότι αποτάσσεται τον Σατανά και ολόκληρο το τάγμα του, με την ελπίδα να βρει «μικράν γωνίαν εις τον Παράδεισον» (123). Η υποτιθεμένη αναβάπτιση του δεν γίνεται, δηλαδή, για λόγους πίστης, αλλά για το συμφέρον του ήρωα (την εγγύηση της μεταθάνατον ζωής του) και επομένως δεν είναι ειλικρινής και πραγματική.

Αλλά και η μετέπειτα σκηνή της συνάντησης του Φαβίνη με τον πατέρα του, η οποία υποτίθεται ότι λειτουργεί παραδειγματικά για τον σωφρονισμό του ήρωα, φωτίζεται σατιρικά. Ο αφηγητής / Φαβίνης σχολιάζει και πάλι καυστικά την υποτιθέμενη μετάνοια του πατέρα του και την επακόλουθη αγιοποίησή του: «Δεν είναι δε ο πρώτος άνθρωπος, όστις είχε πράξει ανομίας και εγκλήματα, τα οποία εξαλείψασα η μετάνοια, συγκατέταξεν αυτόν εις τον χορόν των Αγίων. Πόσον απατώνται όμως εκείνοι όσοι, παραβαίνοντες με περιφρόνησιν τας θείας εντολάς, και μένοντες μέχρι τέλους αδιόρθωτοι, ελπίζουν ότι διά των προσευχών και ελεημοσυμών των επιβιούντων θα κερδίσουν τον παράδεισον!» (112). Με αυτόν τον τρόπο υπονομεύονται προκαταβολικά η μεταμέλεια και η αναμόρφωση και του ίδιου του Φαβίνη, ενώ ούτε οι μετέπειτα πράξεις του μαρτυρούν κάποια αξιοσημείωτη ηθική βελτίωση. Ο Φαβίνης αποφασίζει να παρουσιαστεί στον Πάπα μήπως και εξασφαλίσει «κερδάλια τινά θέσιν» (113) κι αργότερα γίνεται πνευματικός κάποιων ληστών, συμμετέχοντας -θέλοντας και μη- στις αποστολές τους. Κι αν στο τέλος της πορείας του κατασταλάζει σε έναν τόπο και ζει μια ήσυχη οικογενειακή ζωή με την νωρίτερα πολλάκις απατηθείσα Ρωξάνδρα του, αυτό συμβαίνει μάλλον επειδή στο μεταξύ κουράστηκε από όλες αυτές τις περιπέτειες κι επειδή η κληρονομιά που απρόσμενα απέκτησε του το επιτρέπει. Έχει δηλαδή εκλείψει ο βασικός λόγος των περιπετειών του: η αναζήτηση πόρων ζωής.

Έχοντας ζήσει στην Ανατολή κι έχοντας ταξιδέψει και προς τον Βορρά και προς τη Δύση ο Αλέξανδρος / Μουσταφά / Ιάκωβος-Ιωσήφ (Γρηγόριος) δεν θα μπορέσει τελικά να δεχθεί ούτε τα ήθη των Δυτικών ούτε τα ήθη των Ρώσων, τα οποία σατιρίζει με ιδιαίτερη οξύτητα, και δηλώνει πως προτιμά τα ήθη των «Ασιανών» (206), παρά τα μελανά σημεία που και σε αυτούς έχει εντοπίσει. Μπορεί στην αρχή να εγκαταλείπει κρυφά την οθωμανική επικράτεια και να περιπλανιέται στον ευρωπαϊκό χώρο, όμως στην ελληνική κοινωνία δεν καταφέρνει να ενσωματωθεί, γι' αυτό και εντέλει αποσύρεται στην εξοχή. Ανάλογη είναι και η προσωπική ιστορία του επίσης πολυταξιδεμένου Κωνσταντινουπολίτη Γρηγορίου Παλαιολόγου, ο οποίος επίσης δεν καταφέρνει να βρει τη θέση του στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος και επιλέγει να περάσει τα τελευταία χρόνια της ζωής του στη γενέτειρά του. Το πολιτικό σχόλιο αυτής της πράξης είναι μάλλον η απογοήτευση για την πολυαναμενόμενη αλλά ελάχιστα διαφαινόμενη αναγέννηση του απελευθερωμένου έθνους. Η ίδια απογοήτευση εκφράζεται και στον *Πολυπαθή* διά στόματος Φαβίνη, που βλέπει πως «αι οδοί γέμουν από κονιορτισμένους και ρυπαρούς Μιλτιάδας, από σιτευομένους με τους χοίρους Αγαμέμνονας, καθώς και από μονοφθάλμους Αφροδίτας, και ετεροφθάλμους Ασπασίας, κυλιομένας με τας χήνας εις τον βόρβορον» (243). Στη συνείδηση του Παλαιολόγου η πυξίδα εξακολουθεί να δείχνει μάλλον προς την Ανατολή. Μόνον εκεί εξάλλου θα ευτυχίσει αργότερα και ο εκδοτικά πολύπαθος «Ελληνικός Ζιλβλάσιός» του, στην γραικοτουρκική του μετάφραση από τον Ευαγγελινό Μισαηλίδη (1871-1872).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Δημήτρης Τζιόβας, «Ο Πολυπαθής του Γ. Παλαιολόγου ως εθνική αλληγορία», στον τόμο *Μνήμη Άλκη Αγγέλου, Τα άφθονα σχήματα του παρελθόντος. Ζητήσεις της πολιτισμικής ιστορίας και της θεωρίας της λογοτεχνίας*, Πρακτικά Γ' Επιστημονικής Συνάντησης, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 3-6 Οκτωβρίου 2002, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 2004, σελ. 191-198.
2. Απόστολος Σαχίνης, *Θεωρία και άγνωστη ιστορία του μυθιστορήματος στην Ελλάδα 1760-1870*, Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1992, σελ. 130.
3. Οι διασκευές ισπανικών χειμένων και από τον ίδιο τον Lesage συνέβαλαν σε αυτό. Βλ. Ulrich Wicks, *Picaresque Narrative, Picaresque Fictions. A Theory and Research Guide*, Greenwood Press, Connecticut, 1989, σελ. 174.
4. Βλ. Francis Assaf, *Lesage et le Picaresque*, Librairie A.-G. Nizet, Paris, 1983, σελ. 16.
5. Έχει μάλιστα εκφραστεί η άποψη πως, εάν δεν είχε προκύψει το ζήτημα της λογοκλοπής, ενδεχομένως ο *Gil Blas* να μην είχε αποκτήσει τη φήμη πικαρικού μυθιστορήματος. Βλ. Roger Laufer, *Lesage ou le métier de romancier*, Gallimard, Paris, 1971, σελ. 14 και Alexander Blackburn, *The Myth of the Pícaro: Continuity and Transformation of the Picaresque Novel, 1554-1954*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1979, σελ. 118.
6. Αναλυτικότερα για τον *Gil Blas*, τον *Πολυπαθή* και το πικαρικό μυθιστόρημα βλ. Πέρσα Αποστολή, *Το πικαρικό μυθιστόρημα και η παρουσία του στον ελληνικό 19^ο αιώνα (Από τον Ερμήλο ως την Πάπισσα Ιωάννα)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2003, ιδίως σελ. 45-55 και 156-196, όπου και εκτενής βιβλιογραφία.
7. Οι παραπομπές αφορούν την έκδοση: Γρηγόριος Παλαιολόγος, *Ο Πολυπαθής*, εισαγ.-επιμ. Άλκης Αγγέλου, Ερμής, Αθήνα, 1989.

Πέρσα Αποστολή

Νεότερα στοιχεία για τον Νικόλαο Β. Βωτυρά

Χάρη στον ερευνητικό μόχθο του Νάσου Βαγενά, της Μάρθας Καρπόζηλου, της Αγγελικής Λούδη και της Μάρης Θεοδοσοπούλου έχουν συγκεντρωθεί αρκετά στοιχεία για την επαγγελματική, τη λογοτεχνική και την εκδοτική δραστηριότητα του «λαϊκού» συγγραφέα του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα Νικόλαου Β. Βωτυρά.¹ Έτσι, γνωρίζουμε ότι καταγόταν από την Κέα, ότι γεννήθηκε το 1828, ότι ήταν στρατιωτικός στο επάγγελμα και ότι αποστρατεύτηκε με τον βαθμό του υπολοχαγού, ότι εργάστηκε στη συνέχεια ως δημοσιογράφος, ότι είχε τουλάχιστον δύο γιους, τον Αλέξανδρο (που γεννήθηκε το 1871 στην Κέα, υπηρέτησε ως αξιωματικός στον ελληνικό στρατό φτάνοντας ως τον βαθμό του λοχαγού και σκοτώθηκε το 1913) και τον Αριστοτέλη (που υπήρξε δημοσιογράφος και εκδότης αθηναϊκών εφημερίδων).² Γνωρίζουμε επίσης ότι εξέδωσε τα λογοτεχνικά περιοδικά *Παλλάς* (Ερμούπολη 1871-1872) και *Παλλάς* (Πάτρα 1877), καθώς και τις εφημερίδες *Κικιρίκιος* («Εφημερίς πολιτική και σατιρική», Αθήνα 1876), *Κικηρύκος* («Εφημερίς σατιρική, εκδιδομένη δις της εβδομάδος», Αλεξάνδρεια 1886) και *Κικιρίκιος* («Εφημερίς του λαού εκδιδομένη άπαξ της εβδομάδος», Πάτρα, τόμ. Α': 1888-τόμ. Δ': 1891).³ Όσον αφορά τη λογοτεχνική του παραγωγή μάς είναι γνωστά τα μυθιστορήματα *Το υποτιθέμενον φάντασμα*, Αθήνα 1860 (λαθρόχειρη επανέκδοση του έργου από τον Διονύσιο Γ. Μελισσινό,⁴ γύρω στα 1909), *Η σπάθη της εκδικήσεως*, Αθήνα 1861 (β' έκδοση με τον τίτλο: *Πατρίς και έρωσ ήτοι Ο θρίαμβος του υπέρ πατρίδος αισθήματος*, Αθήνα 1881, γ' επαυξημένη έκδοση με τον τίτλο: *Οι θρίαμβοι των ηρώων Ελλήνων κατά τον ιερόν υπέρ της ελευθερίας αγώνα*, Ερμούπολη 1885 και επανέκδοση της τελευταίας, Ερμούπολη 1886) και *Συνέπεια της αμαρτίας*, Κωνσταντινούπολη 1873 (α' δημοσίευση στο περ. *Παλλάς*, Ερμούπολη 1871-1872, β' έκδοση με τον τίτλο: *Η μάγκα του Ωρολογίου ήτοι Τα αποτελέσματα μιας αμαρτίας*, Αθήνα 1877, και γ' έκδοση Αθήνα 1884. το ίδιο έργο εντάχθηκε στη σειρά των λαϊκών αναγνωσμάτων των εκδόσεων Μιχ. Σαλίβερου από τις αρχές του 20ού αιώνα έως και το 1940). Μας είναι γνωστά επίσης το διήγημα *Ανωφελής μετάνοια* (α' δημοσίευση στο περ. *Παλλάς*, τχ. 3, Ερμούπολη, Νοέμ. 1871, αυτοτελής έκδοση, Ερμούπολη 1876), η μονόπρακτη κωμωδία/κωμειδύλλιο *Ο Μανωλάκης* (Κωνσταντινούπολη 1887) και το τρίπρακτο κωμειδύλλιο *Μπάμπης ο λοκαντιέρης* (Πάτρα 1892). Γνωρίζουμε, τέλος, ότι κάποια από τα λογοτεχνήματά του (μεταξύ των οποίων και το διήγημα «Ο Τούρκος εν Ελλάδι», περ. *Παλλάς*, τχ. 1, Ερμούπολη, Σεπτ. 1871) είχαν δημοσιευτεί στα δύο περιοδικά που εξέδωσε, καθώς και ότι μετέφρασε από τα γερμανικά τη *Συνοπτική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* του Θείρσιου (Αθήνα 1879).

Η περίπτωση του, όμως, φαίνεται πως θα μας εκπλήσσει για καιρό, ακόμη με τον πλούτο της παραγωγής του. Στο παρόν σημείωμα προσδιορίζεται με αδιαμφισβήτητα τεκμήρια η ημερομηνία θανάτου του, και θησαυρίζονται μερικές ακόμη πληροφορίες σχετικά με την εκδοτική και συγγραφική δραστηριότητά του.

Το έτος θανάτου του Βωτυρά μάς ήταν άγνωστο. Ως terminus post quem προσδιοριζόταν το 1892, έτος έκδοσης του τελευταίου έργου του. Η έκδοση του κωμειδυλλίου Μπάμπης ο λοκαντιέρης στην Πάτρα είχε οδηγήσει τους μελετητές να αναζητήσουν, άκαρπα, μαρτυρίες για τον θάνατό του σε πατρινά έντυπα και αρχεία. Ως φαίνεται όμως, ο Βωτυράς ύστερα από το 1892, άγνωστο πότε ακριβώς, εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Πρόσφατη έρευνα που πραγματοποίησα στο Ληξιαρχείο Αθηνών εντόπισε τη ληξιαρχική πράξη θανάτου του (ΑΒ/1125/1898). Σύμφωνα με τα στοιχεία που αναγράφονται στη ληξιαρχική πράξη ο Ν.Β. Βωτυράς πέθανε «ένεκεν νοσήματος της κύστεως» στη 1 Ιουνίου 1898. Τα υπόλοιπα στοιχεία που θησαυρίζονται στο έγγραφο αυτό σχετικά με τον νεκρό είναι ότι κατοικούσε στη (φτωχική) ενορία Πευκάκια και ότι ήταν «ετών εβδομήκοντα δύο», «αξιωματικός απόστρατος εκ Κέας» και «έγγαμος».

Τα στοιχεία που αναγράφονται στη ληξιαρχική πράξη επιβεβαιώνουν τις ήδη γνωστές από τη βιβλιογραφία πληροφορίες. Η μόνη ανακρίβεια φαίνεται πως αφορά την ηλικία του νεκρού, φαινόμενο όμως αρκετά συνηθισμένο σε ληξιαρχικές πράξεις, όταν μάλιστα η δήλωση γίνεται από πρόσωπο του μη άμεσου συγγενικού περιβάλλοντος. Γενικότερα όμως σχετικά με το έτος γέννησης του Βωτυρά φαίνεται πως υπάρχει κάποια αμφιβολία. Αν δεχτούμε ως αξιόπιστη την πληροφορία της ληξιαρχικής πράξης, ο Βωτυράς θα πρέπει να γεννήθηκε το 1826, πληροφορία όμως που δεν τεκμηριώνεται από αλλού. Στο σχετικό λήμμα της *Μεγάλης Ελληνικής Εγκυκλοπαιδείας* (όπου λημματογραφείται, σύμφωνα με υπόδειξη της Μάρης Θεοδοσοπούλου, με το όνομα Νικόλαος Βουτυράς)⁵ αναφέρεται ως έτος γέννησης το 1828. Ελαφρώς διαφορετική χρονολόγηση παρέχει το αναξιοποίητο έως τώρα (πολύ έγκυρο ωστόσο για στρατιωτικά πρόσωπα και θέματα) «Λεξικόν των από της ανεξαρτησίας και εντεύθεν διατελεσάντων και μετασχόντων των πολέμων Ελλήνων αξιωματικών Ξηράς, Θαλάσσης και Χωροφυλακής», που επισυνάπτεται ως παράρτημα στο τέλος κάθε γράμματος στους έξι τόμους της *Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαιδείας* (1927-1930). Σύμφωνα με το σχετικό λήμμα (όπου και πάλι καταχωρείται με τη γραφή Βουτυράς) ο Βωτυράς εμφανίζεται να γεννιέται το 1829 και να αποστρατεύεται με τον βαθμό του υπολοχαγού στις 30 Απριλίου του 1873.⁶ Δεν αποκλείεται την πιο αξιόπιστη μαρτυρία να την παρέχει το «Λεξικό» της *Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαιδείας*, από το οποίο είναι πολύ πιθανό να άντλησε πληροφορίες για στρατιωτικά πρόσωπα η *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαιδεία*.

Στην ήδη γνωστή και πλούσια εκδοτική και δημοσιογραφική δράση του συγγραφέα θα πρέπει να προστεθεί και η έκδοση μιας ακόμη εφημερίδας στην Πάτρα, των *Ημερησίων Νέων*, όπως φαίνεται από την ακόλουθη είδηση που δημοσιεύεται στην αθηναϊκή εφημερίδα *Εθνικόν Πνεύμα* (αρ. 805, 19. 9. 1877): «Εν Πάτραις ήρξατο εκδιδομένη καθημερινή εφημερίς υπό του τίτλου "Ήμερήσια Νέα". Συντάκτης αυτής είναι ο κ. Ν.Β. Βωτυράς. Ευχόμεθα τη συναδέλφω προκοπήν». Αν λάβουμε υπόψη ότι το περιοδικό *Παλλάς*, που εξέδιδε επίσης στην Πάτρα, ολοκλήρωσε την κυκλοφορία του στο έκτο τεύχος τον Σεπτέμβριο του 1877, δεν αποκλεί-

εται η διακοπή της έκδοσής του να οφείλεται στην απόφαση του Βωτυρά να το μετατρέψει σε καθημερινή εφημερίδα. Ωστόσο πρέπει να σημειώσουμε ότι τέτοια μαρτυρία δεν καταγράφεται στα τεύχη του περιοδικού.

Η Μάρθα Καρπόζηλου έχει επισημάνει, εύστοχα, την τακτική του Βωτυρά να εμφανίζει μια πυκνή παρουσία στον χώρο της έκδοσης μυθιστορημάτων από το 1860 έως τα τέλη της δεκαετίας του 1880 μέσω κυρίως της επανέκδοσης παλαιότερων έργων του με διαφορετικούς τίτλους. Στην αρχή του παρόντος σημειώματος μπορεί να παρακολουθήσει κανείς τις αλλαγές που υπέστησαν τα μυθιστορικά έργα *Η σπάθη της εκδικήσεως* και *Συνέπεια της αμαρτίας*.

Ανάλογη τύχη επιφύλαξε ο Βωτυράς και για το πρώτο του μυθιστορικό έργο, *Το υποτιθέμενον φάντασμα*. Στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης σώζεται (προερχόμενη από τη Συλλογή Λευκαδίτη) μια αβιβλιογραφητή έκδοση (ταξινομικός αριθμός: Λν 7900) με τα ακόλουθα στοιχεία: *Ο αληθής έρωσ και τα εν τοις συνόροις ανδραγαθήματα των νεωτέρων προμάχων της πατρίδος*. Δίγηγμα πρωτότυπον σύγχρονον υπό Νικολάου Βωτυρά Υπολοχαγού, Εν Πάτραις, εκ του τυπογραφείου ο «Φάρος», 1888 (σελ. 1-77 + 78-80, όπου και «Πίναξ των ονομάτων των κυρίων συνδρομητών»). Το έργο αυτό αποτελεί στην πραγματικότητα μια ανάπλαση του *Υποτιθέμενου φαντάσματος*. Η υπόθεσή του είναι η εξής: Ο καταγόμενος από την Κέα λοχίας Πρόδικος Βελειάδης είναι ερωτευμένος με τη συμπατριώτισσά του Ευλαλία. Το αίσθημα είναι αμοιβαίο, αλλά οι στρατιωτικές υποχρεώσεις του Πρόδικου υποχρεώνουν το ζευγάρι σε χωρισμό. Το πατριωτικό καθήκον καλεί τον Πρόδικο στις μάχες εναντίον των Τούρκων στα ελληνοτουρκικά σύνορα στη Θεσσαλία, τον Μάιο του 1886. Σε μία από τις συμπλοκές αυτές (στη μάχη της Γκριτζόβαλης) ο Πρόδικος τραυματίζεται και μεταφέρεται για νοσηλεία στο νοσοκομείο της Λάρισας. Η Ευλαλία μαζί με τη μητέρα της φεύγουν από την Κέα για να τον αναζητήσουν μεταξύ των νοσηλευομένων. Ο Πρόδικος εν τω μεταξύ θρηνεί, γιατί, εξαιτίας μιας συκοφαντικής επιστολής που του στέλνει η αντίζηλος της Ευλαλίας Χαρίκλεια, θεωρεί πως η αγαπημένη του τον έχει εγκαταλείψει. Το ζευγάρι συναντιέται τελικά στο νοσοκομείο της Λάρισας και ο γάμος τους γίνεται με πανηγυρικό τρόπο στην Κέα στις 20 Ιουλίου του 1886.

Από την περιήληψη της υπόθεσης ο γνώστης των έργων του Βωτυρά μπορεί να αντιληφθεί τις δομικές ομοιότητες ανάμεσα στο *Υποτιθέμενον φάντασμα* και στην αβιβλιογραφητή αυτή έκδοση, που πιστοποιούν ότι ο Βωτυράς δεν έγραψε ένα καινούργιο έργο, αλλά αξιοποίησε τη βασική πλοκή ενός παλαιότερου έργου του αντικαθιστώντας το ιστορικό πλαίσιο. Και στα δύο έργα εμφανίζεται το ίδιο ερωτικό ζευγάρι που συναντά δυσκολίες ώσπου να ευοδωθεί το ειδύλλιό τους, δυσκολίες που προκύπτουν από τη στρατιωτική ιδιότητα του αρσενικού μέλους, καθώς αυτό καλείται να υπηρετήσει την πατρίδα και να δοξάσει την τιμή του στρατού. Και τα δύο έργα αθρώνονται σε δύο μέρη: το ένα αφορά την εξέλιξη του ειδυλλίου και το άλλο τις στρατιωτικές υποχρεώσεις του εραστή. Οι περιπέτειες του ειδυλλίου στα δύο έργα είναι σχεδόν πανομοιότυπες με πολλές σελίδες να επαναλαμβάνονται αυτολεξεί χωρίς καμία διαφο-

ροποίηση. Στην πραγματικότητα πρόκειται για το ίδιο ζευγάρι, και το μόνο που αλλάζει είναι το μικρό όνομα του εραστή, που από Αγησίλαος γίνεται Πρόδικος. Άλλες αλλαγές που επιφέρει ο Βωτυράς είναι ότι εξοβελίζει το απίστευτο τέχνασμα της μεταμφίεσης της Ευλαλίας σε άντρα, καθώς και τη μη αναγνώρισή της επί ένα έτος από τον εραστή της, ενώ προσθέτει στη θέση του το (πιο αληθοφανές) μοτίβο του δόλου, της παραπλάνησης δηλαδή του Πρόδικου από την ερωτική αντίζηλο της Ευλαλίας. Παράλληλα, στον *Αληθή έρωτα* δίνεται μεγαλύτερη έκταση στην εξέλιξη του ειδυλλίου (από τη γνωριμία των εραστών έως την αμοιβαία εξομολόγηση). Από την άλλη, μειώνεται –περιέργως, σε μια περίοδο ηθογραφικής ακμής– το ηθογραφικό χρώμα από τη ζωή στην Κέα, που χαρακτήριζε κάποιες σελίδες του *Υποτιθέμενου φαντάσματος*, καθώς περιορίζεται η παρουσία του υπηρέτη/κηπουρού Μπάρμπα Μικέ, ενώ απαλείφονται και οι προλήψεις των νησιωτών περί φαντασμάτων. Αντίθετα, δίνεται έμφαση στο ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν της Κέας με την προσθήκη ενός ολόκληρου σχετικού κεφαλαίου.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, απολύτως διαφορετικό ανάμεσα στα δύο έργα είναι το τμήμα που αναφέρεται στις στρατιωτικές υποχρεώσεις του εραστή. Έτσι, ενώ στο *Υποτιθέμενο φάντασμα* ο Αγησίλαος αναγκάζεται να αποχωριστεί την αγαπημένη του, για να ακολουθήσει το τάγμα του που συμμετέχει στην καταπολέμηση των ανταρτικών κινήσεων στην Υπάτη το 1848, στον *Αληθή έρωτα* ο Πρόδικος καλείται να υπερασπισθεί την τιμή της πατρίδας στις συμπλοκές που λαμβάνουν χώρα στα ελληνοτουρκικά σύνορα στην περιοχή της Θεσσαλίας τον Μάιο του 1886 μεταξύ των τουρκικών και των ελληνικών στρατευμάτων. Οι συμπλοκές αυτές ξεσπούν στις 8/9 Μαΐου, τη νύχτα που ο Χαρίλαος Τρικούπης παίρνει τη διακυβέρνηση από τον Θεόδωρο Δηλιγιάννη, και έρχονται ως αποτέλεσμα της αμήχανης πολιτικής του δεύτερου ύστερα από την προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας από τον Βούλγαρο ηγεμόνα Αλέξανδρο Βάττεμπεργκ τον Σεπτέμβριο του 1885. Τις μάχες αυτές που διεξάγονται στα σύνορα έως τις 13 Μαΐου του 1886 περιγράφει αναλυτικά ο Βωτυράς στον *Αληθή έρωτα*, προσπαθώντας να δείξει την αγνότητα των προθέσεων του ελληνικού στρατού και να τονίσει τη δολιότητα των Τούρκων αξιωματικών. Είναι εμφανής η πρόθεσή του να παρουσιάσει την τουρκική πλευρά ως υπεύθυνη για την έναρξη των συμπλοκών, αν και η επίσημη ιστοριογραφία επιρρίπτει τις ευθύνες στην ελληνική πλευρά.⁷

Το έργο είναι ισόποσα μοιρασμένο ανάμεσα στα δύο βασικά του θέματα: στο ερωτικό ειδύλλιο του Πρόδικου και της Ευλαλίας που καταλαμβάνει τις σελίδες 3-34 και 70-77, και στα «εν τοις συνόροις ανδραγαθήματα των νεωτέρων προμάχων της πατρίδος» που καταλαμβάνουν τις σελίδες 34-70. Το δεύτερο μέρος συνδέεται χαλαρά με το ερωτικό ειδύλλιο. Στην πραγματικότητα αποτελεί ένα αυτόνομο ιστορικό αφήγημα, καθώς ο πρωταγωνιστής ήρωας ελάχιστη συμμετοχή έχει στις μάχες που διεξάγονται. Είναι προφανές πως ο Βωτυράς όταν εκδίδει στα 1888 το έργο αυτό στοχεύει κυρίως στο να αφηγηθεί τις ελληνοτουρκικές συμπλοκές που είχαν λάβει χώρα προ διετίας, και να εξυμνήσει τον ηρωισμό του

ελληνικού στρατού. Επιλέγει όμως την εύκολη λύση και αξιοποιεί τη βασική πλοκή ενός παλαιότερου έργου του, προκειμένου να αναφερθεί στα ιστορικά γεγονότα. Το κοινό, πάντως, στο οποίο απευθύνεται δεν είναι επαγγελματίες στρατιωτικοί, αν κρίνουμε από τον κατάλογο των συνδρομητών που δημοσιεύεται στο τέλος της έκδοσης και που περιλαμβάνει τα ονόματα 150 περίπου συνδρομητών από την Πάτρα (κυρίως), το Αίγιο, την Πύλο και την Κέρκυρα, από τους οποίους ελάχιστοι είναι στρατιωτικοί.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το παρέμβλητο ιστορικό υλικό είναι συνηθισμένη τακτική στο μυθιστορικό έργο του Βωτυρά, αφού συχνά πλαισιώνει τις ερωτικές ιστορίες, που αρχίζουν *in media res*, με μεγάλες ποσότητες ιστορικής ύλης, είτε αυτή πρόκειται για την επανάσταση του 1821 (*Η σπάθη της εκδικήσεως*) είτε για τις ανταρτικές κινήσεις του 1848 (*Το υποτιθέμενον φάντασμα*) είτε για τις ελληνοτουρκικές συμπλοκές στα θεσσαλικά σύνορα τον Μάιο του 1886 (*Ο αληθής έρως*).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. την παρουσίαση-ανθολόγηση του Νάσου Βαγενά στη σειρά *Η παλαιότερη πεζογραφία μας. Από τις αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τόμ. Δ', Αθήνα, Σοκόλης, 1996, σσ. 256-264 (όπου συγκεντρώνεται και η προγενέστερη βιβλιογραφία) και το άρθρο του «Ένας τελικά λαϊκός πεζογράφος», *Σημειώσεις από το τέλος του αιώνα*, Αθήνα, Κέδρος, 1999, σσ. 154-157. Επίσης τα άρθρα της Μάρθας Καρπόζηλου, «Από την άγνωστη εκδοτική δραστηριότητα του Νικολάου Β. Βωτυρά», στον τόμο *Νάσος Βαγενάς* (επιμ.), Από τον Λέανδρο στον Λουκή Λάρα, *Μελέτες για την πεζογραφία της περιόδου 1830-1880*, Ηράκλειο, ΠΕΚ, 1997, σσ. 257-268, της Μάρης Θεοδοσοπούλου, «Εξελικτική η πορεία του Νικολάου Β. Βωτυρά», εφ. *Η Εποχή* 19.2.1995 και «Βωτυράδες», εφ. *Η Εποχή*, 18.4.2004 (ευχαριστώ τη μελετήτρια για την αποστολή των σχετικών φωτοτυπιών), καθώς και της Αγγελικής Λούδη, «Ανωφελής μετάνοια: Ένα άγνωστο διήγημα του Ν.Β. Βωτυρά», *Μικροφιλολογικά 2* (φθινόπωρο 1997) 8-13 και «Για μια περίπτωση λαθροχειρίας: Το υποτιθέμενον φάντασμα του Νικολάου Β. Βωτυρά», *Μικροφιλολογικά 3* (άνοιξη 1998) 15-16. Βλ., τέλος, το σημείωμα της Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, «Μια επώνυμη μαρτυρία για τον Νικόλαο Β. Βωτυρά», *Μικροφιλολογικά 15* (άνοιξη 2004) 12-13.
2. Τις πληροφορίες για τη γέννηση και τον στρατιωτικό βαθμό του Αλέξανδρου τις αντλώ από το λήμμα «Βωτυράς Αλέξιος (sic)» στο «Λεξικόν των από της ανεξαρτησίας και εντεύθεν διατελεσάντων και μετασχόντων των πολέμων Ελλήνων αξιωματικών Ξηράς, Θαλάσσης και Χωροφυλακής» της *Μεγάλης Στρατιωτικής και Ναυτικής Εγκυκλοπαιδείας*, τόμ. Β' (1928), σ. 426.
3. Για τους τίτλους των εφημερίδων, τους τόπους έκδοσης και τη διάρκεια της κυκλοφορίας τους αντλώ τα στοιχεία συνδυαστικά από το άρθρο της Καρπόζηλου (ό.π., σημ. 1), από τον κατάλογο του Παναγιώτη Φ. Χριστόπουλου, *Εφημερίδες αποκειμένες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970)*, *Περιγραφικός κατάλογος*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων – Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών / Ε.Ι.Ε., 1993, από το *Πανόραμα ήτοι Εικονογραφημένη ιστορία του δημοσιογραφικού περιοδικού τύπου της Αιγύπτου υπό Αιγυπτιακών Ελλήνων (1862-1972)*, Αλεξάνδρεια 1972 του Ευγένιου Μιχαηλίδη (ευχαριστώ τον Κώστα Πλαστήρα για τη συνδρομή του στον έλεγχο του εγχειριδίου), καθώς και από το υλικό του Μουσείου Τύπου Πατρών (ευχαριστώ τη γραμματέα του Μουσείου Κατερίνα Τσίρου).
4. Με την ευκαιρία σημειώνω εδώ ότι ο ψευδοσυγγραφέας Διονύσιος Μελισσινός δεν αποκλείεται να είναι κάποιος (κατώτερος) στρατιωτικός που εκδίδει το ξεχασμένο έργο του Ν. Βωτυρά, για να κολακέψει τον συνταγματάρχη του πυροβολικού Νικόλαο Ζορμπά (στον οποίο και το αφιερώνει), με αφορμή τη συμβολή του τελευταίου στην οργάνωση της επανάστασης στο Γουδί. Στη *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. 4 (1928), 658, μνημονεύεται ένας ομώνυμος ανθυπομοίραρχος που γεννιέται το 1848 στο Ναύπλιο και αποστρατεύεται στις 10 Απριλίου 1890.
5. Βλ. Μ. Θεοδοσοπούλου, ό.π. (σημ. 1), εφ. *Η Εποχή*, 19.2.1995.

6. *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαιδεία*, τόμ. Β', σ. 426: «Βουτυράς Νικόλαος. Υπόλ. πεζ. γενν. το 1829 εν Κέα απεστρ. την 30 Απρ. 1873». Η μαρτυρία αυτή επιβεβαιώνει την παλαιότερη υπόθεση της Καρπόζηλου πως ο Βουτυράς θα πρέπει να είχε αποστρατευτεί μεταξύ 1873 και 1876 βλ. ό.π. (σημ. 1), σσ. 259 και 266 (σημ. 5).
7. Για τις εχθροπραξίες στα ελληνοτουρκικά σύνορα τον Μάιο του 1886 βλ., πρόχειρα, τις πληροφορίες που θησαυρίζονται στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 1Δ', Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σσ. 24-29, ιδ. σ. 29.

Λάμπρος Βαρελάς

80

Αι Θερμοπύλαι: Η άγνωστη πρώτη ποιητική συλλογή του Γεώργιου Ι. Κηπιιάδη

Στη μνήμη της Έλλης Σκοπετέα και της αγάπης της για τον ελληνικό 19ο αιώνα

Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 είχα εντοπίσει στην Μπενάκειο Βιβλιοθήκη της Βουλής, στην Αθήνα, τις ποιητικές συλλογές του Γεώργιου Ι. Κηπιιάδη,¹ του 1854, *Αι Θερμοπύλαι* και *Η σάλπιγξ της ελευθερίας*. Τα σχετικά δελτία παρέμειναν από τότε καταχωνιασμένα και ξεχασμένα σε κάποιο συρτάρι, μέχρις ότου η πρόσφατη έκδοση της *Βιβλιογραφίας των Φοίβου Σταυρίδη, Λευτέρη Παπαλεοντίου και Σάββα Παύλου*,² μου αποκάλυψε ότι η πρώτη συλλογή παραμένει άγνωστη στους ειδικούς ερευνητές και στο ευρύ κοινό. Αντίθετα, η συλλογή *Η σάλπιγξ της ελευθερίας*, έχει παρουσιαστεί από τον Φοίβο Σταυρίδη,³ με εκτενή σύνοψη του κατοπινού ποιητικού έργου του Κηπιιάδη. Σε τελευταίο ταξίδι στην Αθήνα κατάφερα –με αρκετή τύχη– να εντοπίσω και πάλι τις δύο συλλογές, που έχουν μεταφερθεί πλέον στο καινούργιο κτίριο της Βιβλιοθήκης της Βουλής, στην οδό Λένορμαν. Εδώ παρουσιάζω, σε συντομία, την άγνωστη πρώτη συλλογή του Κηπιιάδη, προσβλέποντας σε μια αναδημοσίευση και των δύο βιβλίων του 1854, που παρουσιάζουν σημαντικό φιλολογικό και ιστορικό ενδιαφέρον.

Ο τίτλος της δεκαεξασέλιδης συλλογής είναι: ΑΙ/ ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ/ ΠΟΙΗΜΑΤΙΑ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΘΕΝΤΑ/ ΥΠΟ/ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ι. ΚΥΠΙΑΔΟΥ [sic],/ Και αφιερωθέντα τω Κ. ΜΙΧΑΗΛ/ ΤΟΣΙΤΣΑ Ιππότη και Γενικώ Προξένω / της Ελλάδος εν Αλεξανδρεία./ Αρετή, καν θάνη τις, ουκ απόλλυται./ (Ελλ. Χριστ.)/ Εν Αθήναις / 1854.

Η συλλογή περιλαμβάνει δύο εισαγωγικούς χαιρετισμούς με τίτλο «Πολυσέβαστέ μοι Κύριε Μ. Τοσίτσα!» (σσ. 1-2) και «Τέκνα της ελευθέρως και δούλης Ελλάδος!» (σσ. 3-5), Πρόλογο (σελ. 6), τα ποιήματα «Εις την Ελλάδα!» (σσ. 7-8), «Εγερτήριον Άσμα! (Α και Β, σσ. 9-12),⁴ «Η Τουρκία θνήσκουσα!» (σελ. 12) και «Θούριον Άσμα!» (σσ. 13-14). Τέλος, στις «Σημειώσεις» (σσ. 15-16), επεξηγείται ή αναλύεται το νόημα πέντε στίχων, που ο συγγραφέας είχε επισημάνει στα ποιήματά του με κανονική αρίθμηση παραπομπών.

Όπως γράφει σε πρώτο πρόσωπο ο Κηπιιάδης, απευθυνόμενος στον Μ. Τσιότσα, «Εις Σε (...) αφιερώ (...) τα πρώτα ταύτα αυτοσχέδια ποιημάτια μου, ως ελάχιστον δείγμα της προς Υμάς μεγάλης ευγνωμοσύνης μου» για το ανεγειρόμενο τότε, με έξοδά του, Γυμνάσιο της Αλεξάνδρειας, αλλά και για τη φιλόanthρωπη δράση του υπέρ των θυμάτων των τουρκικών σφαγών (μήπως και Κυπρίων;) κατά τη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης: *Εις τας μεγάλας ημέρας του ιερού αγώνος μας, οπότε ο μαύρος πέπλος του τυράννου εκάλυπτε τας γαίας της πατρίδος μας, λυπούμενος καιρίως διά το μέγεθος των συμφορών του διά την ελευθερίαν σφαγιαζόμενον έθνος Σου, εξήτεις ει δυνατόν να καλύψης διά της παλάμης Σου το υπό τον πέλεκυν του δημίου σφάγιον.*

Το βιβλίο διαπνέεται από αγανάκτηση για τη φιλότουρκη στάση της Αλώπεκος Ευρώπης και από ενθουσιασμό για τις νίκες της «ομοδόξου αδελφής ημών Ρωσσίας» στον αρχάμενο από το 1853 Κριμαϊκό πόλεμο, που χαρακτηρίζεται «πρόδρομος της ελληνικής παλιγγενεσίας». Είναι ένα πύρινο, μεγαλόστομο πολεμιστήριο σάλπισμα που προτρέπει τους Έλληνες να επιτεθούν ή να εξεγερθούν κατά της Τουρκίας, ολοκληρώνοντας την ανάσταση της «αρχαίας και κοσμοκράτορος γραικορωμαϊκής αυτοκρατορίας». Το απόσπασμα από το «Θούριον Άσμα» είναι ενδεικτικό για τους στόχους και το ύφος του ποιητή:

*Εμπρός λοιπόν με το σπαθί, / Τούρκων το αίμα ας χυθή.
Μη πτοηθώμεν τους εχθρούς, / Τούρκους βαρβάρους και δειλούς.
Έλληνες είμεθ' αδελφοί, / Κι ο τούρκος ας καταστραφή.
Ορμήσωμεν λοιπόν, / Κατ' Οθωμανών.
Το τέρας τρέμει πτοηθέν, / Από τον Ρώσσον κτυπηθέν.
Δεν δύναται δε ουδαμώς, / Ο Ρώσσοσ πίπτ' ως κεραυνός.
Συνενωθώμεν το λοιπόν, / Μ' αίσθημα Ελληνικόν, (sic)
Πίωμεν αίμα τουρκικόν.*

Όπως φαίνεται, ο νεαρός Κηπιιάδης είχε επίγνωση των αδυναμιών των στιχουργημάτων του, χωρίς όμως, να διστάσει να εκφράσει τη «φυσική ροπή του» προς την ποίηση. Γράφει στον Πρόλογο:

Δημοσιεύω τα ποιημάτια ταύτα, υπό το όνομα ΘΕΡΜΟΠΥΛΑΙ, ζητώ συγνώμη παρά των αναγνωστών διά το πομπώδες της λέξεως, με την οποίαν ετόλμησα να τα ονομάσω.

Δύνανται ίσως τινές να τα ονομάσωσι παιδαριώδη' αλλ', επειδή πρώτα δοκίμια παντός έργου ούτε τέλεια, ούτε απηλλαγμένα πολλών λαθών δύνανται να ήναι, διά τούτο δεν νομίζω την κατάγνωσιν των ποιημάτων μου ως αποχρώσαν αιτίαν να οπισθοπορήσω εις στάδιον, εις το οποίον συναισθάνομαι εν εμαυτώ φυσικήν ροπήν.

Στο αντίγραφο που σώζεται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής υπάρχει στο εσώφυλλο η ιδιόχειρη αφιέρωση: *Τω Κυρίω Ι. Φιλίμωνη (sic)/ ευγνωμοσύνης χάριν (sic) / Γεώργιος Ι. Κυπιιάδης.* Η γραφή Κυπιιάδης είναι ο πιθανότερος λόγος του μη εντοπισμού της συλλογής μέχρι σήμερα, αφού στη συνέχεια, στην έντονη κοινωνική, συγγραφική και πολιτική του δραστηριότητα στην Αλεξάνδρεια και στην Κύπρο ο ποιητής χρησιμοποίησε το Κηπιιάδης. Πάντως, σε πρόχειρη έρευνα μέσω του διαδικτύου σε διάφορες μεγάλες ελληνικές βιβλιοθήκες εντόπισα ένα άλλο αντίτυπο των *Θερμοπυλών* στον κατάλογο της Κεντρικής Βιβλιοθήκης του Α.Π.Θ.

Αν και στις *Θερμοπόλεις* (όπως και στη *Σάλπιγγα της ελευθερίας*) δεν αναφέρεται πουθενά η γενέτειρα του συντάκτη τους, το μικρό βιβλιαράκι με τα πρωτόλεια ποιήματα ενός εικοσάχρονου –ίσως η πρώτη ποιητική συλλογή Κύπριου στα νεότερα χρόνια– διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην κυπριακή ιστορία καθώς, σύμφωνα με τα προξενικά έγγραφα της εποχής, ήταν ένα από τα τρία επαναστατικά βιβλιάρια (μαζί με το φυλλάδιο του Χαρικλέους [=Επ. Φραγκούδη], «Εις οιωνός άριστος αμύνεσθαι περί πάτρης», και την έκδοση «Αγία Σοφία» του [Αλ.] Σούτσου που «κατέκλυσαν εις πολλά αντίτυπα» το νησί στις αρχές του 1854,⁵ προκαλώντας την εσπευσμένη φυγή του σχολάρχη Λευκωσίας Επαμεινώνδα Φραγκούδη και την ασθένεια –λόγω συγκίνησης– που οδήγησε στο θάνατο του Αρχιεπισκόπου Κυρίλλου Α΄. Για αυτά ελπίζω να επανέλθω σύντομα, αλλού. Εδώ, ας μου επιτραπεί να διακινδυνεύσω την πρόβλεψη ότι ο Γ. Ι. Κηπιάδης, που το 1855 είναι εθελοντής «σε Τάγμα Ακροβολιστών» του ελληνικού στρατού,⁶ και τον Ιούλιο του 1878 εκφωνεί ενθουσιώδη λόγο υποδεχόμενος στην Πύλη Πάφου της Λευκωσίας τον Άγγλο ναύαρχο John Hay και την πρώτη ομάδα στρατού κατοχής στην κυπριακή πρωτεύουσα,⁷ μας επιφυλλάσει κι άλλες εκπλήξεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ο Κυπιάδης και αργότερα Κηπιάδης (1834-1910), από τους πολυγραφότερους Κυπρίους συγγραφείς του 19ου αιώνα, είναι γνωστός κυρίως για τα *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, βιβλίο που –παρά τις εμφανείς αδυναμίες του– παραμένει κλασικό για τα τραγικά γεγονότα της εποχής, και πρωτοεκδόθηκε γνωρίζοντας δύο εκδόσεις κατά το 1888, σύμφωνα με τις λιτές αλλά γλαφυρές επιστολές των Αριστείδη Λ. Κουδουνάρη και Σάββα Παύλου στο *Υλάντρον*, τχ. 2 (Μάιος 2002) 209 και τχ. 3 (Νοέμβριος 2002) 230-231. Η 1η έκδοση επανεκδόθηκε σε φωτομηχανική ανατύπωση από τη Μορφωτική Υπηρεσία του Υπουργείου Παιδείας το 1972, στη Λευκωσία. Ο Ν. Σ. Σπανός, στο «Γ. Ι. Κηπιάδου: «Απομνημονεύματα...»», *Πνευματική Κύπρος*, τχ. 125-126 (Φλεβ.-Μάρτ. 1971) 113-128, είχε κάνει μια πρώτη παρουσίαση, αναδημοσιεύοντας μεγάλο μέρος της 2ης έκδοσης. Για τη ζωή και το έργο του, βλ. Α. Τηλυρίδης, «Γεώργιος Ι. Κηπιάδης. Ένας Κύπριος ανάμεσα στον Ελληνισμό της Αιγύπτου», *Η Κύπρος μας*, τχ. 43 (Χειμώνας-Καλοκαίρι 1989) 39-42, Φοίβος Σταυρίδης, «Το ποιητικό έργο του Γεώργιου Ι. Κηπιάδη», *Φιλολογική Κύπρος*, 26 (1991-1992) 72-82, Κωστής Κοκκινόφτας, «Συμπληρωματικά στο ποιητικό έργο του Γεωργίου Ι. Κηπιάδη», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 2 (Φθινόπωρο 1997) 24-25, Αριστείδης Λ. Κουδουνάρης, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2001, 4η έκδ., σσ. 143-144.
2. Φοίβος Σταυρίδης, *Λευτέρης Παπαλεοντίου, Σάββας Παύλου, Βιβλιογραφία κυπριακής λογοτεχνίας (Από τον Λεόντιο Μαχαίρα έως τις μέρες μας)*, Λευκωσία 2001, σσ. 186-187, όπου το σχετικό λήμμα.
3. Φ. Σταυρίδης, «Το ποιητικό έργο», *ό.π.*, σσ. 76-80.
4. Το Α΄ μέρος αναδημοσιεύθηκε με τον ίδιο τίτλο και μικροαλλαγές στην ορθογραφία και στη στίξη και στη συλλογή *Η σάλπιγγ της ελευθερίας*, σσ. 13-15.
5. Βλ. κυρίως, Harry Luke, *Cyprus under the Turks 1571-1878*, Λονδίνο 1969 (ανατύπωση της έκδοσης του 1921), σσ. 199-200, όπου επιστολή του κυβερνήτη της Κύπρου Mehmed Sherif προς τον Υποπρόξενο της Βρετανίας, 24-2-1854, [Νεοκλής Κυριαζής], «Εθνικόν της Κύπρου Φρόνημα», *Κυπριακά Χρονικά*, τόμ. Η, τεύχ. 1 (Ιανουάρ. – Μάρτ. 1931), σσ. 9-13, όπου τα σχόλια του Κυριαζή, και στις σσ. 17-21, οι πληροφορίες από γαλλικά και ελληνικά προξενικά έγγραφα, Γιώργος Κ. Γεωργής, *Η ίδρυση και λειτουργία του Ελληνικού Υποπροξενείου στην Κύπρο 1833-1864. Μια ενδεικτική πτυχή των ελληνοτουρκικών σχέσεων*, Αθήνα 1993 (δακτυλόγραφη διδακτορική διατριβή), σσ. 386-393, Κωστής Κοκκινόφτας, «Ο Επαμεινώνδας Φραγκούδης και οι «επαναστατικές ενέργειές» του το 1854», *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, Λευκωσία τόμ. XXVII (2001), σσ. 189-198. Οι πληροφορίες του

Γαλλικού Υποπροξενείου της Λάρνακας, που οφείλονται προφανώς στον προξενικό πράκτορα στη Λευκωσία γιατρό Αδόλφο Λαφφών, τονίζουν για την ποιητική συλλογή του Κυπιάδη ότι «η στιχουργία του είναι πολύ κοινού ύφους και δεν έχει άλλη αξίαν παρ' ότι αντικατοπτρίζει τας ελπίδας και τους πόθους των Κυπρίων.» Το κείμενο του «Χαρικλέους» εντόπισε πρόσφατα και αναδημοσίευσε ο Λευτέρης Παπαλεοντίου. «Το επαναστατικό φυλλάδιο (1853) του Επαμεινώνδα Ι. Φραγκούδη», *Γλάντρον*, τχ. 3 (Νοέμβριος 2002) 195-205.
6. Παρασκευάς Μ. Σαμάρας, «Η αφύπνιση του Κυπριακού Ελληνισμού 1821-1881», *Επιστημονική Επετηρίς της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, 3 (1996), Λευκωσία 1997, σ. 163.
7. Κ. Α. Κωνσταντινίδης, *Η αγγλική κατοχή της Κύπρου του 1878*, Λευκωσία 1930, σελ. 81.

Πέτρος Παπαπολυβίου

§

Ποιήματα του Δ. Παπαρρηγόπουλου στη δημοτική

Ο γνωστός κυρίως από το περίφημο «Ο φανός του Κοιμητηρίου Αθηνών» Δημήτριος Παπαρρηγόπουλος (1843-1873), που θεωρείται πως εκφράζει την κορύφωση ή την επιτομή του αθηναϊκού «φθίνοντος» ρομαντισμού, φαίνεται ωστόσο πως για την πρώτη δημοσίευσή του επέλεξε τη δημοτική γλώσσα. Το ποίημα «Το φίλημα» αναφέρεται στην ένωση των Επτανήσων με τη μητέρα Ελλάδα και αρχίζει με τους εξής στίχους: «Κοιμούντανε ο άνεμος βαθείά βαθείά στα όρη / και ελαφρά αναπνοή ρυτίδωνε τη λεία / την ήσυχη τη θάλασσα· κ' εκείνη νεκρωμένη / εστέναξε παράπονα λυπητερά θλιμμένα...».¹ Από τα σαρανταενέα ποιήματα ή σχεδιάσματα ποιημάτων που περιλαμβάνει το ανέκδοτο αυτόγραφο του Παπαρρηγόπουλου που διασώζεται στο Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο (Ε.Λ.Ι.Α.),² τέσσερα είναι επίσης γραμμένα στη δημοτική και φέρουν τους τίτλους «Ο κλέφτης», «Τα δύο λουλούδια», «Ο γάμος» και «Φανιώ».

Από τα εκτενέστερα του αυτογράφου τετραδίου, «Ο κλέφτης (ληστρικόν επεισόδιον)» ([17¹-26^v]) παρουσιάζεται σε σχεδόν ολοκληρωμένη μορφή (αν και οπωσδήποτε αποτελεί μόνο σχεδιάσμα). Πρόκειται για ένα από τα πιο ενδιαφέροντα ποιήματα του χειρογράφου, τόσο για τη γλωσσική του μορφή, όσο και για την έκταση και το περιεχόμενό του. Ο ποιητής επιχειρεί να αποδώσει το ιδίωμα των ληστών και των χωρικών της εποχής σε 396 στίχους, που δείχνουν να διευρύνουν ή τουλάχιστον να αναδιατυπώνουν ποιητικά την πραγμάτευση ενός θέματος που απασχόλησε τον Παπαρρηγόπουλο από πολύ πρώιμη ηλικία, αφού σε ηλικία μόλις δεκαέξι ετών εξέδωσε ανωνύμως το δοκίμιο *Σκέψεις ενός ληστού ή Η καταδίκη της κοινωνίας* (1859, 1861). Αναγκαία κρίθηκε η επιλογή μόνο των αρχικών και των τελευταίων στίχων του ποιήματος για την παρούσα δημοσίευση:

Ο κλέφτης

Ι. Το λημέρι

«-Νταβέλη μου τι έπαθες και χλώμιασαν τα χείλη
που ήταν πρώτα κόκκινα σαν αίμα καλού κλέφτη
γιατί στενάξεις κάποτε σαν του βουνού τ' αέρι
που κλαίγει μέσα σταις μυρτιαίς και μες ταις μικροδάφναις;
Τι έχεις; μη βαρέθηκες να ζης με μας σαν κλέφτης

ή μήπως σ' έπιασε και σε του χάρου η τρομάρα;
ο άνθρωπος γεννήθηκε για ν' αποθάνη πάλι
κ' ο κλέφτης βγαίνει στο βουνό κ' αφήνει την καλύβα
κ' αφήνει ό,τι αγαπά για να μην το ξαναΐδη.»
Είπεν ο γερο Κόρακας και σώπασε ν' ακούση
τι έχ' ο καπετάνιος του και βαρυναστενάζει.
Κ' αυτός αφού εκύταξε το γέρο μες στα μάτια
εγέλασε και με φωνή παλληκαρίσια είπε.
«—Με βλέπεις; είμ' ακόμη νιός μα χόρτασα τον κόσμο
κ' εκείνος που εχόρτασε τον κόσμο δεν φοβάται
ούτε το χάρο τον πικρό ούτε την καρμανιόλα·
τι έχω και μαράθηκα; τι έχ' αυτό το φύλλο
που έχασε την όφι του, κ' εχλώμιασε, και πέφτει;
τι έχουν της ρεματαριάς τα μαραμμένα άνθια
που χθες τα είδες δροσερά, και τώρα πεθαμένα;
δεν έχουν τίποτ'· ο θεός το θέλησε και πάσχουν.»
Και σώπασε και κύταξε τον Κόρακα με πίκρα
και έπειτα ξαπλώθηκε στα δροσερά χορτάρια
κ' αγκάλιασε τη δεύτερη ψυχή του το τουφέκι
και έκλεισε τα μάτια του· αλλ' ύπνος δεν τον πέρνει. [...]

III. Η μετάνοια

[...] «—Σ' εσκότωσαν Νταβέλη μου, εφώναξε η κόρη
ενώ από τα μάτια της εφύτρωναν διαμάντια· [...]»
Θε ν' αύρω πού σε έθαψαν το χώμα να φιλήσω
αφού αγάπης φίλημα δεν σούδωκα στον κόσμο·
θα κόψω απ' τον τάφο σου λουλούδια και στο στήθος
θε να τα βάλω εις αυτά θα είναι η ψυχή σου.
Κ' όταν ο Μάις έρχεται και ανθίζουμε οι κάμποι
κ' ο κόσμος όλος χαιρείται στην αναγέννησί του
θα βγαίνης απ' τον τάφο σου θα κάθεται στα φύλλα
των λουλουδιών π' ανθίζουμε επάνω στο κορμί σου
κ' όποιος σε βλέπει για δροσιά του Μάι θα σε πέρνει.
Μα εγώ θα βλέπω την ψυχή την πολυαγαπημένη
και θα την πίνω, μέσα μου να μείνη αιωνίως
για νάχω μέσα δυά ψυχαίς· ακούς; δεν ειν' αλήθεια;»
ψυχρός καθώς της γυναικός συνήθως η καρδιά
ψυχρός ως τις καθηγητού πομπώδης ομιλία.³

Εντυπωσιακό είναι βέβαια και το καταληκτικό δίστιχο σχόλιο του ποιήματος, που μας επαναφέρει στο γνώριμο δηκτικό ύφος του Παπαρρηγοπούλου, τον οποίο ίσως μπορούμε να φαντασθούμε να χαμογελά πικρά (όπως χαμογελά πικρά και ο Νταβέλης του) καθώς σχολιάζει ειρωνικά τα λόγια της κόρης ή και το ίδιο το ποίημά του. Αν «Ο κλέφτης» γράφτηκε στις αρχές του 1864 ή λίγο πριν από την έναρξη αυτού του έτους, όπως δείχνουν σχετικές ενδείξεις, τότε ο ποιητής ήταν ακόμη 20 περίπου ετών και φοιτητής της Νομικής Σχολής του Εθνικού Πανεπιστημίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Δ. Παπαρρηγοπούλου, «Το φίλημα», Πανδώρα 34ο, 15 Μαΐου 1864, σσ. 94-95.

2. Για την περιγραφή του αυτογράφου βλ. Ε. Κουτριάνου, «“Η επιδημία της υπαλληλίας εν Ελλάδι” και “Ο Χρόνης”»: Από άγνωστο αυτόγραφο τετράδιο του Δημητρίου Παπαρρηγοπούλου», *Τα Νέα του Ε.Λ.Ι.Α.* 62, Θερινό Αρχαιοστάσιο 2003, σσ. 32-35.

3. Το ποίημα «Ο κλέφτης» περιλαμβάνεται στο υπό έκδοση Δ. Παπαρρηγοπούλου, *Ποήματα*, φιλολογική επιμ. Ε. Κουτριάνου, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα.

Ελένα Κουτριάνου

Οι αθηναϊκές καταβολές του όρου «κωμειδύλλιο»

Σε παλαιότερο σημειώμά μου στα *Μικροφιλολογικά*¹ είχα μετακινήσει την πρώτη εμφάνιση του όρου «κωμειδύλλιο» (ως απόδοση του γαλλικού «vaudeville») από το 1876 στα 1872, και από τον χώρο των ζακυνθινών κωμειδουλιογράφων στον χώρο των αθηναϊκών περιοδικών και των συνεργατών τους. Πρόσφατη έρευνα σε περιοδικά της περιόδου επιβεβαίωσε τις αθηναϊκές καταβολές του όρου και μετακίνησε ακόμη πρωιμότερα την εμφάνισή του.²

Σύμφωνα με τα νεότερα ερευνητικά δεδομένα, ο όρος «κωμειδύλλιο» ήταν γνωστός ήδη από το 1868, ενώ από τις αρχές της δεκαετίας του 1870 χρησιμοποιούνταν συχνά. Συγκεκριμένα, στο αθηναϊκό οικογενειακό φιλολογικό περιοδικό *Ιλισσός* (1868-1872) των Θαλή Αντωνιάδη και Ιωάννη Χ. Κούρτελη δημοσιεύεται η μετάφραση της νουβέλας του Alfred de Musset «Frédéric et Bernerette», όπου ο μεταφραστής του κειμένου (που υπογράφει με τα αρχικά Ι. Κ.) αποδίδει τον όρο «vaudeville» ως «κωμειδύλλιο».³ Αντίστοιχα, στο επίσης αθηναϊκό οικογενειακό φιλολογικό περιοδικό *Εθνική Βιβλιοθήκη* (1865-1873) των Αριστείδη Βαμπά, Αλέξανδρου Γ. Σκαλιδή και Νικόλαου Ματαράγκα ο όρος απαντάται δύο φορές: την πρώτη τον Δεκέμβριο του 1870, σε μετάφραση από τα γαλλικά του Χρ. Μ. Π. [αλαμά;],⁴ και τη δεύτερη τον Μάιο του 1871, σε σταθερή μηνιαία επισκόπηση (πιθανότατα από τον τότε εκδότη του Ν. Ματαράγκα).⁵

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Κωμειδύλλιο και ηθογραφία: νεότερα στοιχεία για την ιστορία των όρων», *Μικροφιλολογικά* 10 (φθινόπωρο 2001) 20-21. Με την ευκαιρία, σημειώνεται ότι σύμφωνα με τον Στέφανο Κουμανούδη (*Συναγωγή νέων λέξεων υπό των λογίων πλασθεισών από της Αλώσεως μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα, Ερμής, 1998, α' εκδ. 1900, ανατύπωση με «Προλεγόμενα» του Κ.Θ. Δημαρά, 1980, σ. 586), η αρχαιότερη χρήση του νεολογικού όρου «κωμειδύλλιο» μαρτυρείται πολύ αργότερα, στην *Εφημερίδα* του Κορομηλά της 23.2.1889.

2. Οι πληροφορίες που παρατίθενται εδώ αντλούνται από τα έως τώρα ερευνητικά στοιχεία που προέκυψαν στο πλαίσιο του υπό εκπόνηση ερευνητικού προγράμματος του Τμήματος Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας «Η υποδοχή της ξένης λογοτεχνίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα μέσα από τα περιοδικά (1831-1900)».

3. Βλ. Alfred de Musset, «Φρειδερίκος και Βερνερέττα», μτφρ. Ι.Κ. [=Ιωάννης Κούρτελης], περ. *Ιλισσός*, τόμ. Α', τχ. Β' (15. 6. 1868) 47, και ειδικότερα το εξής απόσπασμα: «η νέα κόρη περί τα τέλη του γεύματος έψαλε στροφάς τινας κωμειδουλίων, τα οποία παρέστησε» (στο πρωτότυπο: «la jeune fille chantait au dessert les couplets des vaudevilles qu'elle avait joué» για τον έλεγχο χρησιμοποίησα την έκδοση: Alfred de Musset, *Nouvelles*, Παρίσι 1900, σ. 199).

4. Βλ. De Fontanes, «Οι νεώτεροι ραψωδοί», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Στ', τχ. Β' (Δεκ. 1870)

59-60. ιδ. 59: «Η χαρά ήτις υπηγόρευσε εις αυτούς τα δηκτικά εκείνα κωμειδύλλια, τας επωδάς ταύτας, ας η επιτυχής αφέλεια καθίστησι δημώδεις» (η πλαγιογράφηση του περιοδικού). 5. Βλ. «Χρονικά: Μάιος», *Εθνική Βιβλιοθήκη*, τόμ. Στ', τχ. Ζ' (Μάιος 1871) 253: «Την μονοτονίαν του Αθηναϊκού θέρους [...] ποικίλλει το παρά την πλατείαν Ομονοίας [...] θέατρον εν ω θεατρικός θίασος [...] θέλει δίδει καθ' εκάστην παραστάσεις δραμάτων, κωμωδιών, κωμειδυλλίων [vaudeville] και χορών [ballet]» (οι όροι παρατίθενται και στο γαλλικό πρωτότυπο από τον συντάκτη του κεμμένου).

Λάμπρος Βαρελάς

Νικόλαος Πολίτης και Edgar Allan Poe: Διασταυρώσεις

«... (ο Πόου) ητύχησε προ πολλών ετών να παρουσιασθή κατά πρώτον εις τους Έλληνας ημάς από του πρώτου τεύχους του περιοδικού που εξέδιδεν ο φιλολογικός σύλλογος “Παρνασσός”. Ανάδοχος της παρουσιάσεως, ευσυνειδήτου, εκλεκτής, ανταξίας του υποκειμένου, ο Εμμανουήλ Ροΐδης». ¹ Από το 1918, όταν ο Παλαμάς πρόβαλε τον Ροΐδη ως τον άνθρωπο που καθιέρωσε τον Edgar Allan Poe στην Ελλάδα, μέχρι και τις μέρες μας, η πεποίθηση ότι η γνωριμία του ελληνικού κοινού με τις παράδοξες ιστορίες του Αμερικανού συγγραφέα οφείλεται στην ευαισθησία και την κριτική οξυδέρκεια του δημιουργού της *Πάπισσας Ιωάννας* παρέμεινε αταλάντευτη. Σύμφωνα με τη σχετική βιβλιογραφία, ο Ροΐδης παρουσίασε για πρώτη φορά τον διηγηματογράφο Poe το 1877 με το προλογικό σημείωμά του στη μετάφραση του «Παθήματος του κ. Βαλδεμάρου», ενώ μέχρι το 1895 μετέφρασε πέντε ακόμα ιστορίες του. Επιπλέον θεωρείται ότι βασικό σημείο αναφοράς τόσο για τον Ροΐδη όσο και για τους υπόλοιπους Έλληνες μεταφραστές του 19^{ου} αιώνα αποτελούν οι περιφημες αποδόσεις των ιστοριών του Poe από τον Baudelaire, οι οποίες γνώρισαν επανειλημμένες εκδόσεις στη διάρκεια του 19ου αιώνα. ²

Όμως τα πράγματα δεν είναι ακριβώς έτσι. Στην υποδοχή του Αμερικανού συγγραφέα στην Ελλάδα σημαντικό ρόλο φαίνεται να έπαιξε και μια άλλη ευρυμαθής και πολύπτυχη προσωπικότητα του 19^{ου} αιώνα, εκείνη του Νικόλαου Γ. Πολίτη. Η επαφή του με το έργο του Poe είναι πρόδηλη στην έκθεση του 1883 για τον πρώτο διαγωνισμό διηγήματος της *Εστίας*, όταν ανάμεσα στα λογοτεχνικά παραδείγματα του είδους που φθάνουν «εις τον βαθμόν εκείνον της τελειότητας» συγκαταλέγει τα έργα «των Αμερικανών Poë και Bret Harte». ³

Στοιχεία που προέκυψαν στο πλαίσιο έρευνάς μου γύρω από τη μεταφραστική δραστηριότητα του Ν.Γ. Πολίτη πιστοποιούν την εξοικειώσή του με τη διηγηματογραφία του Poe. Συγκεκριμένα, σε αυτόν θα πρέπει πλέον να αποδώσουμε την πατρότητα της μετάφρασης του αστυνομικού διηγήματος «The Murders in the Rue Morgue», η οποία δημοσιεύεται ανυπόγραφα το 1884 στην *Εστία* με τίτλο «Ο αλλόκοτος φονεύς» και την ένδειξη «(Διήγημα υπό Edgar Poë)». Η συγκεκριμένη μετάφραση καταγράφεται στη «Βιβλιογραφία έργων Ν.Γ. Πολίτου», συντάκτης της οποί-

ας, σύμφωνα με υποσελίδια σημείωση που τη συνοδεύει, είναι ο ίδιος ο συγγραφέας.⁴ Η μετάφραση, που είχε μείνει αβιβλιογράφητη από τον Κατσίμπαλη, συμπεριλήφθηκε στον συγκεντρωτικό τόμο μεταφράσεων του Ροε από τον Ροΐδη ο οποίος κυκλοφόρησε το 1922 από τις εκδόσεις Σιδέρη, στη συνέχεια όμως η απόδοσή της στον Ροΐδη αμφισβητήθηκε με πειστικά επιχειρήματα από την Αθηνά Γεωργαντά.⁵

Λιγότερο απλή είναι η περίπτωση μιας άλλης ιστορίας, του «The Thousand-and-Second Tale of Scheherazade» (πρώτη δημοσίευση το 1845 στο *Godey's Lady's Book*), η οποία δεν είναι ιδιαίτερα γνωστή και, σαφώς, δεν εντάσσεται από την κριτική στα ισχυρότερα δείγματα γραφής του Ροε. Η ελληνική μετάφρασή της, η οποία, όσο γνωρίζω, παρέμενε αθησαύριστη, παρουσιάζεται σε δύο συνέχειες στον *Παρθενώνα* του 1872 ως «(Εκ των του Αμερικανού Edgar Poë)» (σ. 968) και με τίτλο «Η 1002^α νύξ (Διήγημα)».⁶ Η σημασία της είναι πολλαπλή. Εφόσον, με βάση τα έως τώρα δεδομένα, αποτελεί την πρώτη μεταφορά ιστορίας του Αμερικανού συγγραφέα στην Ελλάδα, η χρονολογία της γνωριμίας του ελληνικού αναγνωστικού κοινού με τη διηγηματογραφία του Ροε θα πρέπει να μετατεθεί από τα 1877 στα 1872. Ακολούθως, θα πρέπει να αναθεωρηθεί και η άποψη ότι ο Ροε πρωτοφτάνει στην Ελλάδα διαμέσου των μεταφράσεων του Baudelaire και του πρωτοτύπου. Μολονότι κατά τον 19^ο αιώνα ο Γάλλος ποιητής δεν παύει να αποτελεί βασικό δίαυλο επικοινωνίας με το έργο του Ροε, η συγκεκριμένη ελληνική μετάφραση έχει διαφορετικό πρότυπο: εξάλλου, το «The Thousand-and-Second Tale of Scheherazade» δεν είλκυσε το μεταφραστικό ενδιαφέρον του Baudelaire. Η μελέτη των πρώτων αποδόσεων ιστοριών του Ροε στη Γαλλία ανέδειξε ως πηγή του ελληνικού κειμένου τη μετάφραση του Léon de Wailly που δημοσιεύεται το 1856 στο *L' Illustration. Journal Universel* με τίτλο «La 1002e nuit».⁷ Ο περιορισμός του χώρου δεν επιτρέπει τη συγκριτική εξέταση και αντιβολή των τριών κειμένων, η οποία αποτελεί αντικείμενο άλλης εργασίας μου. Εντούτοις, αξίζει να υπογραμμιστεί η επαφή του Έλληνα μεταφραστή με τον γαλλικό Τύπο, όπου φιλοξενούνται μεταφράσεις διηγημάτων του Ροε από το 1845 και εξής.

Το επόμενο και κρισιμότερο, ίσως, ερώτημα αφορά τον συντάκτη της ελληνικής μετάφρασης. Μια οριστική απάντηση στο ζήτημα απαιτεί περαιτέρω έρευνα: εδώ ακούμαι στη συνοπτική διατύπωση ορισμένων πρώτων παρατηρήσεων, οι οποίες ενδέχεται να συμβάλουν στη λύση του γρίφου καθώς, κατά μια γοητευτική συγκυρία, στις σελίδες του *Παρθενώνας* συναντώνται τρεις συγγραφείς – ο Εμ. Ροΐδης, ο Ν.Γ. Πολίτης και ο Ιω. Παπαδιαμαντόπουλος – των οποίων το όνομα συνδέεται με την υποδοχή του Ροε στον ελλαδικό χώρο. Καταρχάς, θα έπρεπε μάλλον να αποκλείσουμε τον τελευταίο, ο οποίος εμφανίζεται στο *Παρθενώνα* με μεταφράσεις και ποιήματά του, αλλά μόλις από τον Αύγουστο του 1873, οπότε και αρχίζει να λαμβάνει ενεργό μέρος στη σύνταξη του περιοδικού.⁸ Ο Ροΐδης, πάλι, ο οποίος δημοσιεύει στις σελίδες του ίδιου περιοδικού τα κείμενα «Οι Ρωμαίοι δούλοι και ο Χριστιανισμός» και «Αιτναίοι αναμνήσεις» δεν συμμετέχει με συνεργασίες στον δεύτερο τόμο του, όπου φιλοξενείται η «1002^α

νυξ», όπως επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το όνομά του δεν αναγράφεται στον πίνακα συντακτών του συγκεκριμένου τόμου. Απεναντίας στην πολυσχιδή δραστηριότητα του Ν.Γ. Πολίτη οφείλεται μεγάλο μέρος της ύλης του δεύτερου τόμου: πέρα από τμήματα της *Μελέτης επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων* (1871, 1874) και άλλες εργασίες του, που καταχωρούνται συστηματικά στον *Παρθενώνα* από τα πρώτα κιόλας τεύχη του, εδώ συναντάμε, επιπρόσθετα, ευάριθμες μεταφράσεις του από το έργο γνωστών ξένων λογοτεχνών (Dumas, Dickens, Andersen, κ.ά.).

Μια ακόμα ένδειξη που μας οδηγεί και πάλι στον Ν.Γ. Πολίτη αφορά τη γαλλικής προέλευσης γραφή του ονόματος του Αμερικανού συγγραφέα ως «Roë» τόσο στον πίνακα περιεχομένων του δεύτερου τόμου του περιοδικού όσο και στο τέλος κάθε συνέχειας της δημοσιευμένης μετάφρασης. Την ίδια εσφαλμένη γραφή συναντάμε ξανά τόσο στην εισηγητική έκθεση του Ν.Γ. Πολίτη για τον διαγωνισμό της *Εστίας* όσο και στη μετάφραση του «Αλλόκοτου φονεύς»: αντίθετα ο Ροΐδης συνήθιζε είτε την ελληνική μεταγραφή «Πόου» είτε τον ορθογραφημένο τύπο Poe.⁹ Εύλογα βέβαια απορεί κανείς γιατί ο Ν.Γ. Πολίτης –στην περίπτωση που αυτός είναι ο μεταφραστής μας– δεν υπογράφει το «Η 1002^α νυξ», ενώ συνδέει το όνομά του με μεταφράσεις άλλων λογοτεχνικών κειμένων στο ίδιο έντυπο. Η διερεύνηση του αρχείου του συγγραφέα ίσως αποφέρει χρήσιμα στοιχεία. Προς το παρόν αφήνουμε το ερώτημα ανοιχτό, με μία υπενθύμιση ωστόσο: αυτή ακριβώς είναι η πρακτική του συγγραφέα και το 1884, όταν αφήνει ανυπόγραφη την απόδοση του «Αλλόκοτου φονεύς».

Ένα τελευταίο στοιχείο το οποίο μας ωθεί να υποθέσουμε ότι η «1002^α νύκτα» συνδέεται με τη δημιουργική πένα του Ν.Γ. Πολίτη είναι το θέμα της ιδιότυπης αυτής ιστορίας που εμφανίζεται ως συνέχεια των αφηγήσεων της «Χαλιμάς»: στο «The Thousand-and-Second Tale of Scheherazade» η σαγηνευτική αφηγήτρια περιγράφει με ευφάνταστο τρόπο σύγχρονα τεχνολογικά επιτεύγματα· καθώς, όμως, ο βασιλιάς απορρίπτει ως εξωφρενική τη διήγησή της, η Σεχρεζάντ οδηγείται στον θάνατο. Στο ευρύτερο πλαίσιο της ενασχόλησής του με τις *Χίλιες και Μία Νύχτες* και τις *Χίλιες και Μία Μέρρες*, ίχνη της οποίας βρίσκουμε στη *Μελέτη επί του βίου των νεωτέρων Ελλήνων*, ο Ν.Γ. Πολίτης θα ήταν λογικό να ενδιαφερθεί για ένα διήγημα που έμοιαζε να αντλεί από τον κόσμο των ανατολικών παραδόσεων.¹⁰ Στην περίπτωση, λοιπόν, που δεχτούμε ότι οι περισσότερες ενδείξεις συγκλίνουν στην ταύτιση του μεταφραστή της «1002^{ης} νυκτός» με τον Ν.Γ. Πολίτη, θα λέγαμε ότι κυρίως η συνάρτηση του διηγήματος με τους μύθους των ανατολικών λαών προέτρεψε τον Έλληνα λαογράφο να την επιλέξει για μετάφραση ανάμεσα σε άλλες, συναρπαστικότερες ιστορίες του Poe.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Παρατίθεται από τον Γ.Κ. Κατσιμπολη στην *Ελληνική βιβλιογραφία Ένταρ Πόου*, Αθήνα 1959, σ. [2].
2. Για το μεταφραστικό έργο του Ροΐδη και την πρόσληψη του Poe στην Ελλάδα βλ. Αθηνά Γεωργαντά, «Ο εισηγητής και πρώτος μεταφραστής του Πόε στην Ελλάδα», *Διαβάζω* 112 (1985) 34-42 και «Ένταρ Άλλαν Πόε. Κάρολος Μπωντλαίρ. Εμμανουήλ Ροΐδης», *Γράμμα-*

- τα και Τέχνες 60 (1990) 4-5· Νίκος Μαυρέλος, «Ο Ροΐδης, ο Εδγάρος Πόου και η "Περιήγησις εις την σελήνην"», *Μικροφιλολογικά* 2 (1997) 3-7, «"Ο καρδιόκτυπος" της (ροϊδικής) μετάφρασης και η ψυχολογία του συγγραφέα», *Πόρφυρας* 106 (2003) 541-557 και «Η υποδοχή του στην Ελλάδα και ο φακός του Ροΐδη», *Σύγκριση* 14 (2003) 75-97· και Χριστίνα Ντουριά, «Συμβολή στη βιβλιογραφία Ε.Α. Πόε. Μια λαυθάουσα μετάφραση του Έμ. Ροΐδη», *Το Δέντρο* 23-24 (1986) 77-81 και «Μια άγνωστη μετάφραση του Έμ. Ροΐδη: "Ο Μαύρος γάτος" του Έ.Α Πόε» στον τόμο *Μνήμη Άλκη Αγγέλου. Τα άρθρα σχήματα του παρελθόντος*, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2004, σσ. 493-502.
3. Οι διατυπώσεις του Ν.Γ. Πολίτη στην εισηγητική έκθεση δημιουργούν την εντύπωση ότι γνωρίζει και τις θεωρητικές αντιλήψεις του Ροε για το διήγημα (*prose tale*). Βλ. σχετικά Γεωργία Γκότση, *Η ζωή εν τη πρωτεύουση. Θέματα αστικής πεζογραφίας από το τέλος του 19^{ου} αιώνα*, Αθήνα, Νεφέλη, 2004, σσ. 68-69.
4. Βλ. *Λαογραφία. Μνημόσυνο Ν.Γ. Πολίτου*, 7 (1923) κζ'-να', σ. λδ'. Για την υποσημείωση («Ο κατάλογος ούτος δημοσιεύεται κατά το πλείστον ως κατηρτισθή εν ειδικώ τετραδίω υπό του ιδίου») βλ. σ. κζ'. Ας σημειωθεί και η πληροφορία του Μάριο Βίττι ότι «ο Πολίτης είχε μεταφράσει και Mérimée και Ροε» (*Ιδεολογική λειτουργία της ελληνική ηθογραφίας*, Αθήνα, Κέδρος, 31991, σ. 67).
5. Βλ. Γεωργαντά, «Ο εισηγητής», σ. 40 και «Εντγκαρ Άλλαν Πόε», σημ. στη σ. 5.
6. *Παρθενών*, τόμ. Β', αρ. 17 (Αύγ. 1872) 963-968 και αρ. 18 (Σεπτ. 1872) 988-993.
7. *L' Illustration*, 27 (17 Mai 1856) 330-332.
8. Βλ. σχετικά Robert A. Jouanny, *Jean Moréas écrivain grec*, Paris, Lettres Modernes Minard, 1975, σ. 102-107. Όπως επισημαίνει ο R. Jouanny ο νέος ποιητής πρωτοπαρουσιάζεται στις σελίδες του *Παρθενώνα* στο φυλλάδι. 27 (Αύγ. 1873) και ενώ το όνομα του Ν.Γ. Πολίτη παύει πλέον να εμφανίζεται.
9. Για το θέμα βλ. τις παρατηρήσεις της Α. Γεωργαντά, «Ο εισηγητής», σ. 40.
10. Στα περιεχόμενα του *L' Illustration* (αρ. 690, σ. 325) η ιστορία εμφανίζεται με την ένδειξη «conte». Ας καταγραφεί επίσης ότι, όταν το 1877 ο Πολίτης αναφέρεται σε άρθρο του στην *Εστία* στη «Χαλιμάς», χρησιμοποιεί τον αριθμητικό τύπο «αι 1001 νύχτες» (βλ. «Διμύδη βιβλία - Συντίπας», *Εστία*, αρ. 80 (10 Ιουλίου 1877) 433-438, σ. 434. Με τις νεοελληνικές τύχες της «Χαλιμάς» έχει ασχοληθεί ο Γ. Κεχαγιόγλου σε σειρά μελετών του. Βλ. ενδεικτικά «Χίλιες και Μία Νύχτες: σταθμοί στις τύχες του έργου και η μετάφραση του Κώστα Τριχογλίδη», *Διαβάζω* 33 (1980) 42-59, όπου και βιβλιογραφία.

Γεωργία Γκότση

80

Μικρές προσθήκες, διορθώσεις και απορίες

Ι. Γ. Μ. Βιζυηνός και Β. Μιχαηλίδης

Στην εισαγωγική του μελέτη στην *Εκλογή από τα ποιήματα του Βασίλη Μιχαηλίδη* (Λευκωσία 1942, σ. 1γ'), ο ο Α. Ιντιάνος είχε διαπιστώσει ότι η «Χιώτισσα» γράφτηκε «κατά το μέτρο της *Τουρκομάχου Ελλάδος* του Σούτσου». Πράγματι, όπως έχω σημειώσει αλλού (*Στοχαστικές προσαρμογές*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2000, σσ. 57-66), ο Β. Μιχαηλίδης αναπαρήγαγε πιστά στη «Χιώτισσα» (± 1895) τη δεκάστιχη στροφή (με έξι δεκασύλλαβους παροξύτονους και τέσσερις εννιάσύλλαβους οξύτονους στίχους ιαμβικού ρυθμού με σταθερή ομοιοκαταληξία αβαβγγδεδε) της *Τουρκομάχου Ελλάδος* (1850) του Αλ. Σούτσου.

Πρόσφατα, ξεφυλλίζοντας και διαβάζοντας τα ποιητικά Άπαντα του Γ. Μ. Βιζυηνού (επιμ. Ελένα Κουτριάνου, τόμ. 1-3, Αθήνα, Ίδρυμα Κώστα

και Ελένης Ουράνη, 2003), είδα ότι το «επικό» συνθετικό ποίημά του Ο Κόδρος, που βραβεύτηκε στον Βουτσιναίο Ποιητικό Διαγωνισμό του 1874, είναι γραμμένο σε εβδομήντα πέντε δεκάστιχες στροφές με τον ίδιο στίχο και ρυθμό της *Τουρκομάχου Ελλάδος*. Αρκετές αναλογίες παρουσιάζει η αρχική στροφή και στα δυο παραπάνω κείμενα σχετικά με την κλασικότροπη επίκληση στη Μούσα της ποίησης. Αν και γνωρίζουμε από εξωτερικές μαρτυρίες ότι το πολύ δημοφιλές, τότε, συνθετικό ποίημα του Αλ. Σούτσου ήταν από τα προσφιλή αναγνώσματα του Β. Μιχαηλίδη, είναι πολύ πιθανόν ο τελευταίος να είχε υπόψη του και τη βραβευμένη ποιητική σύνθεση του Βιζυηνού, εάν μάλιστα επαληθεύονται οι πληροφορίες ότι ο ποιητής της «Χιώτισσας» και ο ποιητής του Κόδρου συνδέθηκαν φιλικά κατά την παραμονή του Βιζυηνού στην Κύπρο (1868;-1872). Παρόλο που η *Τουρκομάχος Ελλάς* δεν παύει να είναι το απώτερο μετρικό πρότυπο της «Χιώτισσας», είναι πιθανόν ο Κόδρος να λειτούργησε ως συνδεδειγμένος κρίκος ανάμεσα στα δυο προηγούμενα και να ενδυνάμωσε τη θέληση του Β. Μιχαηλίδη να αντιγράψει και αυτός το στροφικό σύμπλεγμα της ανολοκλήρωτης ποιητικής σύνθεσης του Αλ. Σούτσου, όπως και ο τελευταίος ξεσήκωσε σχεδόν πανομοιότυπη τη δεκάστιχη στροφή από ποιητές του γαλλικού ρομαντισμού (Μπερανζέ, Λαμαρτίν, Ουγκώ), ή όπως και ο Βιζυηνός (συνομήλικος του Μιχαηλίδη) έκρινε σκόπιμο να χρησιμοποιήσει στον Κόδρο του την ίδια ακριβώς δεκάστιχη στροφή της *Τουρκομάχου Ελλάδος*; μια αρκετά απαιτητική στροφή και όχι τόσο συνηθισμένη για τα μετρικά δεδομένα της νεοελληνικής ποίησης.

Πάντως, θα μπορούσε κανείς να αναζητήσει κι άλλα σημεία επαφής ανάμεσα στους δυο συνομήλικους ποιητές: Για παράδειγμα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το ποίημα του Βιζυηνού «Τα μέλη του σώματος» (*Ατθίδες αύραι*, 1883) αποτελεί προηγούμενο για το περίπου ομόθεμο «Παράπονον στομάχου» (1904) ή ακόμη και για τα ελευθερόστομα «Ο αμολόητος» και «Το πάλιωμαν του βίλλου με τον πούττον» του Β. Μιχαηλίδη (έστω και αν η διαμάχη μελών του σώματος συναντάται και σε παλαιότερα κείμενα). Επιπλέον, όταν ο κύριος ποιητής έγραφε το 1893 την έξοχη «Ανεράδα» του, δεν αποκλείεται να είχε υπόψη του κάποιο από τα ομόθεμα ποιήματα του Βιζυηνού: «Αι νηρηίδες» (*Ατθίδες αύραι*, 1883) και «Η νεράιδα» (περ. *Εστία*, 1889). Αξίζει να παρατηρηθεί ότι ο Β. Μιχαηλίδης χρησιμοποιεί για πρώτη φορά στην «Ανεράδα» μια πιο εξελιγμένη στροφή: Καθεμιά από τις δέκα εξάστιχες στροφές του ποιήματος αποτελείται από οχτασύλλαβους προπαροξύτονους και οξύτονους στίχους. Νωρίτερα ο Βιζυηνός είχε χρησιμοποιήσει όχι πανομοιότυπα αλλά παραπλήσια τη στροφή της «Ανεράδας»: «Εν τῷ δάσει», «Πῶς ἀλλάζουσι καιροί», «Συμβουλή προς νέαν κόρην», με τη διαφορά ότι ο ιαμβικός οχτασύλλαβος είναι παροξύτονος στο πρώτο ποίημα και συνδυασμός οχτασύλλαβων οξύτονων, παροξύτονων και προπαροξύτονων στα τελευταία. Επίσης, εναλλαγή οχτασύλλαβων οξύτονων και προπαροξύτονων στίχων συναντούμε στο «Προαίσθημα», με τη διαφορά ότι εδώ οι στροφές είναι οχτάστιχες. Εξάλλου, εξάστιχη στροφή (αλλά με εφτασύλλαβους

και εξασύλλαβους στίχους) χρησιμοποιείται και στη «Νεράιδα» του Βιζυηνού, ενώ στις «Νηρηίδες» του ο οχτασύλλαβος στίχος εναλλάσσεται με εφτασύλλαβους σε οχτάστιχες στροφές. Ας σημειωθεί, τέλος, πως, όταν ο Β. Μιχαηλίδης έπλαθε την «Ανεράδα» του, γνώριζε ότι ο Βιζυηνός ήταν ήδη έγκλειστος (από το 1892) στο Δρομοκαΐτειο· σίγουρα διάβασε τη σχετική αναφορά (μάλλον του Στυλ. Χουρμούζιου) στην εφημερίδα *Σάλπιγξ* της Λεμεσού (25 Απρ. 1892), όπου δημοσιεύτηκε αργότερα η «Ανεράδα» (25 Δεκ. 1893).

II. Βιβλιογραφία λογοτεχνικών μεταφράσεων

Η πληροφορία που δίνει ο Κ. Γ. Κασίνης (*Διασταυρώσεις*, Αθήνα, Χατζηνικολή, 1998, σ. 26) σχετικά με τον αριθμό των μεταφρασμένων λογοτεχνικών βιβλίων (αναφέρει μόνο τρεις τίτλους) που εκδόθηκαν κατά την περίοδο 1901-1950 στη Λευκωσία είναι ανακριβής. Φαίνεται να αγνοεί επίσης ότι λογοτεχνικές μεταφράσεις εκδίδονται στην Κύπρο και πριν από το 1900. Καταγράφονται εδώ πρόχειρα είκοσι οχτώ αυτοτελείς εκδόσεις (δεν αποκλείεται να υπάρχουν και άλλες), που τυπώθηκαν όχι μόνο στη Λευκωσία αλλά και σε άλλες πόλεις της Κύπρου. Πληροφορίες για όσες από τις εκδόσεις αυτές δεν στάθηκε δυνατόν να εντοπιστούν αντλήθηκαν από κυπριακές εφημερίδες και περιοδικά, από τη συλλογική έκδοση *Κύπριοι συγγραφείς...*, τόμ. 1-6, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 1983 και κάποτε από το *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920* (2001) του Αρ. Κουδουνάρη. Βέβαια, λογοτεχνικές μεταφράσεις Κυπρίων (λ.χ. των Μ. Ανδρεάδη, Επ. Φραγκούδη, Θρ. Ρώπα, Ο. Ιασονίδη, Γ. Σ. Φραγκούδη, Ν. Χατζηγαβριήλ, Λ. Παυλίδη, Αιμ. Χουρμούζιου κ.ά.) εκδίδονται τα ίδια χρόνια ή νωρίτερα στην Αθήνα, στην Αλεξάνδρεια, στο Κάιρο και σε άλλες πόλεις του εξωτερικού.

1. [Ανων.], *Ο Βολεσλάος ή Ο κλέπτης των ανακτόρων*, μυθ., μτφρ. (ιταλ.) Ιερώνυμος Μ. Βαρλαάμ, Λάρνακα 1892.
2. Α. Δουμάς, *Η Ακτή*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Μ. Δ. Φραγκούδης, Λεμεσός 1893.
3. [Ανων.], *Η μνηστή του Μαρωνίτου*, μυθ., μτφρ. (ιταλ.) Ιερώνυμος Μ. Βαρλαάμ, Λάρνακα 1893.
4. Ευτύχιος Πιάτ, *Ο ρακοσυλλέκτης των Παρισίων*, θεατρ., μτφρ. (γαλλ.), Λάρνακα 1897 (την πληροφορία για το βιβλίο αυτό, που βρίσκεται στη Δημοτική Βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης, την οφείλω στον φίλο Λάμπρο Βαρελά).
5. P. Giacometti, *Ο κοινωνικός θάνατος*, θεατρ., μτφρ. (ιταλ.), Λευκωσία 1907.
6. R. P. H. Faure, *Ο πύργος του βορρά*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Μάρκος Βαρλαάμ, Κύπρος 1911.
7. H. Sienkiewicz, *Quo vadis?*, μυθ., Λεμεσός 1914.
8. Α. Τολστόη, *Η εξομολόγησίς μου*, αφγ., μτφρ. (αγγλ.) Αρσένιος Κ. Νικολαΐδης, Κύπρος 1916.
9. Θεόδωρος Δοστογιέφσκη, *Αι άπνενες νύχτες*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Απόλλων Φιλύρας [=Ορέστης Χρηστίδης], Λευκωσία 1917.
10. Henri Bordeaux, *Η αγάπη που φεύγει*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Απόλλων Φιλύρας [=Ορέστης Χρηστίδης], Λευκωσία 1918.
11. Brada, *Και το κύμα γύρισε πίσω*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Απόλλων Φιλύρας [=Ορέστης Χρηστίδης], Λευκωσία 1918.
12. Guy de Maupassant, *Εκλεκτά διηγήματα*, μτφρ. (γαλλ.) Γιάννης Σταυρινός Οικονομίδης, Λευκωσία 1918.

13. M. Prévost, *Σκλάβοι της μοίρας*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Περσεφόνη Παπαδοπούλου, Λευκωσία 1919.
14. E. Souvestre, *Ο πλούσιος και ο πτωχός*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.) Κλείτος Λοβαρίδης, Κύπρος 1922.
15. Ανατόλ Φρανς, *Πάνω στην άσπρη πέτρα*, νουβ., μτφρ. (γαλλ.) Μ[άρκος] Γαβριηλίδης, Λευκωσία 1924.
16. Μ. Γκόρκι, *Μάλβα*, δγ., μτφρ. (αγγλ.;) Δ. Μ. Δημητριάδης, Κύπρος 1925.
17. Μίλτων, *Ο απολεσθείς παράδεισος*, βιβλία 1-3, μτφρ. (αγγλ.) Ι. Γ. Καραγεωργιάδης, Λεμεσός 1925.
18. Μ. Γκόρκι, *Αν ο εχθρός δεν παραδίδεται τον καταστρέφουν*, μτφρ. (ρωσ.;) Χ. Δ. Βατυλιώτης, Λεμεσός 1931.
19. Μ. Γκόρκι, *Το τραγούδι του γερακιού*, μτφρ. (ρωσ.;) Χ. Δ. Βατυλιώτης, Λεμεσός 1931.
20. Pierre Gerard, *Αγάπη χωρίς ελπίδα*, μτφρ. (γαλλ.) Οδυσσέας Νεοκλής, Λευκωσία 1932.
21. Auguste Marqne, *Η ωραία Γαβριέλλα*, μτφρ. (γαλλ.) Δ. Μούσιος, Λευκωσία 1932.
22. Kiki Leon de Koulakou, *Μακριά από τον κόσμο (Ο θάνατος μιας καλογρηάς)*, μυθ., μτφρ. (γαλλ.;) Κ. Γ. Αναστασίου, Λευκωσία 1932.
23. [Γ. Μόρροου, Ζουάν Βαλέρα, Άννα Καρλόττα Λεφλέρ, Χαλήλ Τζουπράν, Ανρύ ντε Ρενιέ, Σταβοπλούκ Τσεκ], *Έξη ξένα διηγήματα*, μτφρ. Γεώργιος Χριστοφίδης, Λευκωσία 1934.
24. H. de Balzac, *Η γρεναδιέρα*, μτφρ. (γαλλ.) Καλλιόπη Λεοντιάδου, Λάρνακα 1939.
25. Λ. Τολστόη, *Η σονάτα του Κρόυτζερ*, μτφρ. (αγγλ.;) Φίλ. Λ. Νικολαΐδης, 1942.
26. V. Vasilevska, *Το ουράνιο τόξο*, μυθ., τόμ. 1-2, μτφρ. (αγγλ.;) Λευτέρης Γιαννίδης, Λευκωσία 1946.
27. T. S. Eliot, «Οι κούφοι άνθρωποι» / «Ένα τραγούδι για τον Συμεών» / «Ταξίδι των μάγων» / «La Figlia che Piange», πμ., μτφρ. (αγγλ.) Ανδρέας Σ. Ιωάννου, Κύπρος 1947 [ανάτυπο από τα *Κυπριακά Γράμματα*].
28. Elizabeth Browning, *Σοννέτα*, μτφρ. (αγγλ.) Φίλ. Λ. Νικολαΐδης, 1948.

III. L. Durrell και P. Ρούφος

Στο άρθρο της Βαρβάρας Παπασταύρου-Κορωνιωτάκη «Απόρρητος φάκελος Lawrence Durrell. Η Κύπρος και τα Πικρολέμονα» (Ακτή, τχ. 6ο, φθινόπωρο 2004, σσ. 461-470), διαπιστώνει κανείς ότι η μελετήτρια αγνοεί ή αποσιωπά πρόσφατα δημοσιεύματα που σχετίζονται άμεσα με το θέμα της. Η παράλειψη αυτή δεν δικαιολογείται, εφόσον η ίδια έχει εκπονήσει διδακτορική διατριβή στο Πανεπιστήμιο Αθηνών με θέμα: *Αλμπέρ Καμύ - Λώρενς Ντάρελ: Παράλληλοι δρόμοι, η ελληνική τους πορεία*. Η πληροφορία που αναγράφεται στη σημείωση 25 του άρθρου είναι μάλλον παραπλανητική: «Ρόδης Ρούφος, Sour Grapes, μτφρ. Κατερίνα Ρούφου, ανέκδοτες σελίδες (Με την ευγενή παραχώρηση της κας Αριέτας Ρούφου), σ. 2». Από την πληροφορία που δίνεται εδώ υποθέτει κανείς ότι η μελετήτρια αξιοποιεί για πρώτη φορά το αρχαιακό αυτό υλικό, ενώ δεν θεωρεί απαραίτητο να διευκρινίσει ότι το αυτολογοκριμένο αυτό κείμενο του Ρούφου δημοσιεύτηκε αρχικά στο αγγλικό πρωτότυπο με επιμέλεια και εισαγωγή του D. Roessel στην έκδοση *Deus Loci, The Lawrence Durrell*

Journal, 3 (1994) 129-138. Ούτε κρίνει αναγκαίο να πληροφορήσει ότι στη συνέχεια ο Δ. Δασκαλόπουλος παρουσίασε σχολιασμένες για πρώτη φορά στα ελληνικά τις «ανέκδοτες» αυτές σελίδες και αναφέρθηκε διεξοδικά στη σχέση του Ρούφου με τον δαμόνιο Ντάρελ (*Συμπαθητική μελάνη*, Αθήνα, Ερμής, 1999, σ. 85-103). Στο μεταξύ, τα τελευταία χρόνια, έχουν δημοσιευτεί και άλλα μελετήματα που φωτίζουν τις σχέσεις ανάμεσα στα Πικρολέμονα και τις Κλειστές πόρτες του Κ. Μόντη ή ανάμεσα στα Πικρολέμονα και στη Χάλκινη εποχή του Ρούφου: Μαίρη Ρούσου-Σινκλαίρ, «Με αφορμή τα παραλειπόμενα της Χάλκινης εποχής του Ρόδη Ρούφου: μικρό σχόλιο στις στρατηγικές της μετα-αποικιακής λογοτεχνίας», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 2 (φθινόπωρο 1997) 43-46. Λεύκιος Ζαφειρίου, «Κώστα Μόντη: Κλειστές πόρτες, μια απάντηση στα Πικρολέμονα του Λώρενς Ντάρελ», *Η Λέξη*, τχ. 152 (Ιουλ.-Αύγ. 1999) 436-443. Λευτέρης Παπαλεοντίου, «Από τα Πικρολέμονα του Λώρενς Ντάρελ στη Χάλκινη εποχή του Ρόδη Ρούφου. Αποικιοκρατικός λόγος και αντίλογος», *Στοχαστικές προσαρμογές. Για την Ιστορία της ευρύτερης νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Αθήνα, Γαβριηλίδης, 2000, σ. 146-163 και στα πρακτικά του συνεδρίου *Η εικόνα της Κύπρου (1878-1960) στη λογοτεχνία*, Αθήνα, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2002, σ. 135-156 (εδώ σχολιάζεται και το αυτολογοκριμένο κεφάλαιο της Χάλκινης εποχής αλλά και μια νέα παρωδιακή-αλληγορική απάντηση του Ρούφου στα Πικρολέμονα με το διήγημά του «Το τυχαίο γεγονός», *Εποχές*, τχ. 7, Νοέμβρ. 1963, σ. 35-39). Τις εργασίες αυτές θα έπρεπε να τις έχει υπόψη της η Βαρβάρα Παπασταύρου-Κορωνιώτακη και να τις αξιοποιήσει όχι μόνο στο πρόσφατο δημοσίευμα αλλά και στην υπό έκδοση (;) διδακτορική διατριβή της.

IV. Ο Αιώνας μας και ο Μ. Νικολαΐδης

Μάλλον χρειάζεται να διορθωθεί η πληροφορία που δίνει η Βούλα Ποσάντζη («Δυο ανέκδοτα γράμματα του Κύπρου Χρυσάνθη στον ποιητή Όμηρο Μπεκέ», *ΕΕΦΣΠΑ*, 35 (2003-4), 256) ότι ο Μελής Νικολαΐδης εξέδωσε το περιοδικό *Ο Αιώνας μας* (Αθήνα 1947-1951). Τουλάχιστον έως τώρα γνωρίζαμε ότι ο Μ. Νικολαΐδης εξέδωσε αρχικά την εφημερίδα *Ηχώ της Κύπρου* (Λάρινα 1913-1920), ότι ακολούθως ίδρυσε στην Αθήνα τον βραχύβιο εκδοτικό οίκο-βιβλιοπωλείο «Λογοτεχνία» (1924-1925;) και ότι αργότερα εξέδωσε το περιοδικό *Πνευματική Ζωή* (1936-1941, 1952-1954). Από τα στοιχεία που έχουμε, διευθυντής και συντάκτης του καλαίσθητου περιοδικού *Ο Αιώνας μας* ήταν ο Κώστας Δαρρίγος.

V. Για τον Κ. Χ. Σύρρο

Στο λογοτεχνικό περιοδικό *Αβγή της Λεμεσού* (τχ. 4, Ιουλ. 1924, σ. 76-77) δημοσιεύτηκε το ποίημα του Λεωνίδα Παυλίδη «Ιδεολόγοι» με την αφιέρωση: «Στον Κωστάκη Σύρρο, τον άντρα της αδερφής μου και το φίλο μου, τον ωραίο, το δυνατό και σοφό, τ' αφιερώνω». Από την αφιέρωση αυτή αλλά και από τα συμφραζόμενα του κειμένου δεν τεκμηριώνεται η πληροφορία που δίνει η Ρήνα Κατσελλή ότι ο Παυλίδης αφιερώνει το ποίημα αυτό όχι μόνο στον Κ. Χ. Σύρρο αλλά και στον Σ. Χρίστη (*Σάβας*

Χρίστους ο αλλιώτικος, η ζωή και το έργο του, τόμ. Α', Λευκωσία 2004, σ. 211). Η αφιέρωση αφορά αποκλειστικά τον Κ. Χ. Σύρρο, που εκτελέστηκε στα χρόνια της Κατοχής από τους Γερμανούς. Στα λίγα στοιχεία που δόθηκαν γι' αυτόν στο προηγούμενο τεύχος των *Μικροφιλολογικών* (τχ. 16, φθινόπωρο 2004, σ. 32), ως προστεθεί εδώ άλλη μια μεταφραστική εργασία του: Α. Φρανς, *Θαΐς*, μτφρ. (γαλλ.) Κ. Χ. Σύρρος, Αθήνα 1924.

VI. Για τον Τεύκρο Ανθία

Τα δυο χειρόγραφα ποιήματα του Τεύκρου Ανθία που σώζονται στο αρχείο της *Νέας Εποχής* στάλθηκαν στον διευθυντή του περιοδικού Αχιλλέα Πυλιώτη από τον συγγραφέα Χρήστο Λεβάντα (και όχι από τον Γ. Βαλέτα, όπως αναφέρεται στα *Μικροφιλολογικά*, τχ. 15, άνοιξη 2004, σ. 47). Η πληροφορία αυτή τεκμηριώνεται από επιστολές των Αχ. Πυλιώτη (ημερομηνίας 8 Μαΐου και 30 Ιουνίου 1975) και Χρ. Λεβάντα (ημερομηνίας 5 Απριλίου 1975), που σώζονται στο αρχείο του περιοδικού. Εκεί σώζονται και πέντε επιστολές του Τ. Ανθία προς τον Χρ. Λεβάντα των χρόνων 1965-1966, τις οποίες ο τελευταίος παραχώρησε στον διευθυντή της *Νέας Εποχής* μαζί με τα χειρόγραφα ποιήματα του Ανθία. Σε συνοδευτικό (δυσανάγνωστο) σημείωμά του ο Χρ. Λεβάντας γράφει ότι γνώρισε τον Ανθία στην Αθήνα, όπου ο τελευταίος σπούδαζε δάσκαλος στη Μαράσλειο Ακαδημία. Το 1923 δούλευαν μαζί στην εφημερίδα *Ριζοσπάστης* (με διευθυντή, τότε, τον Γ. Κορδάτο). Μάλιστα, αποφάσισαν με άλλους νέους (τους Βέλμο, Γ. Τσουκαλά, Ν. Κατηφόρη, Ν. Μαράκη, Τ. Βιτσώρη, Α. Χόροβιτς κ.ά.) να εκδώσουν «προοδευτικό περιοδικό» με τον τίτλο «Φλόγα», το οποίο όμως τελικά δεν εκδόθηκε εξαιτίας της πολιτικής κατάστασης. Όπως είναι γνωστό, ο Ανθίας εξέδωσε μόνος του περιοδικό με τον ίδιο τίτλο (Σπάρτη 1925, Λευκωσία 1944-1946 και Λονδίνο 1948-1950;), το οποίο, κατά τη δεύτερη και τρίτη περίοδο της έκδοσής του, είναι σαφώς στρατευμένο στην αριστερή ιδεολογία.

Λευτέρης Παπαλεοντίου

Ο περίφημος ποιητής Νικολός Παλαιοκρασάς

Στη σελίδα 370 του δεύτερου τόμου της ανθολογίας *Η ελληνική ποίηση των εκδόσεων Σοκόλη*, ανάμεσα σε φωτογραφίες με στιγμιότυπα από την αθηναϊκή ζωή γύρω στα 1900, είναι δημοσιευμένη η ολόσωμη φωτογραφία ενός άντρα, με την ακόλουθη λεζάντα:

*Νικολός πανελλήνιος πρίγκιψ ποιητής
αναριθμητών καρδιών κατακτητής
αιωνίως περιοδεύει χωρίς χρέμα να 'ξοδεύη.
'Σ την νήσον Άνδρον γεννηθείς
και ως ο Όμηρος περιπλανηθείς.*

Την ταυτότητα της φωτογραφίας συμπληρώνουν οι ενδείξεις: NIKOLLO. Le Fameux Poète. Edit. Behaeddin, photogr. Candie, Crète.¹ Ο φωτογραφικός φακός απαθανάτισε τον περίφημο ποιητή Νικολό στο Ηράκλειο της Κρήτης. Ευθυτενής, μάλλον βραχύσωμος, φοράει πρόχειρα τσαλακωμένα ρούχα, κρατάει ραβδί και πίπα, και στον ώμο του κρέμεται, χιαστί φορεμένος, ένας μικρός σάκος.

Ο Νικολός ήταν πράγματι επιφορτισμένος με τη φαιδρή φήμη του «πρίγκιπα ποιητή» γύρω στα 1900. Πλανόδιος στιχοπλόκος, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας ακόμα «φρενών ενδεής, ποιητήν εαυτόν νομίζων» ή απλούστερα «φαιδρός δημώδης ποιητάρικος τύπος».² Όπως και ο παλαιότερός του Γεώργιος Εξαρχόπουλος, προβάλλει τη νησιωτική καταγωγή και την ποιητική του ηγεμονία, παρομοιάζοντας τον εαυτό του με τους ομηρικούς ραψωδούς. Απ' όσο ξέρω, ο ίδιος δεν τύπωσε ποτέ τα ποιήματά του. Όσα δημοσιεύτηκαν σποραδικά και αποσπασματικά από άλλους, δόθηκαν από μνήμης.

Το πλήρες όνομα του ήταν Νικολός Παλαιοκρασάς και κατάγονταν από το χωριό Στενιές της Άνδρου. Υπηρέτησε τα χρόνια της στρατιωτικής του θητείας στο Πολεμικό Ναυτικό ως γεμιτζής. Μετά την απόλυση του από το στρατό, εργάστηκε σε εμπορικά καράβια. Σύμφωνα με τις πληροφορίες, από μία περίοδο της ζωής του και μετά «εφήλωσεν ο νους του», ή ακριβέστερα «επερνούσεν ως τρελός». Δεν απομονώθηκε όμως. Ίσα - ίσα. Κινούνταν και ζούσε με το ελαφρυντικό της ιδιορρυθμίας του, στοιχείο που ως ένα βαθμό διευκόλυνε την επιβίωση του. Ο ίδιος έγραψε:

Από τότε που τρελάθηκα, / βρήκα χουζούρι
και να γνωστέψω δε με συμφέρει, / η τρέλα πάει γούρι
και η κοιλιά δεν υποφέρει, / Τζάμπα με ταξιδεύουνε,
και ας με κοροϊδεύουνε / και τζάμπα με ταΐζουνε
και τρελό ας με νομίζουνε, / Έχω τρέλα ζηλεμένη / με το δράμι ζυγισμένη.³

Ταξίδευε διαρκώς εντός και εκτός του ελληνικού κράτους. Καθώς ήταν γνωστός στα πληρώματα των караβιών δεν πλήρωνε εισιτήριο. Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών, επιβάτες και πλήρωμα γίνονταν συχνά το ακροατήριο στις απαγγελίες των ποιημάτων του. Η ακόλουθη περιγραφή ενός ταξιδιού του, που θα πρέπει να έγινε κοντά στο 1900, δημοσιεύτηκε το 1923 από το⁴ Σπύρο Μελά:

Διεσκέλιζε με τα τρομερά βήματα [...] το κατάστρωμα του ατμοπλοίου και απήγγελλε με απεγνωσμένας κραυγάς το αριστούργημα της εβδομάδος. [...]

Και τα μάτια του γούρλωναν και οι φλέβες του λαιμού του επρίσκοντο και κοκκίνιζε τόσο, που νομίζαμε ότι θα πέσει απόπληκτος, και ύψωνε τη χοντρή φωνή ως τσοπανόσκυλος, που βλέπει τον ξένον να προχωρεί κατά του μαντριού. Από το ακροατήριο άλλοι εκάγχαζαν (οι ανεπτυγμένοι), οι οποίοι εύρισκαν το πράγμα μοναδική διασκέδαση, άλλοι (οι λαϊκοί) τον άκουγαν με αληθινή προσοχή, όπως, περίπου, εκλογικόν ρήτορα εις διαδήλωσιν, και άλλοι του πετούσαν φλούδες, ψωμιά, ό,τι εύρισκαν. Αλλά τα εδέχετο με απόλυτον απάθειαν ως ιεραπόστολος, ο οποίος ατενίζει από το ύψος μιας μεγάλης αποστολής τας χυδαιότητας των αγρίων και των αμαθών. Ήμουν τότε σχεδόν παιδί. [...] Στριμωγμένος μεταξύ του πλήθους, προσπαθούσα να εξηγήσω ποίου είδους γλέντι μπορούσε να είναι αυτό, ένας δυστυχημένος τρελός, από το παραλήρημα του οποίου αρπάζεται ολόκληρο βαπόρι, κύριοι καθώς πρέπει, κυρίες καλοβαλμένες, δεσποινίδες, καπετάνιοι, μούτσοι, λοστρόμοι, λαός, δια να σκοτώσουν τις λίγες ώρες ενός μικρού διάπλου.⁴

Με τα ταξίδια του, έγινε ευρύτερα γνωστός με το μικρό του όνομα: Νικολός. Επέστρεφε στην Άνδρο, όπου και περιόδευε στα χωριά του νησιού. Εκεί μάλλον απέκτησε το παρανόμι «Λολονικολός».⁵ Κάποιες περιγραφές τον παρουσιάζουν με αλλόκοτη περιβολή (με πολύχρωμες κορδέλες που τις φορούσε όπως τα παράσημα, ή με λευκή κάσκα και τούλι τριγύρω, ή με λινή φορεσιά στο καταχείμωνο). Είχε όμως διαρκώς μαζί του το σάκο με τα ποιητικά του τετράδια.⁶ Η προσήλωση των πιο νεανικών ποιημάτων του στον έρωτά του με τη πριγκίπισσα Μαρία θα πρέπει να συνέτεινε στο να του αποδοθεί η προσωνυμία «πρίγκηψ». Συνολικά όμως τα ποιήματά του εμπνέονταν από την επικαιρότητα των ημερών του. Έδωσε στίχους για να καλωσορίσει τους Κύπριους εθελοντές στρατιώτες το 1897, για να περιγράψει μία συμπλοκή Ελλήνων και Γερμανών ναυτών στον Πειραιά την ίδια περίοδο, για να χαιρετήσει το Στόλο του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού, για να σχολιάσει την ποιητική καταδίωξη εναντίον του Ευάγγελου Κουσουλάκου, εκδότη της αντιπολιτευόμενης εφημερίδας Σκριπ. Ο ίδιος παρουσίαζε τον εαυτό του:

Νικολόν, ποιητήν εθνικόν, / λυρικόν και ερωτοληπτικόν.

Όσο ζούσε, γράφονταν κάπου - κάπου στα ψιλά των εφημερίδων, μικρά σημειώματα για τον ίδιο και τα δρώμενά του, και δίνονταν μερικές φορές κάποιιοι από τους στίχους του. Η ακόλουθη είδηση αφορά τις εκλογές της 7ης Φεβρουαρίου 1899 που έδωσαν τη νίκη στο τρικουπικό κόμμα του Γεωργίου Θεοτόκη. Το εκλογικό κλίμα ήταν ιδανικό για τους ποιητικούς αυτοσχεδιασμούς και για την έλξη του δημοσιογραφικού και του γενικότερου ενδιαφέροντος που επιζητούσε ο Νικολός.

Οι κορδοτικοί εις τον Πειραιά μετά την οικτράν αποτυχίαν των εξήτουν να ξεθυμάνουν. Συλλαβόντες λοιπόν χθες τον περίφημον Νικολόν, τον πρίγκηπα των Μαλλιαρών Ποιητών, τον έσπασαν τον ταλαίπωρον εις το ξύλον, επειδή είχε το θράσος να ζητωκραυγάσει υπέρ της ελιάς. Μετά το ξυλοκόπημα ο Νικολός ηκούσθη απαγγέλων το εξής τετράστιχον:

Νικολός ο ποιητής εδάρη / αλλά πολύ εχάρη

*αφού τον δέρνει το κορδόνι / που στο Παλάτι δεν σιμώνει!*⁷

Ο Νικολός Παλαιοκρασάς πέθανε αιφνίδια, αρχές Σεπτεμβρίου του 1923, από ασφυξία μέσα στα θειούχα λουτρά των Μεθάνων. Στα ρούχα

του βρέθηκαν 180 δραχμές και ένα ποίημα για τα πολεμικά επεισόδια των ημερών (το βομβαρδισμό και την κατάληψη της Κέρκυρας από τους Ιταλούς στις 31 Αυγούστου 1923). Κηδεύτηκε με έρανο. Σύμφωνα με τη εφημερίδα *Εστία*: Άνθη κατετέθησαν επί της σορού του Νικολού, η κοινωνία της λουτροπόλεως παρηκολούθησε σύσσωμος την εκφοράν του και φωτογραφία της νεκρωσίμου πομπής ελήφθησαν από διαφόρους ερασιτέχνους.⁸

Ο ίδιος έζησε στην ακραία ιδιορρυθμία. Το έργο του, χαμένο στο σύνολό του, κινήθηκε ανάμεσα στη γραπτή επεξεργασία και την προφορική. Τροφοδοτούνταν από τα επίκαιρα θέματα των ημερών του και, νομίζω πως, ομοίως «καταναλώνονταν»: ως μία ιδιότυπη σπουδή της επικαιρότητας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. *Η ελληνική ποίηση*, Β', επιμ. Μ. Γ. Μερακλής, Αθήνα (εκδόσεις Σοκόλη) 2000, 370. Η φωτογραφία προέρχεται από τη συλλογή Τρίπου - Μποσταντζόγλου. Ευχαριστώ τον κ. Π. Σοκόλη για την άδεια αναδημοσίευσης της φωτογραφίας. Ευχαριστίες οφείλω επίσης στον Λάμπρο Βαρελά για τις συμβουλές του στις συζητήσεις που είχαμε για το θέμα.
2. Δεν περιλαμβάνεται σε κανένα από τα «μητρώα» αλλόκοτων τύπων, που έχω δει. Και οι δύο χαρακτηρισμοί γράφτηκαν για τον Γ. Εξαρχόπουλο. Ο πρώτος δημοσιεύτηκε το 1851 και ο δεύτερος το 1923· πβ. αντίστοιχα, Γ. Εξαρχόπουλος, *Εκτασις ποιητική*, επιμ. Γ. Π. Σαββίδης, Αθήνα 1998, 23 και Γιώργος Γ. Αλισανδράτος, «Φιλολογικά ευτράπελα "Ο ποιητής Γεώργιος Εξαρχόπουλος Ματθαίου εκ της Νήσου Αμοργού Ρομφαίου και των ποιητών κορυφαίου"», *Νεοελληνική Παιδεία και Κοινωνία, Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη του Κ. Θ. Δημαρά*, Αθήνα 1995, 363.
3. Παύλος Νιρβάνας, «Ο Νικολός», *Εστία*, 11.9.1923, 1. Το ίδιο κείμενο δημοσιεύτηκε και στο *Ανδριακό Ημερολόγιον 1925*, 96-99. Αλλαγμένο περιέχεται στον δεύτερο τόμο των *Απάντων του Νιρβάνα*, επιμ. Γ. Βαλέτας, Αθήνα 1968, 150-152. Κατά τον Νιρβάνα, υπήρξε «ο δημοτικώτερος ποιητής της Ελλάδος».
4. Φορτούνιο, «Νικολός», *Ελεύθερον Βήμα*, 12.9.1923, 1.
5. Λεων. Ευκλ. Μπίστης, «Ξεφυλλίζοντας τα παλιά. Αναμνήσεις από την ζωή της Άνδρου (1877-1911)», *Ανδριακά Χρονικά* 16, 1964, 115· πβ. και *Ανδριακό Ημερολόγιον 1925*, 96.
6. Εκτός από τα παραπάνω κείμενα, πβ. «Με λίγα λόγια», *Εστία*, 18.9.1923, 3.
7. Ενσταντανέ, «Δάρσιμο ενός πρίγκηπος», *Ακρόπολις*, 9.2.1899, 3. Λίγο καιρό πριν, είχαν δημοσιευτεί στην ίδια στήλη της εφημερίδας τα σημειώματα: «Γίνεται έρευνα προς ανεύρεσιν του καλλιτέρου ποιητού... Είς τα ερεύνας μου αίτινες βασίζονται εις την νεωτέραν παραγωγήν των συμβολιστών και των ιδιορρυθμών, μόνον πόρισμα εδόθη ότι καλλίτερος των συγχρόνων ποιητών είναι ο πολύς Νικολός» (19.12.1898. Στο ίδιο πνεύμα πβ. σημείωμα στις 21.12.1898). «Ελαβον από την Άνδρον και το εξής τηλεγράφημα υπ' αριθ. 1237. "Ευχαριστώ. Αναχωρώ. Ποιητής Νικολός". Εφθασεν έως εκεί το δημοσιευθέν ότι αναγνωρίζω ηγεμόνα των ποιητών τον πολύν Νικολόν και σπεύδει ο άνθρωπος από την ιδιαιτέραν του πατρίδα Άνδρον ν' αναλάβει τα σήματα της ηγεμονίας του. Ας μη συγκινηθούν όσοι φοβούνται, ότι θα υποβληθεί εις έξοδα ο ποιητής. Ταξιδεύει αιωνίως, έχει δε και το εξής απίστευτον και όμως αληθέστατον επεισόδιον. Ήθελε ν' αγοράσει ένα ταξιδιωτικόν σάκον, αλλ' επειδή εδώ επωλείτο ακριβά, επέβη ατμοπλοίου και επήγεν εις Κωνσταντινούπολιν, όπου ηγόρασε τον σάκον» (23.12.1898).
8. «Η κηδεία του ποιητού», *Εστία*, 13.9.1923, 2· πβ. «Απέθανεν ένας τύπος», *Ελεύθερον Βήμα*, 8.9.1923, 2· «Ο Νικολός», *Ελεύθερον Βήμα*, 9.9.1923, 2· Ι. Π. Ζωγράφος, «Αναδρομή εις τα περασμένα. Χρονογραφικά σημειώματα περί της Άνδρου 1759-1941», *Ανδριακά Χρονικά* 15 (1963) 253.

Μαρία Μαθιουδάκη

«Ίθάκες» καί «Ίθάκη» τοῦ Κ. Π. Καβάφη

Σχολιάζοντας ὁ Καβάφης τήν «Ίθάκη» του περί τά τέλη τοῦ 1930, ὑπαγόρευε στόν Γ. Λεωνίτη (*Καβαφικά αὐτοσχόλια*, 1977, σ. 26), μεταξύ ἄλλων, τά ἑξῆς: «Τό νόημα τοῦ ποιήματος τούτου εἶναι ἀπλοῦν καί σαφές: Ὁ ἄνθρωπος εἰς τήν ζώην του ἐπιδιώκων ἕνα σκοπόν (τήν Ίθάκη) ἀποκτᾶ πείραν, γνώσεις καί ἐνίοτε ἀγαθὰ ἀνώτερα τοῦ σκοποῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ [sic]. Κάποτε δέ τήν "Ίθάκην", ὅταν φθάσει εἰς τό τέρμα τῶν προσπαθειῶν του, τήν εὐρίσκει πτωκικήν, κατωτέραν τῶν προσδοκιῶν του· ἐν τούτοις ἡ Ίθάκη δέν τόν γέλασε διότι: Ἐτσι σοφός πού ἔγινες, μέ τόση πείρα,

ἤδη θά τό κατάλαβες οἱ Ίθάκες τί σημαίνουν».

Εἶναι προφανές ὅτι τό καβαφικό αὐτό σχόλιο ἀποφεύγει νά ἐξηγήσει ὅ,τι κυρίως θά ἤθελε ὁ ἀναγνώστης νά ἐξηγηθεῖ: ὄχι δηλαδή τόσο τί σημαίνει ἡ Ίθάκη – ἕνας οἰκῆος ἀπό τόν Ὀδυσσειακό μῦθο συμβολισμός – ἀλλά τί σημαίνουν οἱ Ίθάκες στόν πληθυντικό. Καί εἶναι ἀκριβῶς σ' αὐτόν τόν πληθυντικό πού στή μακρόχρονη μετέπειτα ἱστορία τοῦ ποιήματος ἐπέμεινε, κυρίως, ἡ φιλολογική κριτική.

Θά σταθοῦμε ἐδῶ μόνον στήν κατά τή γνώμη μας – καί κατά μοναδική ἴσως ἐξαίρεση – ἄστοχη κρίση τοῦ Γ. Π. Σαββίδη («Τό τέλος τοῦ Ὀδυσσέως» [1974, 1984] καί «Ἐξί νέα ποιήματα τοῦ Κ. Π. Καβάφη» [1986]), *Μικρά καβαφικά*, Β', Ἐρμῆς, 1987, σσ. 189έξ. καί 348έξ.), σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ «Ίθάκη» εἶναι ἕνα ἀποτυχημένο συμβολιστικό ποίημα, ἀφοῦ «μέ τούς δύο τελευταίους στίχους του τινάζει τήν ὑποβολή [πού ἀποτελεῖ τόν βασικό κανόνα τοῦ συμβολισμοῦ] στόν ἀέρα»· κι αὐτό γιατί στούς δύο αὐτούς τελευταίους στίχους «ἡ Ίθάκη ξαφνικά πολλαπλασιάζεται σέ Ίθάκες καί τό σύμβολο ἀποδεικνύεται ἀλληγορία»· καί, ἐπί πλέον, γιατί «τό σύμβολο, ἡ καί ἡ ἀλληγορία, ἀπαιτεῖ συνέπεια» πού, κατά τόν Σαββίδη, δέν ὑπάρχει στό ποίημα, μιά καί «ταξίδι στήν Ίθάκη προϋποθέτει Ὀδυσσεά» πού ἐδῶ λείπει, «ἐκτός πιά», ἐπιλέγει, «ἄν δεχτοῦμε, χωρίς τό παραμικρό ἐνδῶσιμο [;], πῶς [αὐτός πού] μιλάει [στό ποίημα εἶναι] ὁ Τειρεσίας ἡ ἡ Ἀθηνᾶ –οἱ μόνον σοφότεροι, μέσα στά παραδοσιακά πλαίσια τοῦ συμβόλου ἡ τῆς ἀλληγορίας, πού θά μπορούσαν νά πάρουν αὐτόν τόν [διδασκτικό] τόνο μιλῶντας πρὸς τόν Ὀδυσσεά».

Ἐπιφυλακτικός ἀπέναντι στό τέλος τῆς «Ίθάκης» στέκεται καί ὁ Δ. Ν. Μαρωνίτης («Κ. Π. Καβάφης: ἕνας ποιητής-ἀναγνώστης», *Κύκλος Καβάφη*, Ἐταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καί Γενικῆς Παιδείας, Ἴδρυμα Σχολῆς Μωραΐτη, 1983, σσ. 72, 79), ὁ ὁποῖος, ἐπιεικέστερος στόν χαρακτηρισμό του, θεωρεῖ τό τέλος τῆς «Ίθάκης» ἀμήχανο. Γράφει χαρακτηριστικά (ὁ.π.λ., σ. 72): «Σαφέστατα μεταφορική, σχεδόν ἀλληγορική, εἶναι ἡ χρήση τοῦ ἀρχαίου μῦθου στήν "Ίθάκη"». «Ἡ παραβολή», ἐξηγεῖ ὁ Μαρωνίτης, «τείνει στήν ταύτιση ποιητικοῦ καί μυθικοῦ ἀντικειμένου, τῆς παραδοσιακῆς δηλαδή Ίθάκης καί ὅποιασδήποτε νεοτερικῆς ἐναλλακτικῆς σημασίας αὐτοῦ τοῦ νησιοῦ»· καί καταλήγει: «Στήν "Ίθάκη" ἡ μεταφορική ἀλληγορία ἐπιφυλάσσεται, κατά τή γνώμη μου ἀμήχανα, γιά τό τέλος». Τήν ἴδια γνώμη διατηρεῖ ὁ Μαρωνίτης καί ἀργότερα («"Δευτέρα Ὀδύσεια" – "Ίθάκη"», *Μνήμη Γ. Π. Σαββίδη*, Πρακτικά Ἡ Ἐπιστημονικῆς

Συνάντησης 11-14 Μαρτίου 1997, Έρμη 2001, σ. 268): Στο καβαφικό ποίημα, γράφει, ἡ Ἰθάκη λειτουργεῖ ὄχι δεσμευτικά ὡς μυθολογική κυριολεξία ἀλλὰ ὡς ποιητική ἀλληγορία πού «τελικῶς θά ἀποδειχθεῖ περιεκτικότερη σέ σημασία ἀπό τήν κυριολεξία καί ὡς ἐκ τούτου θά τήν καταστήσει ἐξ ὑστέρου περιττή. Τοῦτο φαίνεται σαφέστερα στήν ἀνάπτυξη τῆς καβαφικῆς “Ἰθάκης”, ὅπου τό ποῖημα μέ τό πέρασ του θά τήν ἀπομυθοποιήσει [τήν Ἰθάκη] πολλαπλασιάζοντας τά εἶδωλά της», ἢ ὅπου, ὅπως ἐπαναλαμβάνει λίγο πιό κάτω (σ. 269), «θά ἐξουδετερώσει τήν πραγματική Ἰθάκη γιά νά τήν ὑποκαταστήσει μέ τά φαντασιακά της ἰνδάλματα».

Ἀπάντηση σ' αὐτές τίς σωστές ἀπό θεωρητική ἄποψη ἀρνητικές παρατηρήσεις περί ἀσυνεπτοῦς ἀλληγορίας κλπ. μπορεῖ, νομίζω, νά δοθεῖ, ἂν τούς δύο τελευταίους στίχους τοῦ ποίηματος τούς διαβάσουμε, κατανοώντας τόν πληθυντικό «Ἰθάκες» στήν κυριολεξία του, ὡς πραγματικό δηλαδή πληθυντικό. Πράγματι, στό καβαφικό ποῖημα συνυπάρχουν δύο καθ' ὅλα διακριτές Ἰθάκες: μία ἡ ὁμηρική, αὐτή τοῦ τίτλου τοῦ ποίηματος, τό νόημα καί τά συνεπόμενα τῆς ὁποίας εὐκολα ὑπονοοῦνται, καθότι ἀπολύτως οικεῖα στόν ἀναγνώστη· καί μία δεύτερη, κατ' ἀντιδιαστολήν πρός τήν πρώτη, ἡ καβαφική, ἡ ἀνατρεπτική ἐκδοχή τῆς ὁποίας κηρύσσεται ἐν ἐκτάσει, σέ λόγο παραινετικό, σ' ὀλόκληρο τό ποῖημα. Ἡ πρώτη ἡ Ἰθάκη τελικός σκοπός, τόπος καί σύμβολο τοῦ νόστου καί τῆς οἰκογενειακῆς ἐστίας. Τό ταξίδι γι' αὐτήν δέν εἶναι παρά μόνο λαχτάρα γιά τήν ταχύτερη δυνατή, τήν ἄμεση ἐπιστροφή στό σπίτι, ὅπου ὅλα τά καλά, ἡ γνώση καί ἡ ἡδονή. Ἡ δεύτερη ἡ Ἰθάκη μέσον καί κίνητρο (ἂν ὄχι πρόσχημα ἢ ἄλλοθι), τόπος καί (χάρη στόν Καβάφη) σύμβολο ἑνός ἀπευκταίου τέλους. Τό ταξίδι γι' αὐτήν, γεμάτο περιπέτειες, γεμάτο γνώσεις, μέ σκέψη ὑψηλή καί ἐκλεκτή συγκίνηση στό σῶμα καί στό πνεῦμα, ἐξελισσεται σέ συνειδητή ἐπιθυμία ἀναβολῆς ἐπ' ἀόριστον τῆς ἀφίξης ἐκεῖ.

Ἔτσι, ἐκλαμβανόμενος στήν κυριολεξική σημασία του, ὁ πληθυντικός «Ἰθάκες» ἀναφέρεται συγκεκριμένα στίς ἐν λόγω δύο αὐτές Ἰθάκες, καί μόνο σ' αὐτές, καί ἐπομένως παύει νά λειτουργεῖ ὡς ἀσυνεπῆς ἀλληγορία πού πολλαπλασιάζει τά εἶδωλα ἢ τά φαντασιακά ἰνδάλματα τῆς ὁμηρικῆς Ἰθάκης. «Τό νόημα τοῦ ποίηματος εἶναι ἀπλοῦν καί σαφές»: Ὁ Ὀδυσσεύς τοῦ μύθου ἔχοντας πιά γυρίσει σπίτι του, ἦ, μ' ἄλλα λόγια, ὁ στοχαστικός καί εἰρωνικός ἀναγνώστης τῆς Ὀδύσειας, πού ξέρει ἀπό τίς ἐμπειρίες του κι ἀπ' τά διαβάσματά του τί σημαίνει ἡ ἐπιστροφή στήν Ἰθάκη, ἐξηγεῖ στούς σύγχρονους ἐπιγόνους Ὀδυσσεῖς τῶν μοντέρνων χρόνων γιατί δέν πρέπει διόλου νά βιάζον τήν ἀφίξη γιά τό νησί αὐτό.

Θά μπορούσαμε σ' αὐτές τίς αὐτοδυνάμως παροῦσες στό ποῖημα Ἰθάκες νά προσθέσουμε καί μία ἀκόμη, δυτικῆς προελεύσεως, ἡ ὁποία εἶχε νωρίτερα (1894) ἀπασχολήσει τόν Καβάφη, πρῶτα στό λανθάνον μέχρι τό 1984 ποῖημα «Δευτέρα Ὀδύσεια» καί, τρεῖς μήνες ἀργότερα, στό δοκίμιο «Τό τέλος τοῦ Ὀδυσσεύς». Πρόκειται, ὡς γνωστόν, γιά μία Ἰθάκη ἀπό τήν ὁποία ὁ Ὀδυσσεύς φεύγει οικειοθελῶς ἐκ νέου, μετά «τό φθάσιμόν του» ἐκεῖ. «κεντούμενος ὑπό τῆς δίψης τῶν ταξειδίων καί τῶν ἐξερευνήσεων» (κατά τόν Dante, *Inferno*, XXVI) ἢ ἐξ ἀνίας, «διότι βαρύνεται τήν εὐτελεῆ ζωήν ἣν διάγει ἐν αὐτῇ» (κατά τόν Tennyson, «Ulysses»). Βέβαια, τέτοιοι

συμφηρισμοί είναι καθ' ὅλα ἄνευ ἀντικειμένου, μιά καί κάθε ποίημα δέν κρίνεται παρά μόνο διατηρώντας τήν αὐτοτέλειά του. Ἡ σύγκριση ὁμως τῆς «Ἰθάκης» μέ τά δύο αὐτά πρωιμότερα καβαφικά κείμενα μάς ἐπιτρέπει νά συναγάγουμε ἕνα συμπέρασμα ἄκρως θετικό γιά τό ὕστερογενές ποίημα. Γιατί, κάτω ἀπό τό πρίσμα τῆς προτεινόμενης ἀνάγνωσης, ἡ «Ἰθάκη» δέν φαίνεται πιά ὡς τό ἀποτυχημένο προϊόν «τῆς τριπλῆς πιέσεως τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Δάντη καί τοῦ Τέννyson», ὅπως κρίνει ὁ Γ. Π. Σαββίδης (ὅ.π.π., σ. 189), ἀλλά ὡς ἕνα κατ' ἐξοχήν καβαφικό κατόρθωμα πού, ὄχι μόνο δέν συμφύρει τίς διάφορες ἐκδοχές τῆς τριπλῆς καταβολῆς του, ἀλλά, ἔχοντας ἀποδεσμευθεῖ ἀπό τήν ἄμεση¹ ἐπίδραση τῆς δυτικῆς παραδόσεως περί τοῦ τέλους τοῦ Ὀδυσσεύς, στέκεται, ὡς πρός τόν χειρισμό τοῦ μύθου, ὡς ἴσο πρός ἴσο κατ' εὐθειαν ἀπέναντι στήν Ὀδύσεια.

Καί κάτι ἀκόμη· ἡ «Ἰθάκη» γράφτηκε τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1910 καί πρωτοδημοσιεύτηκε τόν Νοέμβριο τοῦ 1911, σέ μιά ἐποχή δηλαδή πού, ἂν δεχθούμε τήν γενικά ἀποδεκτή περιγραφή τῆς ποιητικῆς πορείας τοῦ Καβάφη,² ὁ μυθολογικός συμβολισμός ἔχει πιά ἀντικατασταθεῖ στήν καβαφική θεματική ἀπό τόν ρεαλισμό τῶν ἱστορικῶν ἀντιστοιχιῶν γεγονός πού καθιστᾷ τήν «Ἰθάκη» μοναδική ἐξάιρεση, τό μόνο μυθολογικό ποίημα τοῦ Καβάφη ἐκτός συμβολιστικῆς περιόδου (δές Δ. Ν. Μαρωνίτης, ὅ.π.π., *Κύκλος Καβάφη*, σ. 62).

Ἡ προτεινόμενη κυριολεκτική ἀνάγνωσις τοῦ τέλους τοῦ ποιήματος ἔχει τό πλεονέκτημα νά προσδίδει στό ποίημα ἕνα ρεαλιστικότερο χαρακτήρα καί νά τό φέρνει ὡς ἐκ τούτου κοντύτερα, ἀπό ἀπόψεως ποιητικῆς, σέ ποιήματα ἴδιου χρωματισμοῦ καί τόνου, ἠθολογικά δηλαδή καί παραινετικά, ἀλλά ἱστορικά, ὅπως, π.χ. τό «Ἀπολείπειν ὁ Θεός Ἀντώνιον» τῆς ἴδιας χρονιάς.³

Βέβαια, ἡ ἀνάγνωσις αὐτή δέν αἶρει τόν συμβολιστικό χαρακτήρα τοῦ ποιήματος. Ἡ «Ἰθάκη» τοῦ Καβάφη ὅπως ἴσως δέν εἶναι ἡ Ἰθάκη τῶν Ἑπτανήσων. Χάρη ὁμως σ' αὐτή τήν ἀνάγνωσις ἡ Ἰθάκη λειτουργεῖ πλέον μέ ἀπόλυτη συνέπεια ὡς σύμβολο τῆς περιπέτειας τῆς ζωῆς, τῆς μιάς ἢ τῆς ἄλλης στάσης ἀπέναντι στή ζωή, τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου τρόπου νά ζήσει κανεῖς τή ζωή του. Ὁ ἀναγνώστης, ἔτσι σοφός πού ἔγινε διαβάζοντας τό ποίημα, συσχετίζοντας δηλαδή τίς δύο Ἰθάκες, τήν ὁμηρικῆ καί τήν καβαφική, ἔχει ἤδη καταλάβει τί σημαίνει «τό φθάσιμον» στήν καθεμίᾳ τους. Καί ξαναδιαβάζοντάς το, ἔχοντας ὑπ' ὄψη του καί τή δυτικῆ ἐκδοχή τῆς Ἰθάκης, καταλαβαίνει ἀκόμη πῶς, ἐκτός ἀπό τίς συμβολικές, ἔχει προστεθεῖ στή σοφία του καί μιά Ἰθάκη ἀπολύτως ρεαλιστική, ἐν μέρει ἑλληνική ἐν μέρει δυτικῆ, μιά οἰκουμενική Ἰθάκη ριζωμένη στήν ἑλληνική γῆ καί στήν ἑλληνική γλῶσσα: τό ἴδιο τό ποίημα τό τιτλοφορούμενο «Ἰθάκη», καθιερωμένο πιά στήν κοινή παιδεία καί τήν κοινή συνείδηση τῶν ἑλληνοφῶνων —καί ὄχι μόνον—, ὁ πιό ρεαλιστικός ἴσως χάρτης τοῦ ταξιδιοῦ γιά τό ὄνομαστό νησί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἡ καβαφική «Ἰθάκη» ἀποκλείει ἐκ των πραγμάτων μιά δευτέρα φυγή τοῦ Ὀδυσσεύς ἀπό τό νησί στό ὁποῖο καλεῖται «ν' ἀράξει γέρος» καί στό ὁποῖο δέν φαίνεται νά ὑπάρχει κανεῖς πού νά τόν περιμένει, οὔτε γιά καλό οὔτε γιά κακό.
2. Ἡ κριτική ἔχει, ὡς γνωστόν, διακρίνει τρεῖς περιόδους στήν ἐξέλιξη τῆς καβαφικῆς ποιήσεως, τή ρομαντική (1882-1891/1894), τή συμβολιστική (1891/1894 -1899/1904) καί τή ρεαλιστική

κή (μετά τό 1900/1903 και ιδίως μετά τό 1911)· δές προχείρως Μιχ. Πιερός, *Χῶρος, Φῶς και Λόγος. Ἡ διαλεκτική τοῦ «μέσα»-«ἔξω» στην ποίηση τοῦ Καβάφη*, Καστανιώτης, 1992, σ. 21.
3. Γιά τή ρεαλιστική ιστορικότητα τῆς «Ἰθάκης» και τή σχέση της μέ τόν τυχοδιωκτικό πόλεμο τοῦ 1897 και τήν ἔκτοτε εὐλογοφανή ιδεολογική μεταστροφή τοῦ Κ.Π. Καβάφη, δές Μιχ. Πιερός, «Ἡ πολιτική ἔνδοχώρα τῆς φιλοσοφικῆς “Ἰθάκης”», ἐφ. *Ἡ Σημερινή* (Κύπρος), 11.12.1994, σ. 7.

Χρῆστος Παπάζογλου

80

Αθησαύριστο κείμενο του Σικελιανού

Λίγο πριν συμπληρώσει τυπογραφικῶς τον πέμπτο τόμο των πεζογραφημάτων του Ἀγγελου Σικελιανού τον Δεκέμβριο του 1985 από τις εκδόσεις «Ἰκαρος» ο Γιώργος Σαββίδης, σε κάποιο δυσεύρετο περιοδικό ανακάλυψε δυο αθησαύριστα πεζά κείμενα του μεγάλου ποιητή. Ο Σαββίδης τα συμπεριέλαβε στα ἄπαντα των πεζών, κάνοντας την σχετική μνεία τόσο των βιβλιογραφικῶν στοιχείων τους όσο και του ονόματος του τυχεροῦ αλιέως. Πρόσφατα ανακάλυψε σε ἄλλο δυσεύρετο περιοδικό ἓνα νέο εκτεταμένο πεζό κείμενο (ἄρθρο) του ἴδιου ποιητή, που πρόκειται να δημοσιευθεῖ στο περιοδικό της Λευκωσίας *Ακτῆ*. Αναφέρεται στην προσπάθεια του αρχιτέκτονα Πικιώνη να δημιουργήσει τον νέο οικισμό της Αιξωνῆς Γλυφάδας Αττικῆς πάνω στις πολεοδομικές και οικιστικές αρχές της φημισμένης για την πολεοδομική ευταξία της αρχαίας Αιξωνῆς.

Προ μηνός ὅμως ἔπεσα πάνω σε νέο, μικρῆς ἔκτασης αὐτῆ τη φορά, αθησαύριστο κείμενο του Σικελιανού, που αποτελεί ἔκφραση γνώμης του για το θαυμάσιο παιδικό περιοδικό *Ο Θησαυρός των Παιδιῶν*, που εκδιδόταν στην Αθήνα από τον εκδοτικό οἶκο Δημητράκου (1945-1955). Το κείμενο αὐτό φάνηκε στο τεύχος 27 της 16-8-1947, σελ. 127 και ἔχει ως εξής:

ΓΝΩΜΕΣ ΕΞΕΧΟΝΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΓΙΑ ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΑΣ

Ἡ τρεχούμενη Παιδαγωγική –γράφει ο Ροζανώφ– «μας λέει πως: οι μεγάλοι πρέπει ν' αγαπάνε τα παιδιά, κ' εκείνα να μας σέβωνται». Ἡ πραγματική ὅμως, που 'ναι ἄπειρα πιο δύσκολη και γόνιμη, είναι: «να σέβωνται οι μεγάλοι τα παιδιά, κ' εκείνα να μας αγαπάνε».

Ἐνα νέο περιοδικό για τα παιδιά, που θα 'θελε να στηριχτῆ σ' αὐτῆ τη δεύτερη σωστή αρχή, είναι ἔργο δυσκολότατο. Χρειάζεται μια μεγάλη προπαρασκευῆ γι' αὐτό, πνευματική, ἠθική, αισθητική, κ' ἓνα ξεδιάλεγμα συνεργατῶν, που να 'χουνε διαποτιστῆ από κάθε ἄποψη με τη βαθειά ἐπίγνωση τούτης της αρχῆς.

Ο Θησαυρός των Παιδιῶν προσανατολίζεται σε τούτη την αρχή, χωρίς ἀμφιβολία. Ἀλλά χρειάζεται πολλή, πάρα πολλή δουλειά ακόμα, για να φτάσει στο μεγάλο προορισμό του. Σήμερα μπαίνει στη νέα περίοδο της εκδόσεώς του κι ὅλες οι ευχές το συνοδεύουνε να ξεπεράση σύντομα ὅλα τα στάδια που το προετοιμάζουνε να πάρη, ἀνάμεσα στον κόσμο των παιδιῶν μας, τη μεγάλη του εκπαιδευτική μορφή.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

Πρόεδρος Εταιρίας Ἑλλήνων Λογοτεχνῶν

Θανάσης Παπαθανασόπουλος

Γενεαλογικά του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη

Στο τελευταίο τεύχος των *Μικροφιλολογικών* δημοσιεύτηκε σύντομη μελέτη του Σάββα Μαστραππά για το επώνυμο και το γενεαλογικό δένδρο του ποιητή Ναπολέοντα Λαπαθιώτη (1888-1944). Σε αυτή συνοψίζονται τα μέχρι σήμερα γνωστά στοιχεία για την κυπριακή καταγωγή του και αναφέρεται ότι προπάππος του ήταν ο προύχοντας της Λαπήθου Χατζηλίας, ο οποίος βοήθησε με μεγάλες ποσότητες σιταριού τον Κανάρη κατά την άφιξή του στην Ασπρόβρυση της Λαπήθου και υπέστη μαρτυρικό θάνατο στα γεγονότα του Ιουλίου του 1821. Επίσης, σημειώνεται ότι παππούς του ήταν ο Θεοχάρης Χατζηλίας Λαπαθιώτης, ο οποίος διέφυγε των σφαγών και μετέβη στην ηπειρωτική Ελλάδα, όπου έλαβε μέρος στην Ελληνική Επανάσταση και αργότερα διετέλεσε υπασπιστής του Όθωνα. Ακόμη, αναφέρεται ότι γιος του Θεοχάρη και πατέρας του ποιητή ήταν ο αξιωματικός του πυροβολικού Λεωνίδα Λαπαθιώτης, ο οποίος εξελέγη βουλευτής Τυρνάβου στις εκλογές του 1905 και διετέλεσε Υπουργός Στρατιωτικών κατά την επανάσταση στο Γουδί, το 1909. Όπως γράφει ο Μαστραππάς, ο Θεοχάρης Χατζηλίας χρησιμοποιούσε αρχικά το επώνυμο Λαπηθιώτης, ως προσδιοριστικό της καταγωγής του, που μετατράπηκε αργότερα σε Λαπαθιώτης, αλλαγή η οποία ενδεχομένως να συνδέεται με τον δωρικό τύπο Λάπαθος του ονόματος της γενέτειράς του, που σύμφωνα με τον Στράβωνα ήταν «Λακώνων κτίσμα».¹

Στον κυπριακό τύπο των χρόνων της Αγγλοκρατίας περιέχονται αρκετές αναφορές στην οικογένεια Λαπαθιώτη και στο γενεαλογικό της δένδρο. Σύμφωνα με μαρτυρία της Βασιλικής Ζαφειροπούλου (εγγονής του Χατζηλίας και αδελφής του Λεωνίδα), την οποία δημοσίευσε το 1922 ο Κύπριος αρχιμανδρίτης Γαβριήλ Καραπατάκης, όταν καρατομήθηκε ο παππούς της, ο πατέρας της Θεοχάρης ήταν εννέα χρόνων και για να επιβιώσει κατέφυγε σε κυπριακή Μονή. Στη συνέχεια, μετά την ανακήρυξη του ελληνικού κράτους, μετέβη στην Ελλάδα, όπου αρχικά κατετάγη στο πυροβολικό και αργότερα στη Χωροφυλακή. Σύμφωνα με τη Βασιλική, ο Θεοχάρης απεβίωσε το 1886, σε ηλικία 74 χρόνων.²

Ο θάνατος του Χατζηλίας στα τραγικά γεγονότα του Ιουλίου του 1821 και η δήμευση της περιουσίας του τεκμηριώνεται από την πρόσφατη έκδοση οθωμανικού καταστίχου με τον επίσημο κατάλογο των προγραφέντων, όπου περιλαμβάνεται το όνομά του.³ Επιβεβαιώθηκε έτσι η προφορική μαρτυρία για συμπεριληψή του στους σφαγιασθέντες του 1821, που κατέγραψε πρώτος ο Γεώργιος Κηπιάδης το 1888 και ακολούθως πολλοί άλλοι συγγραφείς.⁴ Η αναφορά, όμως, για παροχή βοήθειας στον Κωνσταντίνου Κανάρη πρέπει να σημειωθεί ότι στερείται οποιασδήποτε ιστορικής τεκμηρίωσης, αφού, όπως είναι γνωστό, η παράδοση για άφιξη του Ψαριανού μπουρλοτιέρα στην Κύπρο δεν μαρτυρείται από γραπτές πηγές.⁵ Με τον εντοπισμό του κειμένου με την αφήγηση της κόρης του Θεοχάρη, Βασιλικής, αναιρούνται τα όσα γράφτηκαν μεταγενέστερα για τη συμμετοχή του πατέρα της στην Ελληνική Επανάσταση του 1821, «μετά που διέφυγε από την Κύπρο, μέσω του Γαλλικού Προξενείου της Λάρνα-

κας». ⁶ Ίσως η σύγχυση να προέκυψε από την ατεκμηριώτη αναφορά στον τύπο, ότι «μείραξ μετέσχε του ιερού αγώνος», ⁷ που αναπαρήχθη στη συνέχεια από διάφορους συγγραφείς.

Ο γιος του Θεοχάρη, Λεωνίδας Λαπαθιώτης, γεννήθηκε στην Κόρινθο το 1854. Ακολούθησε το στρατιωτικό επάγγελμα και έφθασε μέχρι τον βαθμό του αντιστρατήγου. Νυμφεύτηκε τη Βασιλική Παπαδοπούλου από το Μεσολόγγι, υδραϊκής καταγωγής, με την οποία απέκτησαν ένα γιο, τον ποιητή Ναπολέοντα Λαπαθιώτη, που γεννήθηκε στην Αθήνα το 1888. Ο Λεωνίδας Λαπαθιώτης απεβίωσε το 1941. ⁸ Διατηρούσε δεσμούς με την Κύπρο, την οποία επισκέφθηκε, τον Δεκέμβριο του 1895 έως τον Απρίλιο του 1896, οπότε του επιφυλάχθηκε θερμή υποδοχή. ⁹ Στη συνέχεια, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα, εκπροσώπησε, μαζί με τον επίσης κυπριακής καταγωγής λοχαγό πυροβολικού Ιωάννη Φραγκούδη, τον Γυμναστικό Σύλλογο Λεμεσού στο πρώτο Πανελλήνιο Αθλητικό Συνέδριο που έγινε στην Αθήνα, τον Ιανουάριο του 1897, και εξελέγη στο εντεκαμελές διοικητικό συμβούλιο του Συνδέσμου των Αθλητικών Σωματείων. ¹⁰ Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η επίσκεψή του στην Κύπρο διασώθηκε στην τοπική παράδοση της Λαπήθου, που αναφέρεται σε παραμονή του στη γενέτειρα του πατέρα του για ένα περίπου μήνα, ως φιλοξενούμενος του προύχοντα Κώστα Χατζηπαρασκευά. ¹¹

Ο ίδιος θεωρούσε ότι καταγόταν από τη Λάπηθο, αφού σε επιστολή του (ημερομηνίας 17 Μαρτίου 1905) που έστειλε στα μέλη της ερανικής επιτροπής Χρ. Τσαγγαρίδη, Κ. Παρασκευά, Ν. Χριστοδουλάκη και Ν. Πύργο, αποκαλεί τους κατοίκους της «συγχωριανούς» του. Οι τελευταίοι είχαν μαζέψει το πολύ μεγάλο για την εποχή ποσό των εκατόν λιρών, κατά την επίσκεψή (το 1905) στην κωμόπολη του ποιητή Σπύρου Μασούκα, ο οποίος διέσχισε την περίοδο αυτή όλη την Κύπρο διεξάγοντας εράνους για τον εθνικό στόλο, και το έστειλαν στην Ελληνική Κυβέρνηση, μέσω του Λαπαθιώτη. ¹² Αναφορές στην κυπριακή του καταγωγή κάνει και στα ευχαριστήρια τηλεγραφήματα που έστειλε το 1909 στον Καθηγητικό Σύλλογο του Παγκυπρίου Γυμνασίου και στον Δήμο Λαπήθου, όταν τον συνεχάρηκαν για την υπουργοποίησή του, ¹³ καθώς και σε ομιλία προς τους Κύπριους φοιτητές των Αθηνών, που έσπευσαν να του ευχηθούν για τον ίδιο λόγο. ¹⁴

Φαίνεται ότι ο Λεωνίδας Λαπαθιώτης ενδιαφερόταν για την ιστορία και την πνευματική ζωή της Κύπρου, αφού το όνομά του συναντάται στον κατάλογο συνδρομητών της *Χρονολογικής Ιστορίας* του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, που επανεκδόθη το 1902. ¹⁵ Ήταν δε πολύ καλά γνωστός στους Κύπριους δημοσιογράφους της εποχής, που πρόβαλλαν με κείμενα και αναφορές στην κυπριακή του καταγωγή διάφορες πτυχές της στρατιωτικής του σταδιοδρομίας, με πλέον χαρακτηριστική την αποστολή του από το Κίνημα Εθνικής Αμύνης στην Αίγυπτο, το 1917, για σκοπούς στρατολόγησης των Ελλήνων Αιγυπτιατών. ¹⁶

Το ζήτημα της καταγωγής της οικογένειας Λαπαθιώτη αποτέλεσε θέμα δημόσιας συζήτησης το 1944, μετά την τέλεση φιλολογικού μνημοσύνου για τον αυτόχειρα ποιητή, στις 21 Μαΐου 1944, στο Θρησκευτικό Ίδρυμα

Αγάπη, στη Λευκωσία, οπότε ο Φωκάς Φωκαΐδης δημοσίευσε σύντομο κείμενο για την καταγωγή του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη από τη Λάπηθο. Τούτο αμφισβητήθηκε από τον καταγόμενο από το Λάπαθος Δ.Ε. Αθανασιάδη, που υποστήριξε ότι ο ποιητής καταγόταν από το χωριό του, όπως δηλώνει και το επώνυμό του, και όχι από τη Λάπηθο. Ο Φωκαΐδης επανήλθε τότε με εκτενέστερο άρθρο του και τεκμηρίωσε την εκ Λαπήθου καταγωγή της οικογένειας Λαπαθιώτη, σημειώνοντας ότι ο πατέρας του ποιητή, κατά μαρτυρία του συμπολεμιστή του στους Βαλκανικούς πολέμους δικηγόρου Ροδόθεου Καρολίδη, επίσης από τη Λάπηθο, σεμνύνετο για την καταγωγή του από την κωμόπολη. Ακόμη, ανέφερε ότι ο Λεωνίδας Λαπαθιώτης διατηρούσε φιλικούς δεσμούς με Κυπρίους, όπως τον εξόριστο από τα Οκτωβριανά του 1931 Μητροπολίτη Κυρηνείας Μακάριο Μυριανθέα και τον λόγιο Κωνσταντίνο Μυριανθόπουλο. Πρόσθετε δε ότι, κατά διαβεβαίωση του καθηγητή Κώστα Χατζηψάλτη, ο Ναπολέων Λαπαθιώτης αναφερόταν σε συνομιλίες του στην κοινή καταγωγή του με τον στρατηγό Ιωάννη Τσαγγαρίδη (1887-1939), ο οποίος ως γνωστό είχε γεννηθεί στη Λάπηθο.¹⁷ Όσο για την υιοθέτηση του επιθέτου Λαπαθιώτης και όχι Λαπηθιώτης από τον παππού του ποιητή, Θεοχάρη, ο Φωκαΐδης υπεστήριζε, ότι αυτή έγινε για να συνάδει με τον αρχαϊκό τύπο της κωμόπολης, που ήταν Λάπαθος.¹⁸

Την ίδια περίοδο, το ποιητικό έργο του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη δεν περνά απαρατήρητο από την κυπριακή κριτική,¹⁹ ενώ ποιήματά του δημοσιεύονται σε διάφορα τοπικά έντυπα του νησιού.²⁰ Ο δε Λαπαθιώτης παρακολουθεί την πνευματική δημιουργία του νησιού και κρίνει σε αθηναϊκά έντυπα ποιητικά και πεζά έργα Κυπρίων λογίων, όπως ποιητικές συλλογές του Τεύκρου Ανθία, διηγήματα του Νίκου Νικολαΐδη και βιβλίο του Γεώργιου Μαρκίδη.²¹ Απαντά ακόμη με επιστολή του στη δυσμενή κριτική που δημοσίευσε ο Άντης Περνάρης, το 1940, στην *Πάφο* για την ποιητική συλλογή του «Τα ποιήματα», που εξέδωσε το προηγούμενο έτος, για να ακολουθήσει νέο απαξιωτικό για τον ποιητή σχόλιο του Περνάρη.²² Ωστόσο αυτή είναι και η μόνη σχέση που είχε με την Κύπρο, αφού δεν μαρτυρείται να επισκέφθηκε ποτέ το νησί και να σχετίστηκε με τους ανθρώπους του, ενώ δεν υπάρχουν ούτε κυπρογενή ερεθίσματα στο έργο του. Η κυπριακή καταγωγή του, όμως, του επιτρέπει να συγκαταλέγεται ανάμεσα στους Κύπριους λογοτέχνες που έζησαν στην Ελλάδα, όπως έγινε στο συνέδριο που πραγματοποιήθηκε στην Αγία Νάπα, τον Απρίλιο του 1995, οπότε παρουσιάστηκαν τρεις εργασίες για τη ζωή και το έργο του.²³

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σ. Μαστραππά, «Για το επώνυμο και το γενεαλογικό δένδρο του ποιητή Ναπολ. Λαπαθιώτη», *Μικροφιλολογικά* 16 (2004) 27. Για τη ζωή του Λαπαθιώτη βλ. ενδεικτικά Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικόν Λεξικόν Κυπρίων 1800-1920*, Λευκωσία 2004, σ. 180.
2. *Φωνή της Κύπρου*, 1/14.10.1922. Το ίδιο στον τόμο: Κωστή Κοκκινόφτα, *Κυκλώτικα Μελετήματα*, τ. Α', Λευκωσία 1997, σ. 314-315.
3. Ιωάννη Θεοχαρίδη, «Οι Κύπριοι προγραφέντες το 1821 σύμφωνα με άγνωστη οθωμανική πηγή», *Δωδώνη* 24 (1995) 85.
4. Γεώργιου Κητιάδη, *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη Νήσω Κύπρω τραγικών σκηνών*, Αλεξάνδρεια 1888, σ. 20. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη, *Πανηγυρικόν Λεύκωμα επί τη*

τελετή των αποκαλυπτηρίων της προτομής του Εθνομάρτυρος Κυπριανού εν τη γενετείρα αυτού Στροβόλω, Λευκωσία 1929, σ. 118-119. Χαράλαμπος Παπαδόπουλου, «Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου 1821», *Ελευθερία*, 29.7.1931.

5. Για το ζήτημα της άφιξης του Κανάρη στην Κύπρο βλ. Κωστή Κοκκινόφτα, «Ο Κωνσταντίνος Κανάρης και η Κύπρος», *Πολιτιστική Κύπρος* 6 (1997) 38-45, όπου και βιβλιογραφία.

6. Για παράδειγμα βλ. Κωνσταντίνου Χριστοφίδη, *Πανηγυρικών Λεύκωμα*, ό.π., σ. 118. Λοΐζου Φιλίπου, *Κύπριοι Αγωνισταί*, Λευκωσία 1953, σ. 139-140. Θάνου Βαγενά, *Χρονικά της Κύπρου. Αγώνες των Κυπρίων για την ελευθερία*, Αθήναι 1954, σ. 85. Φωκά Φωκαΐδη, *Λάπηθος. Ιστορία και Παράδοσις*, Λευκωσία 1982, σ. 264. Δήμου Λαπήθου, *Γιμερόεσσα Λάπηθος. 3000 χρόνια*, Λευκωσία 2000, σ. 199. Επίσης βλ. Κ. Φυλακτού, «Ο Χατζή Νικόλας Λαυρεντίου Πρωτοσυγκέλλου», *Κυπριακά Χρονικά* 2 (1924) 223. Χαράλαμπος Παπαδόπουλου, «Η εκατόμβη της 9ης Ιουλίου 1821», ό.π., όπου γίνεται απλώς αναφορά στην κατάταξή του στον ελληνικό στρατό.

7. Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 3.10.1909.

8. Για τη ζωή του βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Βιογραφικών Λεξικόν Κυπρίων*, ό.π., σ. 179-180.

9. Για την επίσκεψή του στην Κύπρο γίνεται εκτενής αναφορά στον τύπο της εποχής. Ενδεικτικά βλ. *Αλήθεια*, 29/10.1.1896, 5/17.1.1896. *Νέον Έθνος*, 30/11.1.1896, 6/18.1.1896, 17/29.1.1896. *Σάλπιγξ*, 23.12.1895, 6.1.1896, 6.4.1896.

10. Πέτρου Παπαπολυβίου, *Φαινόν Σημείον Ατυχούς Πολέμου: Η Συμμετοχή της Κύπρου στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897*, Λευκωσία 2001, σ. 99-100.

11. Φωκά Φωκαΐδη, *Λάπηθος*, ό.π., σ. 264. Επίσης βλ. Αρ. Χαραλαμπίδη, «Από τας ημέρας της Τουρκοκρατίας εν Κύπρω», *Πάφος* 7 (1942) 2.

12. Κ. Κύρρη, «Το “εθνύμιον” του Κωστή Ν. Χ΄ Παρασκευά (Παρασκευαΐδη)», *Χρονικά της Λαπήθου* I, ii (1970) 243-247, όπου παρατίθεται φωτοτυπία της επιστολής του Λαπαθιώτη στην ερανική επιτροπή της Λαπήθου. Επίσης βλ. *Κύπριος*, 5.3.1905. Πέτρου Παπαπολυβίου, *Υπόδουλοι ελευθερωταί αδελφών αλυτρώτων*, Λευκωσία 1999, σ. 349.

13. Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 5.9.1909, 3.10.1909.

14. Βλ. *Κυπριακός Φύλαξ*, 19.9.1909.

15. Αρχιμανδρίτη Κυπριανού, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, έκδ. Νικόλαου Καταλάνου και Περικλή Μιχαηλίδη, Λευκωσία 1902, σ. 629.

16. Ενδεικτικά βλ. *Φωνή της Κύπρου*, 11/23.11.1892. *Σάλπιγξ*, 3.7.1896. *Ευαγόρας*, 8.4.1904. *Κυπριακός Φύλαξ*, 22.8.1909, 19.12.1909. *Ελευθερία*, 7/20.1.1917, 14/27.1.1917, 21/3.2.1917, 28/10.2.1917, 4/17.3.1917. *Ένωσις*, 20/2.2.1917, 18/11.5.1917. *Αλήθεια*, 17.2.1917.

17. Για τον Τσαγγαρίδη βλ. Αρ. Κουδουνάρη, *Λεξικόν*, ό.π., σ. 373-374.

18. Βλ. *Νέος Κυπριακός Φύλαξ*, 19.5.1944 και 21.5.1944 (για το μνημόσυνο), 26.5.1944 (όπου το πρώτο άρθρο του Φωκαΐδη), 5.6.1944 (όπου το άρθρο του Δ.Ε. Αθανασιάδη), 19.6.1944 (όπου το δεύτερο άρθρο του Φωκαΐδη). Το τελευταίο αναδημοσιεύτηκε στους τόμους: Κώστα Κύρρη, «Το “εθνύμιον”», ό.π., σ. 168-169 και Φωκά Φωκαΐδη, *Πορεία Ελληνική*, Αθήναι 1979, σ. 66-67 (σε πληρέστερη μορφή).

19. Λευτέρη Παπαλεοντίου, *Τα πρώτα βήματα της κυπριακής λογοτεχνικής κριτικής (1880-1930)*, Λευκωσία 1997, σ. 155, 120, 123, 275-276 και 398, όπου σχολιάζονται τα διάφορα δημοσιεύματα που αφορούν τον Λαπαθιώτη.

20. Για παράδειγμα βλ. Α. Χ. Οικονόμου, *Κιτακόν Ημερολόγιον*, Λάρνακα 1913, σ. 33 και 66. Επίσης βλ. Νίκου Παναγιώτου, «Ο Ναπολέων Λαπαθιώτης στα κυπριακά περιοδικά έντυπα», *Πνευματική Κύπρος* 317-318/27 (1987) 106-111, όπου δημοσιεύονται αναφορές σε έντυπα που περιλαμβάνουν στις σελίδες τους ποιήματα του Λαπαθιώτη και κριτικές για το έργο του.

21. Φ. Σταυρίδη - Λ. Παπαλεοντίου - Σ. Παύλου, *Βιβλιογραφία Κυπριακής Λογοτεχνίας (Από τον Λεόντιο Μαχαίρα έως τις μέρες μας)*, Λευκωσία 2001, σ. 102, 243 και 286.

22. Άντη Περνάρη, «Ναπολέοντος Λαπαθιώτη: Τα ποιήματα», *Πάφος* 5 (1940) 234. Του ιδίου, «Για τον κ. Ναπολέοντα Λαπαθιώτη», *Πάφος* 5 (1940) 277, όπου όμως δεν δημοσιεύεται η «υβριστική και χυδαία», όπως σημειώνεται, επιστολή του Λαπαθιώτη. Επιστολή του Λαπαθιώτη προς τον Περνάρη, ημερομηνίας 12 Ιουλίου 1940, που γράφτηκε μάλλον μετά το δεύτερο κείμενο του Περνάρη, δημοσιεύτηκε αρκετά χρόνια αργότερα. Βλ. Κύπρου Χρυσάνθη, «Ο Κώστας Προυσής - Ένα γράμμα του Λαπαθιώτη και τα “Νέα Σύνορα” - Η χρονική απόσταση» *Πνευματική Κύπρος* 121/11 (1970) 21-22.

23. Έλλησ Φιλοκύπρου, «Η συμβολή του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη στην ποιητική της Γενιάς του 1920», Ζήνωνος Ζαννέτου «Ναπολέων Λαπαθιώτης: ερωμένος της ζωής, εραστής του θανάτου» και Κάρολου Μητσάκη, «Μικρή συμβολή στη ζωή και το έργο του Ναπολέοντα Λαπαθιώτη» στον τόμο: *Κύπριοι Λογοτέχνες που έζησαν στην Ελλάδα*, Λευκωσία, Πολιτιστικές Υπηρεσίες Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, 1999, σ. 215-222, 223-236 και 237-251.

Κωστής Κοκκινόφτας

Μια επιστολή της Γαλάτειας Καζαντζάκη

[18.VIII.59]

Αγαπητέ φίλε,

Απαντώ με πολλή ευχαρίστηση στο γράμμα της 5ης Αυγούστου.

1) Ο Καζαντζάκης δεν έπερνε μέρος σε καμία οποιαδήποτε μέλλε επειδή του έλειπε το αγωνιστικό θάρρος. Δεν τολμούσε. Παθολογικά, αξεπέραστα άτολμος. Το χαρακτηριστικό τούτο ξεκινά από την τρομοκρατία του πατέρα του. Θαρώ μάλιστα πως η φοβία του επέδρασε και σεξουαλικά τον Κ. Τα παιδικά ψυχικά τραύματα παίζουν αποφασιστικό ρόλο στον κατοπινό άνθρωπο κι είναι αγιάτρευτα. Ωστόσο νομίζω πως αυτή η πλευρά δεν τον απασχολούσε. Ο Κ. από πολύ λίγα πράγματα της καθημερινής δίαιτας είχε ανάγκη. Ζούσε ασκητικά. Στο διάστημα της συμβίωσής μας ποτέ δεν φάνηκε βασανισμένος από σεξουαλικές έγνοιες. Το εναντίον παραδεχόταν πέρα ως πέρα πως η ξοδεμένη σε σαρκικές απολαύσεις δύναμη, γίνεται εις βάρος της πνευματικής ευφορίας και γονιμότητας. «Ου το σπέρμα εις την κεφαλήν ανέβησ». Άραγε μιλώντας έτσι ήτανε ειλικρινής, ή την ανάγκη φιλοτιμίας ποιούμενος... Δεν ξέρω, μάλλον όχι.

Πάντως στο έργο του αποδειχεται αναμφισβήτητα η επίδραση της στερημένης σεξουαλικής ζωής. Δεν εξηγείται αλλιώς η αηδιαστική λαγνεία, η ασέλγεια των ερωτικών του εικόνων. Οι γυναίκες επίσης στα γραψίματά του δε λαβαίνουν κανένα ενεργό μέρος, χώρια από εκείνες που έχουν τον παθητικό προορισμό να δίνονται στους άντρες και που ο συγγραφέας χωρίς νάναι απαραίτητο τες σκοτώνει πάντοτε.

2) Από τα πρώτα εφηβικά του χρόνια, ακόμη, διάβασε το Νίτσε, κυριεύτηκε από την έμμονη ιδέα να ενσαρκώσει τον υπεράνθρωπο του γερμανού φιλόσοφου. Τούτη η obsession δεν τον άφησε ποτέ. Ώς που πέθανε έμεινε γαντζωμένος στα νύχια της. Η φιλοδοξία του δεν ήτανε η Τέχνη. Ήτανε να δώσει στον κόσμο ένα νέο θρησκευτικό νόημα, ένα καινούργιο Θεό. Γράφει την *Ασκητική*. Στα 1922 ετοιμάζεται να φύγει στη Ρωσία να κηρύξει το μετακομμουνιστικό πιστεύω. Περιφρονεί όσα έγραψε. Ποτέ πια δε θα τον απασχολήσει η συγγραφική. Τον καινούργιο Θεό! Αυτόν ν' ανακαλύψει...

Μόνο σαν υπεράνθρωπος θ' αποζημιωθεί για τα πανικόβλητα παιδικά του χρόνια. Μόνο έτσι θ' απαλλαχτεί από το τελώνιο του Σεβάχ Θαλασσινού, τον πατέρα του, που τον καβαλλάει! Δυστυχώς δεν κατάφερε να

βρει κανένα Θεό. Η μόδα των θεών έχει περάσει προ πολλού. Συνέπεια να φτάσει στον πεσσιμισμό και τον μηδενισμό. Για τον Κ. όχι μόνο όλα είναι μηδέν: «Θεός θα πει να κυνηγάς θεό στον αδειανόν αέρα»... αλλά και η ανθρωπότητα τιποτένια, φριχτή, βρωμερή! Σαν τους έξαλλους τύπους που όταν θυμώνουν τα κάνουν όλα γιαλιά καρφιά... Έτσι κι ο Κ. τα βάζει με το Σύμπαν και το καταργεί! – Τέλος καταπιάνεται με την Οδύσσεια, αφού «Θεός θα πει να κυνηγάς Θεό στον αδειανόν αέρα!» Ο Οδυσσεάς είναι αυτός ο ίδιος, ατόφιος. Ένας τραγικός αποτυχημένος.

Το ταξίδι του είναι άσκοπο, μάταιο, περιττό. Μια αλλοπρόσαλλη περιπέτεια. Οι [τριάντα] τρεις χιλιάδες τριακόσιοι τριάντα τρεις στίχοι παραλόφου-φανταχτερού λογοκόπημα, κύμβαλα ηχούντα και αλλαλάζοντα, μας αφήνουν αδιάφορους. Καμιά συγκίνηση δε μας δίνουν. Είναι παράθεση εικόνων και πράξεων αδικαιολόγητων. Σ' αυτό τον όγκο δε βρίσκεται ίχνος αγάπης, θλίψης, χαράς, απολύτρωσης, ελπίδας... Τίποτα... Ως που φτάνει τον Νότιο Πόλο και πεθαίνει θαμένος στους πάγους... της καρδιάς του, απαισιόδοξος, μηδενιστής, απαρηγόρητος.

3) Το έργο ολόκαιρο του Καζαντζάκη είναι εγκεφαλικό κατασκευάσμα. Του λείπουν οι ζωντανές, οι αιώνιες πηγές της ζωής.

Είναι ο τραγικός μόχθος ενός ακάματου δουλευτή που όργωνε μισόν αιώνα μια σαχάρα χωρίς απάνω της ν' ανθίσει ούτε ένα φτωχό λουλουδάκι.

Δεν ξέρω αν συμφωνείτε με μένα. Η φήμη που ακλούθηξε την έκδοση των μυθιστορημάτων του ήταν τέτοια, που δύσκολα κανείς μπορεί νάχει αντίθετη γνώμη. Εγώ την έχω, γιατί έχω τη βεβαιότητα πως δεν λαθεύω.

Φιλικά
Γαλάτεια Καζαντζάκη
Αλωπεκής 11
Αθήνας

Προς το τέλος της δεκαετίας του '50 στην Αμερική, ο Καζαντζάκης είχε φτάσει στο απόγειο της φήμης του. Είχαν μεταφραστεί και κυκλοφορήσει τα μεγάλα μυθιστορήματά του που είχαν προκαλέσει πολύ μεγάλη εντύπωση. Και όταν μεταφράστηκαν και εκδόθηκαν η Οδύσσεια και η Ασκητική, ο Καζαντζάκης γνώρισε μεγάλη δόξα. Η προβολή του στη Νέα Υόρκη, τουλάχιστον, ήταν τεράστια. Μέσα σ' αυτό το έντονο κλίμα, παρακινήθηκα –μεταπτυχιακός φοιτητής τότε στη Σχολή Ηλεκτρονικών Μηχανικών του Πανεπιστημίου Columbia– να γράψω μια μελέτη και να ερμηνεύσω συγκεκριμένους χαρακτήρες που εμφανίζονταν σε όλα τα έργα του. Σκέφτηκα να ζητήσω πληροφορίες για την προσωπικότητα του Καζαντζάκη από την πρώτη σύζυγό του Γαλάτεια Καζαντζάκη. Εκείνη την εποχή είχαν κυκλοφορήσει στην Ελλάδα και οι «Επιστολές προς τη Γαλάτεια» του Καζαντζάκη. Πράγματι της έγραψα και έθεσα συγκεκριμένα ερωτήματα. Η Γ. Κ. είχε την ευγένεια και την καλοσύνη ν' απαντήσει στην επιστολή μου αμέσως, διευρύνοντας μάλιστα την απάντησή της. Η επιστολή της δεν έχει χρονολογία. Όμως ο φάκελος έχει σφραγιστεί από το ταχυδρομείο στην Αθήνα στις 18.VIII.59.

Γιώργος Δ. Παναγιώτου

Γ. Σκαρίμπας - Φ. Δέλφης: Μια επιστολή και ένα ποίημα
(«Αποδιαβάζοντάς τον λες και κόπηκε
—με τ' άναμα των φώτων— μια ταινία»)

Ο ποιητής Φοίβος Δέλφης (φιλολογικό ψευδώνυμο του Γεώργιου Κανέλλου, Δελφοί 1909-Αθήνα 1988) συχνά ζητούσε από συναδέλφους του λογοτέχνες σχόλια, κριτικές και επαίνους για το έργο του —τα οποία ενσωμάτωνε σε εκδόσεις ποιημάτων του. Πολλές από τις δικές του εκδόσεις —όπως εκείνες της σειράς «Παγκόσμια Ποιητική Ανθολογία Φοίβου Δέλφη», της δεκαετίας του '50¹ και οι ποιητικές του συλλογές της σειράς «Δελφικά Τετράδια» του 1980,² ομότιτλης του περιοδικού που εξέδιδε ο ίδιος από τα χρόνια του '60— είναι σήμερα εξαιρετικά δυσεύρετες. Γι' αυτό νομίζω πως έχει αξία η μνεία ενός σχολίου του Γ. Σκαρίμπα για τον Φ. Δέλφη, που παραθέτω αυτούσιο από τις σελίδες 25-26 της συλλογής του τελευταίου *Πανσέληνος, ο λυχνοφόρος της νύχτας* (εκδ. Δελφικά Τετράδια, Αθήνα 1980):

ΦΟΙΒΟΣ ΔΕΛΦΗΣ Ο ΠΟΙΗΤΗΣ

Ένα αλλοιώτικο περιστατικό, έχει σταθεί στην Γραμματεία μας, η ποιητική προσφορά του Φοίβου Δέλφη. Είναι μια «ανησυχία της σιωπής» σαν τα κρυφά φουσκώματα του λόγου. Είναι ένας Πάνας, όχι με το (με τρεις οπές) παγανικό κείνο καλάμινο σουραύλι, αλλά με χουφτωτή ομπρός στα χείλη του (υπό σουρτίνα) μια οκαρίνα.³

Τι λέει; Τι παίζει; Τι σφυράει; Εδώ έναν άνεμο νυχτιάτικο εκεί έναν «υμναιο των πουλιών» του. Αλλού μια Σουλαμίτιδα που αυτός —μέσ' στην ...ασπράδα της;— την κράζει Ελένη: «Με τους υάκινθους στα μαλλιά, τα κοριτσόπουλα, σου τραγουδάν τα νυφικά σου λέει —Ελένη». Λες κι είναι αυτός ο «αγαπημένος» της. Λες και την περιμένει αυτός —κρυφτός— εκεί μέσα στους κέδρους του Λιβάνου...

Τα αρχαία Μυστήρια, ο Φοίβος και Άδωνις, οι «αρτοφόροι των ιερών ψωμιών» (λες των Ασυρίων). Εκείνα τα στις σιδεροκάγκελες πόρτες (σαν συμπλέγματα) αλληλομυκτριζόμενα λιοντάρια. Δυο πεταλούδες, αλλού (λες κι είν' Κινέζικες), σαν δυο ορθές και αντίθετες Κυρίες. Το Δελφικό του όργιο, η Κνωσός, με τη φυγόκεντρη Μινωική τεχνοτροπία. Ένα «κρίαρι του μύθου» (σαν γλυπτό καμμιάς Αιγυπτιακής τοιχογραφίας), με πα στη ράχη του πιάστους —τώρα— τον Φρίξο και Έλλη. Ο Οδυσσέας, ο Πάρις, οι Ιθάκες του, αυτές οι ανθοφορίες των ερώτων. Όλα, στο σύνολο σαν μια Βαβέλ, με όλους —διαλεγόμενους— τους αιώνες.

Κανείς έως εδώ —όσο ξέρω— δεν μας την έδωσε, σ' αυτό το είδος, αυτήν τη Τέχνη. Αποδιαβάζοντάς τον, λες και κόπηκε —με τ' άναμα των φώτων— μια ταινία. Ο γύρος του αρχαίου κόσμου, η ατελεύτητη αυτή παρέλαση του ονείρου. Για να μας γίνει πάλι αβάσταχτη καθημερινότητα, η ανούσια, ξανά το καρφοπέταλο (καρφί - σφυριά) ηλίθιου βίου. Κι εμείς πορτραίτα (Ντόριαν Γκρέϋδες) που ξεθωράμε —Χαύνοι— μέσ' στο χρόνο...

Χαλκίδα. Μάης 1969

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΙΜΠΑΣ

Το σχόλιο, βέβαια, δεν γράφτηκε το 1980, και ούτε γράφτηκε γι' αυτήν την συλλογή. Ο ίδιος ο Σκαρίμπας το χρονολογεί τον Μάη του 1969 και το τιτλοφορεί «Φοίβος Δέλφης, ο ποιητής». Αναφέρεται, λοιπόν, στο σύνολο του μέχρι τότε έργου του Δέλφη.

Εντύπωση προξενεί (πέρα από τον –πάντοτε γεμάτο αναφορές– Σκαριμπίκο λόγο) ο υπερθεματισμός από τον Σκαριμίπα της τέχνης του Δέλφη να μετατρέπει τα στοιχεία του αρχαίου κόσμου σε «αβάσταχτη καθημερινότητα» ενός «ηλίθιου βίου». Αυτό ακριβώς το στοιχείο της απροσδόκητης παρέμβασης, της μετατροπής του λυρικού σε «ανούσιο», που για άλλους θα αποτελούσε αφορμή για επικρίσεις, ο Σκαριμίπας το ονομάζει χωρίς δισταγμό «Τέχνη», με ται κεφαλαίο...

Όπως με πληροφορεί ο Χαλκιδέας λογοτέχνης Νίκος Χατζηγιάννης, τους δυο άνδρες συνέδεε πολύχρονη φιλία –πράγμα φυσικό, αφού τους έφερε κοντά, πέρα από την κοινή (Φωκική) καταγωγή, η απαξίωση από τους «πνευματικούς ταγούς» της εποχής. Παραθέτω ένα ποίημα-αφιέρωμα του Δέλφη στον Σκαριμίπα, από την συλλογή *Τα ρόδα του Απόλλωνα* (εκδ. Α. Καραβία, Αθήνα 1973):

ΧΛΩΡΑ ΚΛΑΔΙΑ

Στο Γιάννη Σκαριμίπα

*Χλωρά κλαδιά για τον υμέναιο των πουλιών,
κόκκινα αστέρια για τους εραστές.
Άσπρη σαν τους κύκνους η επιδερμίδα σου.
Στον ανοιξιόατικο αέρα κολυμπούν υγρά σπέρματα
όπως η γύρη των ανθών. Ρόδινους φαλλούς
στη γλυκιά νύχτα σου άναψαν οι πόθοι.
Ο Ευρώτας τρέχει μέσα τους σαν ένα αρσενικό ποτάμι.
Οι αύρες φέρνουν στα ερεθισμένα ρουθούνια
την ευωδιά απ' το παρθενικό αίμα σου.
Με τους υάκινθους στα μαλλιά τα κορίτσια
τραγουδάνε τα νυμφικά σου, Ελένη.
Η δροσιά είναι πάνω στα ρόδα της αυγής.
Οι μέρες κι οι νύχτες σου είναι απάνω μας
ανάλαφρες όπως ο γαλάζιος ουρανός.
Κι όμως κάτι σαν προαισθήμα οδύνης είναι χυμένο παντού.
Είναι η ώρα της θλιμένης, χαρούμενης φυγής.*

Στοιχεία από το ποίημα αυτό «σχολιάζονται» στην επιστολή του 1969 –είχε σταλεί, λοιπόν, τουλάχιστον από τότε στον Σκαριμίπα (και, μάλλον, ήδη με την αφιέρωση που το συνοδεύει στην έκδοση του 1973). Ας αναφερθεί ότι η επιλογή των ποιημάτων που συμπεριλήφθηκαν στην συλλογή έγινε από τον ποιητή Τ. Παπατσώνη.⁴

Εξάλλου, στο βιβλίο του Φ. Δέλφη *Σύγχρονοι Ιταλοί λυρικοί / Ala Delfino*, Αθήνα 1957 (βιβλιοθήκη Λαχανά Αμφίσσης, αρ. κατ. 3772-106 ΛΣτ'), περιλαμβάνονται δύο ένθετα [μάλλον θα τα συσχέτισε ο ίδιος ο Λαχανάς (ο λόγιος Αμφισσέας δωρητής της βιβλιοθήκης αυτής των σπάνιων βιβλίων στο Δήμο Αμφίσσης) με το βιβλίο του Δέλφη]. Πρόκειται για ένα δισέλιδο με τον τίτλο «Γνώμες για τον Όργο οργής από δικούς μας και ξένους» και ένα τετρασέλιδο με τίτλο «Γνώμες για τον Όργο οργής» που περιλαμβάνει και (αυτούσια ή περικεκομμένα) σχόλια από το πρώτο –και παλαιότερο– δισέλιδο. Αντιγράφω το κοινό –και στα δυο φυλλάδιο–σχόλιο του Σκαριμίπα για τον Όργο οργής (ο χωρισμός σε δύο παραγράφοις απαντά μόνο στο δισέλιδο).

Ο Όργος οργής σου είναι κι αυτός μια προβολή –απ’ τις τόσες σου– της λυρικής φαντασμαγορίας των τόπων, ένα είδος ανθοφορίας ερώτων από όργους και γης. Ο χουμάτινος κόσμος μας που απηχεί τις χτυπιές του τσαπιού σου υψώνει τις λυρικές αγριάδες σου, κάτω από ουρανούς γαλανούς.

Οι «εριβώλακες» τράφοι σου χρωστάν την αγάπη μας, και οι ξωμάχοι σου στίχοι στράφτουν σαν τσάπες φωτός.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΚΑΡΙΜΠΑΣ

Για την χρονολόγηση του σημειώματος αυτού του Σκαρίμπα δεν έχουμε στοιχεία –θα πρέπει όμως, να είναι αρκετά χρόνια προγενέστερο του έτους έκδοσης του *Σύγχρονοι Ιταλοί λυρικοί* (1957) του οποίου τα φυλλάδια με τις «Γνώμες...» δεν αποτελούν ενότητα, αφού το σχήμα και τα τυπογραφικά στοιχεία διαφέρουν. Ίσως είναι ακόμη και των χρόνων του Εμφυλίου, αφού τα φυλλάδια δείχνουν αρκετά παλαιότερα του βιβλίου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Σ. Ραπτόπουλος, «Φοίβος Δέλφης», «Το λυρικό χρυσάφι των χαμένων καιρών», Ημερίδα στη μνήμη του Φ. Δέλφη, 27.3.04. *Φωκικά Χρονικά*, Αμφισσα, 12 (2004) 50, 53
2. Δύο συλλογές, τουλάχιστον, ανήκουν σ’ αυτήν. Η *Πανσέληνος και το Ζωολόγιο* (από ένα αντίτυπό τους έχει η Δημόσια Βιβλιοθήκη Ιτέας).
3. Με την αναφορά στην «οκαρίνα», (ιταλικό πνευστό όργανο που τοποθετείται στα χείλη του Δέλφη αντί για τον αυλό του Πανός, υπονοούνται οι στενές σχέσεις του Φ. Δέλφη με τους Ιταλούς ποιητές και διανοούμενους, από τους οποίους έλαβε και την αναγνώριση του έργου του που του αρνήθηκε η πατρίδα του. Αυτήν την σχέση γνώριζε καλά ο Σκαρίμπας και την απέδωσε με μια εύστοχη «καρικατούρα».
4. Δ. Αρμάος, «Θεματικές εμμονές στον Φοίβο Δέλφη», ό.π. (σημ. 1), σ. 24.
Σε όλες τις περιπτώσεις τηρήθηκε η ορθογραφία των συγγραφέων.

Σωτήρης Ραπτόπουλος

Κώστας Ταχτσής, *Τα ρέστα*:

«Μια διπλωματική ιστορία» ταυτοτήτων

Ο Κώστας Ταχτσής έγινε γνωστός με *Το Τρίτο στεφάνι*, η δεύτερη έκδοση του οποίου (Ερμής 1970) τον καθιέρωσε στην συνείδηση του αναγνωστικού κοινού (το μυθιστόρημα μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και μεταφέρθηκε με επιτυχία και στην ελληνική τηλεόραση). Η συλλογή διηγημάτων *Τα ρέστα* δημοσιεύτηκε το 1972, 10 χρόνια μετά την πρώτη έκδοση του *Τρίτου στεφανιού* (1962).¹ Η πλειονότητα των διηγημάτων αυτών είχε ήδη δημοσιευθεί σε περιοδικά της εποχής, στο *Πάλι* και τις *Εποχές*.² Πρόκειται για ένα σύνολο από μικρές ιστορίες τα πρόσωπα και το περιβάλλον των οποίων θυμίζουν στον αναγνώστη τα αντίστοιχα που σκιαγραφούνται στο *Τρίτο στεφάνι*. Στα περισσότερα από τα διηγήματα το βασικό πρόσωπο είτε αφηγητής είτε πρωταγωνιστής εμφανίζεται να έχει πάνω κάτω την ηλικία του συγγραφέα κατά την περίοδο που εκτυλίσσεται η ιστορία.³ Τα διηγήματα ακολουθούν τη φυσική εξέλιξη του αφηγητή ή/και κυρίως προσώπου και η χρονολογική σειρά τηρείται πιστά στην

παρουσίαση της εξέλιξης αυτής με εξαίρεση το τελευταίο κείμενο που τιτλοφορείται «Η πρώτη εικόνα». Στο κείμενο αυτό ο αφηγητής οδηγεί τον αναγνώστη ξανά στην αρχή και μάλιστα σε μια περίοδο που ανακαλείται από τα βάθη της μνήμης του, σε μια προσπάθεια να αποφευχθεί το τελεσίδικο κλείσιμο του αφηγηματικού κύκλου. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι η αφήγηση στις ιστορίες εκφέρεται άλλοτε σε πρώτο και άλλοτε σε τρίτο πρόσωπο, μια ένδειξη της αμφιταλάντευσης της γραφής στα όρια της αυτοβιογραφίας και της μυθοπλασίας.⁴ Ο Ταχτσής αποκαλύπτει ότι στις ιστορίες αυτές προβάλλει τον εαυτό του αλλά κατά έναν παράδοξο τρόπο η θέση που επιλέγει είναι αυτή του περιθωριοποιημένου και του παρατηρητή:⁵

[Σ]υνέλαβα την ιδέα να γράψω ένα μυθιστόρημα αλυσίδα. Μια σειρά από τέτοια διηγήματα, φαινομενικά αυτοτελή, με τον ίδιο όμως ήρωα, εμένα, πίσω από διαφορετικά προσωπεία, απ' τα βρεφικά μου χρόνια ως τη στιγμή που γίνομαι πια "συγγραφέας". Κάθε διήγημα θα ήταν κι ένας κρίκος αυτής της αλυσίδας.⁶

Με μιαν αντίστοιχη εξομολόγηση, στο μέσον περίπου της συλλογής *Τα ρέστα*, στην ιστορία «Ο πατέρας μου και τα παπούτσια», ο συγγραφέας αυτοπαρουσιάζεται και διαλύει την αυταπάτη της αληθοφάνειας της αφήγησης. Οι μηχανισμοί της δημιουργικής γραφής δεν αποκαλύπτονται βέβαια χωρίς αντίτιμο. Στην αρχή της ιστορίας ο συγγραφέας τονίζει τα εξής:

Κάθε φορά που, για να γράψω κάτι αντλώ από προσωπικές εμπειρίες, δε λέω ποτέ ολόκληρη την αλήθεια. Όχι φυσικά, από έλλειψη ειλικρίνειας, αλλ' επειδή το υπαγορεύουν καθαρά ψυχολογικές κι αισθητικές ανάγκες. Οι προσωπικές εμπειρίες χρησιμεύουν απλώς σαν έναυσμα. Αλλ' απ' τη στιγμή που αρχίζεις να γράφεις, το γραφτό αποχτάει μια αυτόνομη ύπαρξη, μια δική του "αλήθεια", που κατά κανόνα, δεν έχει μεγάλη σχέση με τη δική σου, όταν μάλιστα δεν την αντιστρατεύεται. Είναι κάτι που καταλαβαίνουν πολύ καλά όσοι γράφουν, και που εξηγεί γιατί, όπου αναφέρεται κάποιος πατέρας στα γραφτά μου, στόνα είναι υπαλληλάκος κάποιας δημαρχίας, στ' άλλο λογιστής, και σ' ένα τρίτο, όπως στο διήγημα που μόλις τελειώσατε, δικηγόρος.⁷

Στη συνέχεια όμως οι δηλώσεις του γίνονται αντιφατικές. Το υποθετικό κλίμα εμπιστοσύνης και συνενοχής μεταξύ του συγγραφέα και των αναγνωστών μοιάζει προβληματικό:

Να. Θέλω κι εγώ μια φορά στη ζωή μου να διηγηθώ ένα αληθινό επεισόδιο απ' τη ζωή του αληθινού μου πατέρα, και σκέφτηκα πως, εξηγώντας τους λόγους που σ' όλα τ' άλλα μου γραφτά έλεγα ψέματα, θα γίνω στην περίπτωση αυτή πιο πειστικός, και, κατά συνέπεια, πιο πιστευτός.⁸

Ο συγγραφέας θυσιάζει την αξιοπιστία του όχι τόσο για να τονίσει την αλήθεια της μιας ιστορίας έναντι των μυθευμάτων των υπολοίπων, όσο για να ενεργοποιήσει τη γόνιμη αμφισβήτηση των αναγνωστών αναφορικά με τα στοιχεία της αφηγηματικής τεχνικής, δηλαδή της μυθοπλασίας και κυρίως αναφορικά με τις κοινωνικές ιδιότητες, όπως αυτές του επαγγέλματος και του τρόπου εκδήλωσης της σεξουαλικής συμπεριφοράς. Αυτό γίνεται φανερό και από το κείμενο «Μια διπλωματική ιστορία», ένα σχόλιο πάνω σε στερεότυπα και ταμπού της ελληνικής κοινωνίας που καταδεικνύει τη διάθεσή του να καυτηριάσει υποκριτικές πρακτικές και τρόπους σκέψης αλλά με έναν παιγνιώδη τρόπο.⁹

Πρόκειται για μια διπλή ιστορία, του αφηγητή και του καθηγητή του. Ο αφηγητής, παρά τη δυσπιστία των δικών του και το όχι και τόσο πειθαρχημένο πρόγραμμα της καθημερινότητάς του, πετυχαίνει στις εισαγωγικές εξετάσεις του Πανεπιστημίου στη Νομική Σχολή. Στο μάθημα της Διπλωματικής Ιστορίας το ενδιαφέρον του κινεί ο καθηγητής κ. Ν., γόνος καλής οικογένειας και με καριέρα στο Διπλωματικό Σώμα, για τον οποίο οι φοιτητές τρέφουν ανάμικτα συναισθήματα θαυμασμού και χλεύης λόγω του τυποποιημένου και υπερβολικά επίσημου τρόπου ντυσίματός του. Μια τυχαία συνάντηση σ' ένα καφενείο γίνεται αφορμή να αναπτυχθεί μια συμπάθεια μεταξύ των δύο. Ο καθηγητής για τον οποίο οι συμφοιτητές του είχαν υποπτευθεί μια ιδιάζουσα κλίση στις σεξουαλικές του προτιμήσεις ζητάει ανοικτά από τον αφηγητή να περάσουν μαζί τη βραδιά· ο αφηγητής για να τον αποφύγει προφασίζεται ότι έχει σχέση με κάποιον άλλο φοιτητή κι έτσι λήγει ομαλά η πολιορκία του. Ο καθηγητής επιδιώκει να συνεχίσει τις φιλικές επαφές μαζί του παρά ταύτα και του εξομολογείται διάφορα περιστατικά της ζωής του για να ενισχύσει την οικειότητα μεταξύ τους. Αφηγείται για παράδειγμα ότι ενθάρρυνε μια φήμη που τον ήθελε γυναικά, όταν σε ένα χορό φίλησε μπροστά σε όλους τους προσκεκλημένους τη γυναίκα του Ισπανού πρέσβη, ένα συμβάν που του στοίχισε την εξέλιξή του στο Διπλωματικό Σώμα. Ο αφηγητής αφήνει να εννοηθεί ότι πιθανότατα ο καθηγητής σκηνοθέτησε το επεισόδιο του χορού για να κατασιγάσει τις φήμες για τους λόγους που δεν παντρεύτηκε ή μάλλον να κάνει μεταβίβαση της φημολογίας. Με τον τρόπο αυτό παρέμεινε βέβαια έξω από τις συμβάσεις (ανύπαντρος και μοναχικός), αλλά ασπάστηκε έναν πιο αποδεκτό ρόλο (αυτόν του γυναικά αντί του ομοφυλόφιλου).¹⁰

Το ενδιαφέρον σ' αυτή την ιστορία είναι η εύκολη πρόσβαση σε ρόλους διαφορετικούς της ιδιοσυγκρασίας των δύο προσώπων. Δηλαδή ο ετεροφυλόφιλος αφηγητής, στην προσπάθειά του να αποφύγει τον καθηγητή που τον βλέπει ερωτικά, εύκολα προσποιείται τον ομοφυλόφιλο, αντί να δηλώσει απλώς αυτό που δεν είναι, ενώ ο καθηγητής που στην πραγματικότητα είναι ομοφυλόφιλος και ξεδίνει ερωτικά με επισκέψεις στα δημόσια ουρητήρια εγκλωβίζεται στο ρόλο του αδιόρθωτου γυναικά (διότι και στην επαγγελματική του ταυτότητα θα άρμοζε ο ρόλος του υπέρ του δέοντος αρσενικού). Οι παιγνιώδεις ανατροπές σεξουαλικής ταυτότητας και δεδομένων βασίζονται στην ιδέα ότι οι ρόλοι που αποδίδονται στα φύλα και οι επιτρεπόμενες διαθέσιμες επιλογές στο καθένα από αυτά είναι κατασκευές και ότι ακόμη και η λογοτεχνική γραφή εμπλεκόμενη στο παιχνίδι τονίζει το επίπλαστο αυτών των κατασκευών: "[...] gender roles in society are only constructions to which the literary discourse makes a significant contribution".¹¹ Δεδομένου ότι πίσω από τον αφηγητή κρύβεται ίσως ο ομοφυλόφιλος συγγραφέας, πρόκειται για διπλή αντιστροφή της σεξουαλικής ταυτότητας. Σ' αυτή τη διαπίστωση μας οδηγεί και η παραδοχή του συγγραφέα ότι γράφει "σα να αντιστρέφει τα πάντα, σα να τα βλέπει, σα να τα στήνει ανάποδα όλα".¹²

Ωστόσο η αίσθηση που αποκομίζει ο αναγνώστης είναι ότι η προσπάθεια "συγκάλυψης" τόσο του ίδιου του αφηγητή όσο και του καθηγητή του

είναι ανούσια. Σε κάποιο σημείο μάλιστα ο αφηγητής θυμώνει με τον εαυτό του, όταν θυμάται πως σε μια κατοπινή συνάντηση με τον καθηγητή αναγκάστηκε να του πει πάλι κάποιο ψέμα (για άλλον λόγο) για να μην δυσαρεστήσει την παρέα του. Θεωρεί ότι η υποκρισία υποθάλλει τα προκατασκευασμένα δεδομένα και άλλοθι των κοινωνικών συμβάσεων. Ίσως για το λόγο αυτό, στο τέλος της ιστορίας ένα μέρος του συμβατικού πλαισίου αποδομείται, αφού ο αφηγητής δηλώνει ότι έχει αφήσει τη Νομική για το γράψιμο και ο καθηγητής δεν κάνει πλέον προσπάθειες να καμουφλάρει τις αδυναμίες του. Ο αφηγητής-παρατηρητής διατηρεί παρά ταύτα μια τρυφερότητα προς τον καθηγητή και του επιτρέπει μια συμβολική νίκη. Το χιούμορ του συγγραφέα διαφαίνεται στην παρουσίαση της φάρσας των φοιτητών, την οποία προλαμβάνει ο καθηγητής τους: όταν εκείνοι συνεννοημένοι εμφανίζονται όλοι φορώντας παπιγιόν παρωδώντας το ντύσιμό του, εκείνος εμφανίζεται για πρώτη φορά με γραβάτα.¹³

Ο τίτλος «Μια διπλωματική ιστορία» μας παραπέμπει και στο μάθημα της Νομικής Σχολής και στους λόγους της αποτυχίας του καθηγητή κ. Ν. να προαχθεί στο Διπλωματικό Σώμα (το περίφημο φιλί στη γυναίκα του Ισπανού πρέσβη σε κάποιον χορό), στην ουσία όμως πρόκειται για μια ιστορία ταυτότητων που αποτελεί δείγμα του παιχνιδιού που στήνεται μεταξύ συγγραφέα κι αναγνώστη στην προσπάθεια του πρώτου να επιβεβαιώσει ότι όπως κι αν έχουν τα πράγματα εκείνος θα είναι πάντα “εκτός”, εκφραστής του απρόβλεπτου και του ανατρεπτικού. Δεν είναι τυχαίες οι αναφορές στο ντύσιμο και στην αντιστροφή ρόλων. Με τη φάρσα των φοιτητών προωθείται συνειρμικά τόσο η ιδέα του cross-dressing (αλλαγή σεξουαλικής ταυτότητας μέσω της ενδυμασίας και άλλων εξωτερικών χαρακτηριστικών) όσο και του cross-writing: ο αναγνώστης εύλογα θα αναρωτηθεί αν πρόκειται για κάποιο αυτοβιογραφικό περιστατικό ή μυθοπλασία ή κάτι ενδιάμεσο· και αν είναι αυτοβιογραφικό, πίσω από ποιο προσωπείο βρίσκεται τελικά ο συγγραφέας.¹⁴ Το θέμα της εμφάνισης ενέχει επίσης και το ζήτημα των κοινωνικών συμβάσεων. Η καριέρα του καθηγητή καθώς και ο τρόπος που τον θυμάται η οικογένειά του είναι αποτέλεσμα ενός ψέματος (μιας θεληματικής μάσκας) που έγινε αποδεκτό γιατί ακολουθούσε τον προγραμματικό συμβατικό τρόπο συμπεριφοράς.¹⁵ Στην ιστορία αυτή ο συγγραφέας υποδεικνύει ποια είναι τα σημάδια που διακρίνουν τη μια “ταυτότητα” από άλλες και εκδηλώνει μια διάθεση απεγκλωβισμού από όρια και ταυτότητες (όποιες κι αν είναι αυτές), και το δικαίωμα του να επιλέγει κάθε φορά εκ νέου, να αναιρεί τις προηγούμενες επιλογές και να επανατοποθετείται. Δεν αμφισβητεί απλώς τους παραδοσιακούς ρόλους και κατασκευές ταυτοτήτων αλλά και όσους στην προσπάθειά τους να ξεφύγουν από τους ρόλους αυτούς ακολουθούν τον ίδιο “τρόπο γραφής”.

Είναι γνωστό ότι ο Ταχτοής δεν ήθελε να οριοθετηθεί σε διλήμματα.¹⁶ Μπορούμε να ισχυριστούμε ότι μάλλον θα συμφωνούσε με την άποψη της/του αφηγητή πολλαπλών ταυτοτήτων του παρακάτω κειμένου που αποδεικνύει ότι ορισμένα όρια έχουν αρχίσει πλέον να διαπραγματεύονται:

[...] We're making space for ourselves in this world through the very acts of questioning and ultimately toppling the gender/identity/power system, and this kind of space we make for ourselves can be as fabulous as we'd like it to be! We've got nothing holding us down to any kind of monogender-specific appropriate behaviour so what we've got is a freedom of expression beyond the scope permitted to members of any bi-gendered culture in the history of the planet.¹⁷

Υπό το πρίσμα αυτό μπορούμε να διαβάσουμε και τον τίτλο της συλλογής. Τα Ρέστα είναι 'το υπόλοιπο', ό,τι απομένει από το κυρίως ποσό αλλά και μια οφειλή, την οποία ο μικρός αφηγητής της πρώτης ομότιτης ιστορίας δεν κατάφερε να αποδώσει στη μητέρα του και έτσι ένωθε πάντα αποτυχημένος. Σε πείσμα όλων των αντιξοοτήτων που αντιμετώπισε τα χρόνια που ακολούθησαν, ο ώριμος πλέον αφηγητής διεκδίκησε και απέδωσε τα δικά του 'ρέστα' με τη ζωή του και τον τρόπο γραφής του, αφήνοντας σε άλλους τη διαχείριση του 'κυρίως ποσού'.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Το μυθιστόρημα γράφτηκε πριν από το 1962. Βλ. Christopher Robinson, "Social, Sexual and Textual Transgression: Kostas Tahtsis and Michel Tremblay, a Comparison", στο *Greek Modernism and Beyond*, D. Tziouvas (ed.), Lanham MD, Rowman & Littlefield, 1997, σ. 205. Για μια πρόσφατη ανάλυση του μυθιστορήματος βλ. Δ. Τζιόβας, "Tyrants and Prisoners: Narrative Fusion and the Hybrid Self in *The Third Wedding*", *The Other Self: Selfhood and Society in Modern Greek Fiction*, Lanham MD, Lexington Books, 2003, σσ. 175-193. Αν και σε πολλές μελέτες αναφέρεται ότι *Το τρίτο στεφάνι* επανεκδόθηκε το 1972, στο οπισθόφυλλο της συλλογής διηγημάτων *Τα Ρέστα: 1972 -στην οποία παραπέμπω-* αναφέρεται ότι η δεύτερη ελληνική έκδοση του μυθιστορήματος πραγματοποιήθηκε το 1970. Στην έκδοση Ερμή του 1972 αναγράφεται επίσης ότι πρόκειται για την τρίτη έκδοση του μυθιστορήματος.
2. Βλ. Δ. Μητρόπουλος, «'Ένα παιχνίδι με μάσκες': Μοντερνισμός, μεταμοντερνισμός και αδιέξοδα στο έργο του Κώστα Ταχτσής», στο *Συγγνώμη, εσείς δεν είστε ο κύριος Ταχτσής*, Θ. Νιάρχος & Κ. Σταμάτης (επιμ.), Αθήνα, Πατάκης, 1993, σ. 16. Ορισμένα από τα διηγήματα μεταφράστηκαν στα αγγλικά και δημοσιεύτηκαν σε αγγλικά περιοδικά. Βλ. P. Mackridge, "The Protean Self of Costas Tachtsis", *The European Gay Review* 6-7 (1991) 184.
3. Βλ. P. Mackridge, ό.π. (σημ. 2) σ. 180.
4. Δευτεροπρόσωπη αφήγηση παρατηρείται στην πρώτη ιστορία στο τέλος της οποίας όμως η φωνή του πρώτου προσώπου επιστρέφει για να συνδέσει το 'παιδί' του παρελθόντος με τον 'ομιλητή' του παρόντος. Είναι η ιστορία όπου η αναδρομή καταλήγει στο επιμύθιο, μια πικρή διαπίστωση για την ασμαντότητα των παραπτωμάτων του μικρού παιδιού.
5. Όπως αναφέρει ο Β. Βαρίκας, «ο κ. Ταχτσής παραμένει ένας 'αδέσμευτος' παρατηρητής της κοινωνίας», *Η μεταπολεμική πεζογραφία*, Αθήνα, Σοκόλης, τόμ. 7, 260.
6. Κ. Ταχτσής, *Το φοβερό βήμα*, Θ. Νιάρχος (επιμ.), Αθήνα, Εξάντας, 1989, σσ. 374-5. *Το φοβερό βήμα* είναι ένα είδος ημιτελούς αυτοβιογραφίας που κυκλοφόρησε το 1989, ένα χρόνο μετά το θάνατό του.
7. Κ. Ταχτσής, *Τα ρέστα* (β' έκδοση), Αθήνα, Ερμής, 1972, σ. 93.
8. Κ. Ταχτσής, ό.π. (σημ. 7) σ. 97. Η πλάγια γραφή όπως είναι στο κείμενο.
9. Βλ. και τα σχόλια του P. Mackridge, ο οποίος τονίζει ότι: "the theme of most of his [Tachtsis's] writing is precisely the oppressive mechanisms of Greek society, which are to be found in their most concentrated form in the Greek family", ό.π. σ. 173.
10. Είναι μια έμμεση δήλωση ότι στις αποκλίσεις από τις συμβάσεις υπάρχουν διαβαθμίσεις, ένα είδος διπλής υποκρισίας, την οποία ο συγγραφέας επιθυμεί να υπονομεύσει. Αντίστοιχες διαπιστώσεις βρίσκουμε στο *Τρίτο στεφάνι* όπου σύμφωνα με τις συζητήσεις των δύο γυναικών ο παθητικός ρόλος στο ζευγάρι των ομοφυλόφιλων είναι ο μόνος ενδεικτικός της ομοφυλοφιλίας, ενώ ο ενεργητικός σε κάθε περίπτωση αποτελεί στοιχείο ανδρισμού, μια εθελουφλική στάση. Βλ. Chr. Robinson, ό.π. (σημ. 1), σ. 209.
11. Βλ. Chr. Robinson, "Gender, Sexuality and Narration in Kostas Tachtsis: a Reading of *Τα Ρέστα*", *Κάμπος* 5 (1997), σ. 63.

12. Βλ. Κ. Ταχτσής, *Από την χαμηλή σκοπιά*, Αθήνα, Εξάντας, 1992, σ. 196.
13. Στο συμβάν αυτό θα ταίριαζε ίσως η διαπίστωση της Judith Butler σχετικά με τις γαμήλιες τελετές μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου: “the parodic repetition of the ‘original’ reveals the original to be nothing other than a parody of the idea of the natural and the original”, στο βιβλίο *Gender Trouble*, New York, Routledge, 1990, σ. 3. Για το χιούμορ του συγγραφέα είχε εκφράσει την επιδοκιμασία και το θαυμασμό του ο Μ. Κουμανταρέας: «Για μένα αυτό που κατάφερες με *Τα ρέστα* παραμένει ένα κατόρθωμα ύφους. Χρησιμοποίησες την υπαινικτικότητα, το χιούμορ, εργαλεία άγνωστα στην πλειονότητα της νεοελληνικής πεζογραφίας» (15). βλ. το κείμενό του «Η μέρα για τα γραπτά κι η νύχτα για το σώμα» που αναδημοσιεύεται στο βιβλίο: *Ένας έλληνας δράκος στο Λονδίνο: Κώστας Ταχτσής*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2002, σσ. 9-22.
14. Βλ. και τον συσχετισμό του Mackridge αναφορικά με τις έννοιες αυτές (cross-dressing, cross-writing) στο *Τρίτο Στεφάνι*, ό. π. σ. 177. Ο Christopher Robinson απ’ την άλλη κάνει λόγο για ‘transvestite text’ (για *Το Τρίτο Στεφάνι*): “which is concurrently and consciously both something and its (conventional) opposite (i.e. both the acceptance of heterosexual conventions of realism and a subversion of them)”, ό.π. (σημ. 1) σ. 206.
15. Όπως σημειώνει ο Robinson για τη ‘Διπλωματική ιστορία’: “with the fiction motif we can link the more general theme of *appearance*, either in straightforward physical terms [...] or in terms of *social appearances*”, ό.π. (σημ. 11) σ. 76. Η υπογράμμιση είναι δική μου.
16. Βλ. Και τη δήλωσή του ότι “σιχάινεται τις ειδικές” και ότι “ποτέ δεν πίστεψε στις διακρίσεις”, σε μια ερώτηση σχετικά με την ομοφυλοφιλία, στο βιβλίο *Από την χαμηλή σκοπιά*, ό.π. (σημ. 12) σ. 201.
17. Στο βιβλίο της Kate Bornstein, *Be All that You Can Be!*, New York, Routledge, 1998, σ. 77.

Γεωργία Πατερίδου

Τρία ευχαριστήρια γράμματα στον ποιητή Στέλιο Γεράνη

Δημοσιεύουμε, μετά το μικροκείμενο του Κώστα Ταχτσή,¹ τρεις, επίσης ενδιαφέρουσες, μικροεπιστολές, με κριτικό ενδιαφέρον, σταλμένες από γνωστούς λογοτέχνες μας στον ποιητή, πεζογράφο και κριτικό Στέλιο Γεράνη.²

Ο Στ. Γεράνης, κατά καιρούς εκδότης ή διευθυντής ή υπεύθυνος της λογοτεχνικής κριτικής διάφορων λογοτεχνικών περιοδικών (*Πορεία*, *Πειραϊκή Έρευνα*, *Πνευματική Πορεία*, *Το Περιοδικό μας*, *Θερμοπύλες*, *Νέα Εστία*) και εφημερίδων (*Η Φιλολογική*) είχε αναπτύξει λογοτεχνικές, και εξ αυτών και φιλικές, σχέσεις με πολλούς επώνυμους λογοτέχνες μας. Παράλληλα, υπήρξε ένας ευαίσθητος ποιητής, με τόνους λυρικούς αξιοπρόσεκτους, κατ’ επανάληψη βραβευμένος, αναγνωρισμένος για την προσφορά του, καταξιωμένος πέρα από τα στενά όρια του πειραϊκού χώρου στον οποίο εντάσσεται, λόγω της συστηματικής ενασχόλησής του με τα λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά πράγματα της περιοχής αυτής.

Η πρώτη επιστολή, του Πέτρου Γλέζου, περιέχει τις ευχαριστίες τού αποστολέα για την ευμενή κρίση του Στ. Γεράνη στο βιβλίο του *Τα θαμπά μάτια*. Οι δύο άλλες εμπεριέχουν κρίσεις για έργα του Στ. Γεράνη: α) πολύ θερμά λόγια από τον πεζογράφο Αντώνη Σαμαράκη για τη συλλογή του *Τα μικρά μου θαύματα*, και β) έκφραση θαυμασμού από τον ποιητή Γ.Θ. Βαφόπουλο. Στις μικρές αυτές επιστολές είναι κατάδηλη η εκτί-

μηση των αποστολέων λογοτεχνών προς το πρόσωπο του Στ. Γεράνη και τα ευμενή σχόλιά τους και για τις συγκεκριμένες συλλογές που τους είχε αποστείλει, αλλά και για τη γενική πνευματική προσφορά του, όπως διαφαίνεται από τις αναφορές των προαναφερθέντων σε συγκεκριμένες δραστηριότητές του.

Καταχωρίζουμε τις επιστολές με τη σειρά που προαναφέρθηκαν:

I.

Αθήνα 16/4/1979

Αγαπητέ φίλε,

Σας ευχαριστώ θερμά για τις τόσον ευμενείς κρίσεις σας σχετικά με τα διηγήματα της συλλογής «Τα θαμπά μάτια».3 Με συγκινούν ιδιαίτερα, γιατί προέρχονται από ποιητήν και φίλον, που τιμώ και αγαπώ.4

Η Διαλεχτή5 κι' εγώ σας χαιρετούμεν / εγκάρδια και σας ευχόμαστε καλό Πάσχα.

Με πολλή φιλία,

Π. Δ. Γλέζος

Υ.Γ. Βλέπω, πως δεν σας έστειλα – δεν είχα άλλως τε έως τώρα αρκετά αντίτυπα – το ταξιδιωτικό «Ταξίδι στα περασμένα».6 Σας το ταχυδρομώ σήμερα.

Π.Δ.Γλ.

II.

Πολύ αγαπητέ μου Στέλιο,7

Μεγάλη χαρά και συγκίνηση μου έδωσαν «Τα μικρά μου θαύματα». Εξοχη η ποίησή σου. Με δύναμη και ανθρωπιά. Τη διαπερνά το τραγικό στοιχείο του καιρού μας. Σ' ευχαριστώ με όλη μου την καρδιά.

Σ' ευχαριστώ επίσης και για το άλλο έργο σου, «Ο Πειραιάς και οι ποιητές του»8 που με / ξεχωριστό ενδιαφέρον το διάβασα.

Με την αγάπη μου

Αντώνης Σαμαράκης9

III.

Αγαπητέ μου κ. Γεράνη,10

Αν δεν είχα το ατύχημα μιας αναπηρίας, θα σας έγραφα περισσ]ότερα. Ξέρετε την αγάπη μου και την εκτίμησή μου για την Ποίησή σας.11

Σας παρακαλώ να εκφράσετε τα συγχαρητήριά μου στην Εταιρία Γραμμάτων και Τεχνών Πειραιά,12 για τη θαυμάσια έκδοσή της. Σας ευχαριστώ.

Πάντα δικός σας/ Γ.Θ.Β.13

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. Θ. Πυλαρινού, «Μια ευχαριστήρια κάρτα του Κώστα Ταχτή προς τον Στέλιο Γεράνη», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 15 (2004), σ. 42-44.

2. Βλ. Βλ. Στέλιος Γεράνης, *Ποίηση Α' 1943-1960*, όπου και εκτενής Εισαγωγή για τη ζωή και το έργο του, και *Ποίηση Β' 1960-1991*. Εισαγωγή - Φιλολογική επιμέλεια: Θεοδόσης Πυλαρινός. Εκδόσεις Σοκόλη, Αθήνα 1998.

3. Κυκλοφόρησε στα 1977 (Βραβείο Ακαδημίας Αθηνών).

4. Η επιτυχής θητεία του Στ. Γεράνη ως κριτικού της ποίησης στο πολύ καλό πειραιώτικο περιοδικό *Το Περιοδικό μας* (1958-1960) υπήρξε η βασική αιτία της αναγνώρισης των φιλολογικών κρίσεών του και συνακόλουθα της ικανοποίησης των κρινομένων, όταν ήταν γι' αυτούς ευνοϊκές. Βλ. ό.π., Εισαγωγή, σ. 14, και *Σαμιακή Επιθεώρηση*, τ. ΙΒ' (1996), τχ. 43, σ. 28-36, την εργασία μας «Ο Στέλιος Γεράνης και *Το Περιοδικό μας*».

5. Πρόκειται για τη σύζυγο του Π. Γλέζου, την ποιήτρια Διαλεχτή Ζευγώλη-Γλέζου.

6. Κυκλοφόρησε στα 1977.

7. Η επιστολή είναι χρονολογήγη. Ωστόσο, *Τα μικρά μου θαύματα*, το αποσταλέν στον Αντ. Σαμαράκη έργο του Στ. Γεράνη, κυκλοφόρησε στα 1974, από τον Κέδρο. Για τη συλλογή αυτή του Στ. Γεράνη βλ. Πυλαρινός, *Εισαγωγή*, ό.π., σ. 30-31.

8. Βλ. ό.π., *Εισαγωγή*, σ. 15. Πρόκειται για μελέτη-ανθολόγιο του Στ. Γεράνη για τους ποιητές του Πειραιά. Εκδότης: «Στοά», Πειραιάς 1971.

9. Η επιστολή πρέπει να είναι γραμμένη από άλλο χέρι, όπως φαίνεται από την υπογραφή, όπου μόνο το επίθετο είναι γραμμένο ασφαλώς διά χειρός Σαμαράκη.

10. Είναι εμφανές από τον τυπικό τόνο της επιστολής αυτής, τον ευγενικό πληθυντικό και το συγκρατημένο ύφος ότι οι δύο ποιητές δεν συνδέονται με στενή φιλία. Μια μικρή ιδέα του θερμού και εξομολογητικού φιλικού τόνου του Γ.Θ. Βαφόπουλου μπορεί να σχηματίσει κανείς διαβάζοντας τις επιστολές του προς έναν εγκάρδιο φίλο του, όπως π.χ. ο Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος. Βλ. Θ. Πυλαρινού & Ελένης Τσιτσιμίκη, «Η αλληλογραφία Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου και Γ.Θ. Βαφόπουλου», *Ο στοχασμός και ο λόγος του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου*, 4η Επισημονική Συνάντηση (Πρακτικά), Εκδόσεις Σχολής Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Αθήνα 2003, σ. 501-536.

11. Παρά το τυπικό της ευχαριστήριας επιστολής, εντούτοις είναι εμφανής η εκτίμηση του Γ.Θ. Βαφόπουλου στην ποίηση του Στ. Γεράνη. Προφανώς, όπως δείχνει το ρήμα *ξέρετε*, ο Βαφόπουλος έχει εκφραστεί στο παρελθόν ευνοϊκά για την ποίηση αυτή.

12. Η Εταιρία αυτή τίμησε τον Στ. Γεράνη το Φεβρουάριο του 1992.

13. Το αυτόγραφο κείμενο είναι γραμμένο στη λευκή οπίσθια όψη έντυπης ευχαριστήριας κάρτας, που έστειλε ο Γ.Θ. Βαφόπουλος στους αποστολείς μελετών ή συγγραφικών εργασιών τους. Το έντυπο κείμενο, στην κορυφή του οποίου διακρίνονται το όνομά του (αριστερά) και η διεύθυνσή του και το τηλέφωνο (δεξιά), έχει ως ακολούθως: *Ο κ. Γ.Θ. Βαφόπουλος, που είχε την τιμή να δεχθεί την προσφορά διαφόρων πνευματικών εργασιών, αισθάνεται βαθύτατα την υποχρέωση να εκφράσει τις ευχαριστίες του προς τους ευγενικούς αποστολείς τους. Πολλές από τις εργασίες αυτές έχουν διαβασθεί. Και θάταν ίσως εφικτό το διάβασμα και άλλων από αυτές, αν ένα βαρύτατο σωματικό ατύχημα δεν του στερούσε τούτη τη δυνατότητα. Δυστυχώς για πολύν καιρό θα βρίσκεται σε αδυναμία ν' ανταποκριθεί σε παρόμοιες τιμητικές προσφορές. Ωστόσο, σε οποιαδήποτε περίπτωση, είτε είχε μείνει αισθητικά ικανοποιημένος από τις προσφορές, είτε είχε αμφισβητήσει για ορισμένες θέσεις τους, ποτέ δεν ξεχνούμε ότι και το πιο ασήμαντο έργο πηγάζει από τα σκιρτήματα μιας ανθρώπινης καρδιάς. Και πάλι εκφράζει τις ευχαριστίες του. Για τη χρονολογική ένταξη της επιστολής Βαφόπουλου σημειώνουμε ότι το έντυπο κείμενο είναι τυπωμένο σε μονοτονικό σύστημα.*

Θεοδόσης Πυλαρινός

«Είμαι εις τήν ακμήν νά...»

ή τά έπειγοντα γλωσσικά περιστατικά

Πρώτο έπειγον περιστατικό: είναι ανάγκη νά έντοπίσω και νά παραθέσω σέ μελέτημά μου τά χωρία έκείνα τοῦ σκαριμπικιοῦ *Μαριάμπα* όπου υπάρχουν οί λέξεις *ντίπ* και *καταντίπ* ή και οί δύο μαζί. Όπως έχουν τά πράγματα, διαθέτω δύο λύσεις: ή νά πιάσω τό βιβλίο από τήν πρώτη σελίδα, άράδα άράδα, ώσπου νά συναντήσω τά χωρία ή νά το ξεφυλλίζω πίσω-μπρός, μέ τήν έλπίδα ότι θά πάρει τό μάτι μου μιά, έστω, από τίς λέξεις.

Δεύτερο: διαπιστώνω από τό γλωσσάριο τής έκδοσης ότι στους Άθλιους τών Άθηνών τοῦ Ίω. Κονδυλάκη υπάρχει ή λέξη *προσθήιον*, στήν όποία πρέπει νά παραπέμφω. Τό έργο στή δίτομη έκδοση τής «Νεφέλης» αριθμεί συνολικά 795 σελίδες. Φυσικά, δέν υπάρχει τρόπος για χάρη του προστηθίου νά έπιχειρήσω νέα άνάγνωση τοῦ μυθιστορήματος. Θά παραπέμ-

φω άόριστα στό έργο –άνενόχως, αλλά μέ τήν έγνοια ότι δέν πείθω ούτε διευκολώνω τόν άναγνώστη μου.

Τρίτο και όξύτερο: μέ ένδιαφέρει έξαιρετικότατα ή φράση «είμαι εις τήν άκμήν νά...», ένα άπό τά σημαντικότερα γλωσσικά στοιχεία για τήν άνίχνευση παπαδιαμαντικών μεταφράσεων.

Τή συναντώ ξαφνικά –και έντελώς πρόσφατα– στό γλωσσάρι τής δίτομης *Πεζογραφικής Άνθολογίας* του κ. Γιώργου Κεχαγιόγλου, πού έκδόθηκε άπό τό Ίνστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη] τό 2001. Όλοι οι άνθολογούμενοι συγγραφείς είναι προπαπαδιαμαντικοί, έντούτοις καίγομαι νά δώ ποιός τή χρησιμοποιεί. Τά άνθολογούμενα κείμενα έκτείνονται σέ 1250 σελίδες –και κάτω–, μεγαλύτερες άπό εκείνες του *Μαριάμπα* και τών *Άθλίων τών Άθηνών*. Άς καίγομαι, δέν πρόκειται νά πέσω σέ τέτοιο πέλαγος για νά σβήσω τή φωτιά.

Θα είχα βρει όλα τά χωρία μέ τό ντίπ, τό καταντίπ, τό προστήθιον και τό είμαι εις τήν άκμήν νά... σέ πέντε λεπτά τό πολύ, άν οι φιλολογικοί έπιμελητές τών δύο μυθιστορημάτων και τής *Πεζογραφικής Άνθολογίας* είχαν σπλαγχνιστεί τούς φιλόλογους, τουλάχιστον, και είχαν σημειώσει δίπλα στά λήμματα τών γλωσσάριων τόν άριθμό τής σελίδας όπου βρισκονταν οι λέξεις.

Είμαι κρίμα καράβια και καραβάκια μέ τέτοιο πλούτος στ' άμπάρια τους νά ρίχνονται δίχως τιμόνι στη θάλασσα.

Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος

§

«Είμαι εις την ακμήν να...»

Για την εύλογη απαίτηση του κ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλου τα Γλωσσάρια να συνοδεύονται και άπό «σπλαχνικές» παραπομπές σε σελιδαρίθμηση των αντίστοιχων εκδόσεων, τό μόνο που μπορώ να πω είναι ότι δεν θα δισταζα διόλου να το κάνω και εγώ στην *Πεζογραφική Άνθολογία* μου, αν μπορούσα να επεκτείνω τό Γλωσσάρι των 225 σελίδων με περίπου άλλες τόσες (δεν ξέρω πόση πειθώ ασκεί στους εκδότες του ο φίλος κ. Τριανταφυλλόπουλος, εγώ δεν διαθέτω τόση). Από την άλλη, εδώ και ένα χρόνο όλο τό ηλεκτρονικό υλικό της *Πεζογραφικής Άνθολογίας* μου και της έκδοσης του Χρονικού του Τζώρτζη (Μ)πουστρου έχει παραχωρηθεί και στο Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας στη Θεσσαλονίκη (www.greeklanguage.gr, www.komvos.edu.gr), όποτε ελπίζω πως οι ερευνητές θα μπορούν να ζητούν τέτοιες πληροφορίες άπό εκεί. Πληροφορίες άνάλογες είμαι διατεθειμένος να δίνω και εγώ, αν μου ζητηθούν (e-mail: gkehag@lit.auth.gr), και, δόξα σοι ο Θεός, άνθρωποι που ευγενικότατα μου στέλνουν δημοσιεύματά τους μα και αλληλογραφούν μαζί μου δεν θα έπρεπε να νιώθουν κανένα δισταγμό να μου τα ζητούν όποτε θέλουν.

Για να μην καθυστερεί περισσότερο η έρευνα του κ. Τριανταφυλλόπουλου, τον πληροφορώ πως ο συνδυασμός για τον οποίο αναρωτιέται απαντά στη λόγια μετάφραση του Χρυσοβέργη Κουροπαλάτη, *Περιήγησις του νέου Αναχάρσιδος...* (1819), βλ. *Πεζογραφική Άνθολογία*, τ. 2, σ. 1133, γρ. 7 («Οι πρώτοι ήσαν πολλάκις εις την ακμήν να λάβοσι την πόλην...»)· φυσικά, δεν είμαι διόλου βέβαιος ότι ο αρχαίων μεταφραστής του αβά Barthélemy είναι και ο πρώτος που δοκίμασε την έκφραση στη γλώσσα μας.

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Και πάλι «A los cavos contaremos»

Στο τεύχος 16 των *Μικροφιλολογικών* (Φθινόπωρο 2004), σ. 14, ο φίλος Γιώργος Κεχαγιόγλου επανήλθε στο θέμα της αινιγματικής φράσης που βρήκε να εμφανίζεται σε τρία ελληνικά λογοτεχνικά κείμενα του 19^{ου} αιώνα: «Άλτρος κάβος κονταρέμος». Αν και όντως του είχα δώσει την άδεια να εκμεταλλευτεί τα προσωρινά πορίσματα και τις εικασίες μου (και της γυναίκας μου Jackie Willcox) σχετικά με τη φράση αυτή, δυστυχώς δεν μπόρεσε να έχει υπόψη του μια πρόσθετη (και καθοριστική) συμβολή στην ερμηνεία της εν λόγω φράσης την οποία έλαβα από την κ. Λέλα Σαλτιέλ Αμπραναβέλ, κάτοικο του Seattle.

Ψάχνοντας το Διαδίκτυο με τη βοήθεια της μηχανής έρευνας Google βρήκα τη φράση «A los cavos contaremos» (όχι «cabos» που γράφει ο κ. Κεχαγιόγλου)¹ σε κατάλογο σεφαρδίτικων (ισπανοεβραϊκών) παροιμιών και εκφράσεων που θυμάται η κ. Σαλτιέλ να τις έλεγαν οι γονείς της. Ο κατάλογος βρίσκεται στην ιστοσελίδα <http://www.maxpages.com/donadeli/Proverbs>. Επειδή στην ιστοσελίδα αυτή οι ισπανοεβραϊκές εκφράσεις δεν συνοδεύονται από μετάφραση ή ερμηνεία, επικοινωνήσα με την υπεύθυνο του site κ. Vibeke Olsen, η οποία είχε την καλοσύνη να μου στείλει την ηλεκτρονική διεύθυνση της κ. Σαλτιέλ.

Η κ. Σαλτιέλ μου απάντησε ευγενικά ότι η φράση χρησιμοποιείται όταν κάποιος καυχιέται για τη σημερινή του κατάσταση· η απάντηση «A los cavos contaremos» σημαίνει ότι θα πρέπει να περιμένουμε μέχρι το τέλος της ζωής για να ξαναπούμε πώς είναι τα πράγματα. (Κατά λέξη σημαίνει: «Στο τέλος ας μετρήσουμε [ή ας διηγηθούμε].») Η σημασία λοιπόν έχει κάποια ομοιότητα με το αρχαίο «μηδένα πρό το τέλος μακάριζε».

Όσο για το πώς το «A los» έγινε «Άλτρος» φαντάζομαι ότι κάποιος Έλληνας που ήξερε λίγα λατινικά ή/και άλλες νεολατινικές γλώσσες εξέλαβε το «A los» για την ελληνική λέξη «άλλος» (πίστευε δηλαδή ότι το «A los» ήταν λάθος), και στη συνέχεια το «μετέφρασε» σε ανύπαρκτη υβριδική νεολατινική γλώσσα ως «Altros» (πρβλ. ιταλικά «altri», αλλά ισπανικά «otros»), το οποίο τελικά καταγράφηκε με το ελληνικό αλφάβητο ως «άλτρος».

Ευχαριστώ κι από τη θέση αυτή τις κ. Olsen και Σαλτιέλ για την πολύτιμη βοήθειά τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στην τρέχουσα ισπανική γλώσσα η λέξη όντως γράφεται «cabos», η κ. Σαλτιέλ όμως γράφει «cavos».

Peter Mackridge

Διόρθωση: Στο κείμενό μου «Και οι δίκαιοι κατά τη θεία γραφή πόσοι είναι;...», *Μικροφιλολογικά* 16 (φθινόπωρο 2004) 8, γρ. 9, το εδώ να διορθωθεί σε εγώ, ενώ στη γρ. 14 το *Γενάρη* να διορθωθεί σε *Φλεβάρη*. Στο κείμενό μου «A los cabos contaremos;...», *Μικροφιλολογικά*, ό.π., σ. 14, γρ.

7 από το τέλος, να γραφτεί στην κατοχή, ενώ στη γρ. 4 από το τέλος το ορθό είναι ...πρέπει να ρίχνωμε κοντάρι, δηλαδή να προσεγγίζωμεν.»

Με την ευκαιρία, ευχαριστώ τον κ. Mackridge για τις νέες πληροφορίες του στο παρόν τεύχος των *Μικροφιλολογικών*.

Γιώργος Κεχαγιόγλου

Οι εξωγήινοι ως λογοτεχνική προειδοποίηση

Παλιά, σε πολλά πεζογραφήματα, η ματιά του άγριου «απολίτιστου» ανθρώπου ή η ματιά του αθώου μικρού παιδιού έδινε την ευκαιρία στο συγγραφέα να κρίνει την κοινωνική πραγματικότητα. Ο αγαθός άγριος και το μικρό παιδί, έξω από τη λογική του πολιτισμένου κόσμου ή του κόσμου των μεγάλων, έκριναν, με τη ματιά της ανιδιοτέλειας και της αθωότητας, τις σκοπιμότητες και τα ιδιοτελή κίνητρα της κοινωνίας μας.

Σήμερα, είτε γιατί ο «πολιτισμός» έχει εξαπλωθεί σ' όλα τα μήκη και πλάτη της γης και τα παιδιά μας ενσωματώνονται ταχύτατα στις κοινωνικές λογικές, είτε γιατί το εύρημα αυτής της κριτικής έχει εξαντληθεί, στη λογοτεχνική παραγωγή υπεισέρχεται ένα καινούριο υποκείμενο που προέρχεται από το διαστημικό χώρο για να κρίνει τη γήινη πραγματικότητα. Μέσα στην περιφρέουσα ατμόσφαιρα της υψηλής τεχνολογίας και των διαστημικών ταξιδιών, οι συγγραφείς κάνουν λοιπόν ένα άλμα προς τα εμπρός. Τώρα πια τις προειδοποιήσεις και την κριτική εκφωνεί ένας εξωγήινος, ένας επισκέπτης από το απώτερο διάστημα ο οποίος, όταν έρχεται σε επαφή με τη γήινη κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα και αντιλαμβάνεται τα κίνητρα των ανθρωπίνων πράξεων, μένει κυριολεκτικά άναυδος. Τα σχετικά παραδείγματα από αυτού του είδους τα λογοτεχνικά κείμενα ή τις μαρτυρίες και τους προβληματισμούς είναι αμέτρητα, δύο σχετικά αποσπάσματα είναι ενδεικτικά:

α) «[Οι εξωγήινοι] πάνε κι έρχονται στη γη μας από αιώνες λαχταρώντας να ιδούν υψωμένο το σήμα της ειρήνης και της συναδέλφωσης. Αντί αυτό βλέπουν φωτιές κι ερείπια, δοκιμές πολεμικών όπλων και καινούριων μέσων καταστροφής, φαγωμάρα και δυστυχία. Ωρες ώρες φοβούνται πως είμαστε πιότερο ανθρωπόμορφα θηρία παρά καθαυτό άνθρωποι. Θα μπορούσαν να μας κάνουν καλά μέσα σε λίγες μέρες αν το ήθελαν. Έχουν όλα τα μέσα να μας εξαλείψουν απ' το πρόσωπο της γης, να κάνουν κατοχή στον πλανήτη μας. Μα δεν το κάνουν κι ούτε θα το κάνουν ποτέ αυτό το πράγμα, η βίαιη επέμβαση είναι πόλεμος κι αυτοί τον πόλεμο τον έχουν για το χειρότερο έγκλημα. Άλλο τίποτα δεν τους μένει παρά να περιμένουν πότε θα ανθρωπέψουμε τελοσπάντων για να μας λογαριάσουν άξιους της φιλίας τους.»¹

β) «Οι εξωγήινοι μου εξήγησαν πως προέρχοντο από τον Κρόνο και πως, για λόγους δικούς τους, είχαν διαλέξει εμένα ως ενδιαμέσον, για να δώσουν πολύτιμες πληροφορίες στους γήινους. Οι Κρόνιοι ήλθαν για να

μας σώσουν από τους ίδιους τους εαυτούς μας, γιατί η παγκόσμιος γήινη κατάσταση τους ανησυχούσε εξαιρετικά.»²

Δεν είναι τυχαίο που όλη αυτή η φρενίτιδα για τους ιπτάμενους δίσκους και τους εξωγήινους διογκώθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Όταν η ανθρωπότητα υπέστη το σοκ της ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα και το Ναγκασάκι. Όταν οι ανταγωνισμοί των δύο τότε υπερδυνάμεων συνοδεύονταν από δημοσιογραφικά πρωτοσέλιδα για ανεύρεση νέων υπερόπλων, για μυστικά πειράματα και δοκιμές με στόχο την ανακάλυψη και βελτίωση χημικών και βακτηριολογικών όπλων. Η περαιτέρω ανάπτυξη της τεχνολογίας και το ξεκίνημα των διαστημικών ταξιδιών επέτειναν αυτές τις τάσεις.³ Ο διάσημος Καρλ Γιουγκ (1875-1961) πρόλαβε πριν πεθάνει να μελετήσει το φαινόμενο των ιπτάμενων δίσκων και στο βιβλίο του «Ιπτάμενοι δίσκοι ένας σύγχρονος μύθος» να τονίσει ότι έχουμε πια μια τροποποίηση της παλιότερης παράδοσης: η τροποποίηση οφείλεται στην πρόσφατη γνώση που επηρέασε τις πανάρχαιες ιδέες με τις τελευταίες κατακτήσεις του συνειδητού, έτσι που τα ζώα και τα τέρατα να υποκατασταθούν από αυτοκίνητα και αεροπλάνα στα σύγχρονα όνειρα.

Τα νέα τεχνολογικά δεδομένα και οι σύγχρονοι τρόποι που εισέβαλαν ακόμη και στο υποσυνείδητό μας ενίσχυσαν και τις τάσεις αναθεώρησης του παρελθόντος με νέες προσεγγίσεις. Έτσι αρκετοί, ανάμεσά τους και ο πολύς Νταίνικεν, χρησιμοποίησαν τη σημερινή μας τεχνική εμπειρία για να εξηγήσουν αινιγματικά γεγονότα παλαιών εποχών. Η καταστροφή, π.χ. των Σοδόμων και των Γομόρρων ήταν κατ' αυτούς αποτέλεσμα της έκρηξης ατομικής βόμβας. Και οι άγγελοι που επισκέφθηκαν τον Λωτ, για να τον προειδοποιήσουν, ήταν ρομπότ εξωγήινων, ή οι ίδιοι οι εξωγήινοι, που θέλησαν, ως άγγελοι του καλού, να τον σώσουν από την καταστροφή.

Πράγματι μένεις στήλη άλατος από τις ερμηνείες που δίνουν μερικοί.

Αφού, όμως, οι σύγχρονοι και ζώντες δεν μπορούν να παίξουν αυτόν τον καταλυτικό ρόλο, αφού τα συλλογικά κριτικά αντανακλαστικά κατέπεσαν, επέρχεται η ανάγκη του από μηχανής θεού, για να δώσει τις οδηγίες σωτηρίας και το μίτο για την υπέρβαση του αδιεξόδου και η λύση μετατίθεται στους, υπέρτερους σε σοφία και γνώση και τεχνολογικά ανώτερους, εξωγήινους που προειδοποιούν και γίνονται προφήτες. Το μήνυμα της σωτηρίας φτάνει απ' έξω.

Η εξάπλωση του ανθρώπου στον εξωγήινο χώρο δημιουργεί και στο θέμα αυτό δύο νέες καταστάσεις: α) Αποδιώχνει μακρύτερα αυτό το μήνυμα της σωτηρίας αφού εντάσσει ευρύτερο χώρο στην ανθρώπινη λογική β) μειώνει την εμβέλεια του μηνύματος αυτού αφού καθιστά τον άνθρωπο ισότιμο σχεδόν με τα όντα στα οποία εναποθέτει τις δυνάμεις της λογικής και της σωτηρίας.

Πριν κλείσουμε όμως με το αρχαίο «ένδον σκάπτε» πρέπει να αναφέρουμε ότι αυτή η κοινωνιολογίζουσα κριτική για τους εξωγήινους προφήτες, που μεταφέρουν προειδοποιήσεις και μηνύματα, δεν είναι απορριπτική. Ένα λογοτεχνικό είδος κρίνεται από τις ίδιες τις δυνατότητες που έχει ως είδος και από την ποιότητα που προσιδιάζει σ' αυτό, και μερικά λογοτεχνικά έργα επιστημονικής φαντασίας είναι εν ποιότητι απολαυστικά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. John Wallhore, *Ιπτάμενοι δίσκοι*, μετ. Μ. Βλαχόπουλος, Αθήνα 1955, σ. 204.
2. Άλεξ Λαγκαδά, *Η μυθολογία των ιπταμένων δίσκων*, Αθήνα 1976, σ. 33.
3. Δεν πρέπει, φυσικά, να ξεχνούμε παλαιότερες σποραδικές καταθέσεις στο θέμα αυτό. Ενδεικτικά: Στο κείμενο του Λουκιανού, *Ικαρομένιππος* (2^{ος} μ. Χ. αιώνας), ο ήρωάς του Μένιππος αρχίζει να κρίνει τη γήινη πραγματικότητα όταν απομακρύνεται από τη Γη για το διαστημικό του ταξίδι, όταν θα έχει το προνόμιο του εξωγήινου παρατηρητή [= Στραφείς έπειτα προς την Πελοπόννησον και ιδών την Κυνοσουριαν εθυμήθηκα πόσοι Αργείοι και Λακεδαιμόνιοι εφονεύθησαν εντός μιάς ημέρας διά μίαν έκτασιν γης, η οποία δεν ήτο πολύ μεγαλειτέρα από φακήν της Αιγύπτου. Αλλά και αν έβλεπα κανένα ο οποίος να υπερηφανεύεται διότι είχεν οκτώ δακτυλίους και τέσσερα ποτήρια χρυσά, πολύ θα εγελούσα και με αυτόν. Διότι το Πάγκειον όρος ολόκληρον με τα μεταλλεία του είχε το μέγεθος ενός κεχριού (μετάφραση Ιωάννη Κονδυλάκη)]. Και στο κείμενο του Παναγιώτη Σούτσου, Ο Τρισχιλιόπηγος (το οποίο είναι σαφές ότι διαλέγεται με το έργο του Βολταίρου *Μικρομέγας* που πρωτοεκδόθηκε το 1752), ένας κάτοικος από τον πλανήτη Δία επισκέπτεται τη Γη το 1832 και ασκεί δριμύτατη κριτική στις ανθρώπινες συνήθειες: «Τα μωρά η ανθρωπότης!» έλεγε· «διηρημένη χάνει τόσα χρήματα και τόσους κόπους και τόσον καιρόν εις στρατεύματα, εις τριήρεις, εις φρούρια, εις τελώνας, εις υγειονομολιμενάρχαζ». (= Παναγιώτης Σούτσος, *Ο Λεάνδρος*, φιλολογική επιμέλεια Αλεξάνδρα Σαμουήλ, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1996 - το αφήγημα Ο Τρισχιλιόπηγος, στις σ. 197-215). Τις ανθρώπινες δοξασίες κρίνουν οι κάτοικοι του πλανήτη Δία, όταν ο εκπρόσωπος του ανθρωπίνου γένους επισκέπτεται τον πλανήτη τους, στο κείμενο του Α Λασκαράτου, *Ταξίδι στον πλανήτη Δία*. [=Ανδρέα Λασκαράτου, *Άπαντα*, εκδ. Ατλας, Αθήνα 1959, σ. 210-216].

Σάββας Παύλου

Έπιλύχνια Μετάληψη

Άντιγράφων ένα απόσπασμα από τον *Περίπλου* του Διονύση Ρώμα:

Μέσ' από την έκκλησία άκούστηκε τώρα τό ψάλσιμο του παπα-Ζήσιμου να θεριεύει. Μπορεί νάχε κούφια κεφάλια, όμως ή φωνή του ήτανε γεμάτη, ώραία, ζεστή και δεμένη.

Παρουσιάστηκε στο κατώφλι της πόρτας κρατώντας τό δισκοπότηρο:

— Μετά φόβου Θεού, πίστewς και αγάπης προσέλθετε...

Μέ τή γλυκειά και δυνατή φωνή του ό κοντόχοντρος ιερωμένος άρχισε ύστερα να φέλνει σε τόνο θριαμβικό:

— Φως ίλαρόν αγίας δόξης άθανάτου Πατρός, ουρανίου, αγίου, μάκαρος, Ίησοϋ Χριστέ...

Οί φθόγγοι άνεβαίνανε σά θυμιάμα στον ουρανό. (...)

Σάν κνηγετική σάλπιγγα άντηχοϋσε τώρα ή φωνή του παπα-Ζήσιμου:

— Άξιόν σε έν πᾶσι καιροίς ύμνεΐσθαι φωναίς αισίαίς...

Αυτά στίς σελίδες 143-144 του Α' τόμου τής πρώτης τριλογίας («Ό Σοπρακόμιτος») και μένω ένεός.

Ένεός όχι για τό λάθος καθαυτό —πού, οϋτως ή άλλως, είναι ύπέρογο—, αλλά για εκείνον που τό διαπράττει. Ό όνομαστός μαιευτήρας, πανεπιστημιακός καθηγητής και Άκαδημαϊκός Νικόλαος Λούρος, έδω και πολλά χρόνια —ό Α' τόμος του «Σοπρακόμιτου» εκδόθηκε τό 1967— είχε επαιené-

σει μέ ιδιαίτερο θαυμασμό τά ιατρικά τοῦ «Σοπρακόμιτου». Ἄν θυμᾶμαι καλά, ἔγραφε ὅτι καιροφυλακτοῦσε γιά νά πιάσει κάποιον τόν Ρώμα, ἀλλά δέν κατόρθωσε ν' ἀνακαλύψει κάποιον σφάλμα του. Λυπᾶμαι πού δέν μπορῶ νά βρῶ τό κείμενο τοῦ Ν. Λούρου καί νά παραθέσω ἕνα ἀπόσπασμα, γιά νά φανεῖ πόσο καλός γνώστης τῆς ιατρικῆς τοῦ 16ου αἰῶνα ἦταν ὁ συγγραφέας τοῦ *Περίπλου*.

Ἐπιθετω ὅτι ἀνάλογοι θά ἦταν οἱ ἔπαινοι τῶν ιστορικῶν, τῶν ἀστρονόμων κλπ. γιά τίς ἀντίστοιχες γνώσεις τοῦ Δ. Ρώμα, πού ἡ ἔκταση καί τό ποιόν τους μαρτυρεῖται καί ἀπό τίς Σημειώσεις τοῦ Α' τόμου, τίς ἐκτεινόμενες σέ ἑβδομήντα τόσες σελίδες καί τυπωμένες μέ μικρά στοιχεῖα.

Σοφός, λοιπόν, ὁ Ρώμας ἀλλά φαίνεται ν' ἀγνοεῖ ὅ,τι γνωρίζει ὅποιαδῆποτε –καί ὅποιασδήποτε ἐποχῆς– ἀναλφάβητη γριούλα, ὅτι δηλαδή στόν Ἑσπερινό δέ γίνεται μετάδοση τῆς Θείας Κοινωνίας καί ἄρα δέν ἐκφωνεῖται ἀπό τόν ἱερέα τό «Μετά φόβου Θεοῦ...».

Ὅτι πρόκειται γιά Ἑσπερινό καί ὄχι γιά Θεία Λειτουργία προδηλώνεται χωρίς ῥωρίς, στή σελ. 120:

(...) Ὁ παπᾶς κοντοστάθηκε:

– Θαρρῶ πᾶς εἶναι ὥρα γιά τόν Ἑσπερινό. Κάλιο νά φωνάξουμε τήν κυρά καί τῶν ἀρχοντοπούλες...

Καί στήν ἐπόμενη σελίδα:

– Σά λειδινίσουμε, δέσποτα, πᾶμε γιά τόν Ἑσπερινό.

Θά μποροῦσε κανεῖς νά ἐπικαλεσθεῖ ὡς ἐλαφροντικό τό *quandoque dormitat bonus Homerus*, ἀφοῦ ἀπό τήν 120 ὡς τήν 143 μεσολαβοῦν εἰκοσιτρεῖς ὀλάκερες σελίδες. Ναί, ἀλλά ὕστερα ἀπό τό «Μετά φόβου...» ὁ παπα-Ζήσιμος ἀρχίζει νά φέλνει τόν ἐπιλύχνιο ὕμνο, ἤγουν τό «Φῶς ἰλαρόν», πράγμα ἀνήκουστο– ἀκόμα καί σήμερα πού οἱ ψάλτες αὐθαιρετοῦν ὅσο ποτέ ἄλλοτε.

Ἰδιαίτερα σοβαρό, λοιπόν, τό σφάλμα των σελίδων 143-144, ὅπου ἐμπεριέχεται καί ἕνα μικρότερο¹ ἀλλά ὄχι ἀσήμαντο: ὁ παπᾶς, ὅταν ἐκφωνεῖ τό «Μετά φόβου...», δέν «παρουσιάζεται σ' τό κατώφλι τῆς πόρτας κρατώντας τό δισκοπότηρο», κατά τήν περιγραφή τοῦ Ρώμα, ἀλλά στήν Ὠραία Πύλη. Δέν πρόκειται δηλαδή γιά νεωκόρο πού μοιράζει κόλλυβα –καί μαζί καμιά ξανάστροφη– στίς «κλήρες»: ἐδῶ ὁ λόγος εἶναι γιά θύτη πού μεταδίδει τό Σῶμα καί τό Αἷμα τοῦ Χριστοῦ.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἀκόμη μικρότερο ἀλλά ὅπωςδῆποτε ἐνοχλητικό εἶναι καί τό σφάλμα τῆς ἐκφώνησης: «Σοφία! Ὅρθοί ἀκούσωμεν τοῦ Ἁγίου Εὐαγγελίου τό ἀνάγνωσμα» (τόμ. Β', σ. 298). «Τό ἀνάγνωσμα» ἀνήκει στήν ἀμέσως ἐπόμενη ἐκφώνηση: «Ἐκ τοῦ κατά... Ἁγίου Εὐαγγελίου τό ἀνάγνωσμα». Στήν πρώτη δέν ἔχει θέση, ἀφοῦ τό ἀκούω ἀπαιτεῖ σύνταξη μέ γενική.

Λαόνικος Διονυσίου

Άγνωστο ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη

Από το αρχείο του Τάσου Α. Ανδρέου μάς παραχωρήθηκε το παρακάτω άγνωστο επικαιρικό ποίημα του Βασίλη Μιχαηλίδη, το τρίτο που τυπώθηκε σε φυλλάδιο για να μοιραστεί από τους διανομείς τριών βασιικών εφημερίδων της Λεμεσού (Αλήθεια, Κήρυξ και Σάλπιγξ) μαζί με το πρωτοχρονιάτικο φύλλο του 1914: Το κείμενο αυτό γράφτηκε για την εφημερίδα Αλήθεια, ενώ άλλα δυο ανάλογου χαρακτήρα κείμενα αφορούσαν τις εφημερίδες Κήρυξ και Σάλπιγξ αντίστοιχα: βλ. Μ. Πιερός (επιμ.), Βασίλης Μιχαηλίδης, Η ρωμοσύνη εν' φυλή συνόττισταρη του κόσμου, Λευκωσία, ΘΕΠΑΚ, 2001, σ. 182 και Β. Μιχαηλίδης, Άπαντα, επιμ. Γ. Κατσούρης, Λευκωσία, Χρ. Ανδρέου, 2002, σ. 243 και 245. Όπως και στα υπόλοιπα επικαιρικά στιχουργήματα, ο ποιητής, που διανύει τα τελευταία χρόνια της ζωής του, αναφέρεται στην πολιτική κατάσταση και εύχεται να αποφευχθεί νέα αιματοχυσία στο νέο έτος: αλλά οι ευχές του δεν εισακούστηκαν.

Μ-Φ

Φεύγει κόκκινον τὸ Χίλια Ἐννεακόσια Δεκατρία
κόκκινον ἀπὸ τὸ αἷμα' καὶ ἡ αἱματοχυσία
παύει πλέον καὶ δοξάζει ὁ καθένας τὸν Θεόν,
καὶ τὸ ξῖφος του ὁ Ἄρης ἔβαλε σὶδὸν κολεόν.
'Αλλ' ὁ Ἡραϊστος δὲν παύει νὰ ἐργάζεται σπουδαίως,
νὰ ὀπλίξῃ καὶ θαλάσσας, νὰ ὀπλίξῃ καὶ ξηρὰς,
καὶ φοβοῦμαι μήπως πάλιν πόλεμος θὰ γείνη νέος,
μήπως πάλιν εὐρεθῶμεν πρὸ θυέλλης φοβερᾶς.
"Ολοὶ ψάλλουν τὴν Εἰρήνην φανερὰ καὶ φιλικὰ
κι' ὁ καθεὶς τελεῖ θυσίας εἰς τὸν Ἄρην μυστικά.
Εἶνε θύματα καὶ δοῦλοι ὅλοι τῆς δολοπλοκίας,
ἔκλεψε τὴν Βουλγαρίαν ἡ Αὐστρία τῆς Ρωσσίας,
κι' ἐπροσπάθει μὲ τὸ αἷμα τῆς Ἑλλάδος καὶ Σερβίας
μέσ' εἰς τὴν Πόλιν νὰ τὴν βάλῃ,
γιὰ νὰ γείνη μέσ' τὴν Πόλιν αὐτοκράτειρα μεγάλη!
Κ' ἡ Ρωσσία, ἥτις εἶνε μόνη ἐλευθερωτῆς τῆς
ἡμεῖν' ἔξω τοῦ Νυμφῶνος νὰ χτυπᾷ τῆς κεφαλῆς τῆς'
ἀλλὰ πάντοτε δὲν βρίσκει ὁ καθεὶς ὄ,τι γυροῦν,
"Ἄλλαι μὲν βουλαὶ ἀνθρώπων, ἄλλα δὲ Θεὸς κελεύει",
καὶ ἀντὶ νὰ δοῦν μεγάλην εἰς τὴν Πόλιν Βουλγαρίαν,
πίνουν κλαίουσαι τῆς ἡττῆς καὶ αἱ Δύο τὴν μικρίαν.
Μὲ τὸ Χίλια Ἐννεακόσια Δεκατέσσαρα π' ἀρχίζει,
καὶ ὁ Ἄρης ὡς συνήθως τὴν Εἰρήνην φοβερίζει,
ἂν τὴν ρίψῃ ὁ κακοῦργος ἄξαφνα καὶ ξεσπαθῶσῃ
— ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ δώσῃ —
μὲ τὸ αἷμα τῶν ἀνθρώπων πόσες γαίτες θὰ ποτίσῃ!
πόσων θαλασσῶν μὲ αἷμα τὸ νερὸ θὰ κοκκινήσῃ!
Τέτοια αἱματοχυσία εἰς κανέναν δὲν ἀρέσει'
ὁ Θεὸς νὰ στερεώσῃ τὴν Εἰρήνην νὰ μὴν πέσῃ,
νὰναι ὑψηλὴ σὶδὸν κόσμον, ὑψηλὰ νὰ βασιλεύῃ
καὶ ν' ἀναγκαστῇ ὁ Ἄρης ὡς θεὸν νὰ τὴν λατρεύῃ.

Ἐν Λεμεσῶ 1ῃ Ἰαν. 1914

Ὁ ποιητῆς
Β. ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ